ÚJHOLD

GYÁRFÁS MIKLÓS: Látomásnélküli irodalom .. 65
LAKATOS ISTVÁN: Jég (vers) 68
ACZÉL TAMÁS: A smaragd béka 69
VAS ISTVÁN: Római rablás (vers) 78
SZAUDER JÓZSEF: Krudy-hősök 80
RÁKOS SÁNDOR: Az eb válaszol (vers) 90
BACSÓ PÉTER: Már én vagyok... (vers) 91
ROMÁN GYÖRGY: Liliputok forradalma 92
NEMES NAGY ÁGNES: Utazás (vers) 96
PALOTAI ERZSI: Szökőkút 97
RÁBA GYÖRGY: A párduc (vers) 102

KILÁTÓ

MAJOR OTTÓ: Sáncok között 103
PÁNDI PÁL: Kétes realizmus 106
CZERMAKOWA IZABELLA: A mai lengyel próza 114
LENGYEL BALÁZS: Mándy Iván novellái 181

KÉPZŐMŰVÉSZET

VÉGVÁRI LAJOS: A magyar grafika száz éve .. 120

KÖNYVEK

VARGHA KÁLMÁN: *Zelk Zoltán:* Kagylóban tenger (122) — SZ. NAGY MIKLÓS: *Kárpáti Aurél:* Kultúra haláltánccal (123) — BÁRÁNY TAMÁS: *Charles Morgan:* Tükörkép (125) — SEBESTYÉN GYÖRGY: *Carlo Levi:* Ahol a madár se jár (126) — VARGHA KÁLMÁN: *Waldapfel József:* Forradalom előtt.

1948. február—május

III. évfolyam **Ára 5 forint** **2. szám**

ÚJHOLD

A FIATAL ÍRÓNEMZEDÉK IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRATA

MEGJELENIK HAVONTA

Felelős szerkesztő és kiadó:
LENGYEL BALÁZS

Szerkesztik:
GYÁRFÁS MIKLÓS ÉS ÖRKÉNY ISTVÁN
AZ ÚJHOLD MUNKAKÖZÖSSÉGE NEVÉBEN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IX., Köztelek-utca 4/b.
Szerkesztőségi órák: a hónap második szerdáján d. u. 4—6 óráig.
Előfizetés: évi 48.— forint. Egy szám ára 5.— forint.
Jogi személyeknek egy évre 200.— forint.
Kéziratokat nem őrzünk meg s nem adunk vissza.

LÁTOMÁSNÉLKÜLI IRODALOM

A vádat tulajdonképpen senki sem fogalmazta meg, de nyilvánvalóan jelen volt a „Politizáljon-e az író?" kezdeti kérdésében is. A felszabadulás után hamarosan kialakult a sértődött esztétika, amely a szabadságban továbbrezgő hiedelmekből konkretizálta a polgári demokrácia szocializmustól való félelmét és jelentéktelen irodalomban jelentékeny irodalmi válságot teremtett. Ezt a zavart még fokozta a neofita „forradalmár" kritikusok törtető magatartása. Ma már jól látható, hogy egyik zavartkeltés sem volt felesleges, mert a tévedések is sokban tisztázták a problémákat. Az irodalom elleni támadást a sértődöttek és a törtetők közösen követték el. A sértődöttek a demokráciát vádolták azzal, hogy megakadályozza az irodalom szabad fejlődését, a törtetők pedig az irodalmat vádolták a demokrácia fejlődésének megakadályozásával. Mindkét felfogás szakszerűtlen, mert túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít az irodalomnak. Ez a két tévedés végső fokon harmóniába olvad. Ez okozza például, hogy a polgári irodalom nem nagyjelentőségű művei szemünk láttára klasszicizálódnak s maradiságuk jogán fontosabb helyet foglalnak el az irodalomban, mint amely megilleti őket.

A kettős vád egyazon következménnyel járt. Ma sokan úgy érzik, hogy a jövő magyar irodalma kilátástalan. Fotografált tájakban látják a hősöket mozogni, akiket nem az író határoz meg, hanem az állam: a valóság legfőbb birtokosa. Látomásnélküli irodalomról beszélnek azok, akik a két tévedés nyomán képzelik el az irodalom jövőjét.

Mindenki tudja, hogy az irodalom a felszabadulás óta nem változott lényegében, annál nagyobb fordulat történt feltételeiben. A heves tévedéseket is nagymértékben az váltotta ki, hogy az irodalom feladata alapvetően megváltozott. A sértődöttek azt képzelték, hogy a feladat megváltozása lezülleszti az írókat, míg a törtetők attól aggódtak, hogy az írók nem tudják betölteni tovább hivatásukat. Mindkét felfogás pesszimista a maga módján. Ha végignézünk a felszabadulás óta íróink munkáin, azt látjuk, hogy a megbővült témák, a szabadság kibontakozó valósága fejlődésünket nagymértékben elősegítette, még a népi demokráciától tartózkodó írókét is. A feladatot tehát jobban látják el még akkor is, ha ma nem tudnak kifejezői lenni annak, amit a jövő kétségtelenül kikényszerít majd belőlük. Az Újhold fiataljain is jól lemérhető a fejlődő demokráciában történt előnyös változás, melyet nem írásaik felületén felcsapó lángok jeleznek, hanem teljes átforrósodásuk: lényük hőmérséklete vált hasonló fokúvá, mint a népi demokrácia. Ami a lemaradottakat illeti, csak abban az esetben nevezném őket a népi demokrácia ellenségeinek, ha a népi demokráciának elsősorban irodalmi tartalmat tulajdonítanék. Ezek az írók is hozzátartoznak az új irodalom képéhez s helyzetük nem is reménytelen, feltéve, hogy lassú fejlődésük nem valami ellenálló vagy ellenséges magatartás eredménye.

A sértődött esztétika irodalmi rémhírei a másodrangú írókat befolyá-

solták elsősorban. Ezek az írók szívesen belefúrták magukat az irodalom s egyben saját személyük vallásos tiszteletébe, a fejlődésről csak idézőjelben beszéltek, a látomásnélküli korszak jégvilágának hidegét érezve. Ők jobbára visszavonultak, mert a fejlődés hagyományaik, világosabban: epigonságuk feladását jelentette volna. Bizonyos mértékben kénytelenek voltak ellenzékbe vonulni s onnan magyarázni a bolha óriási méreteit. Az erőteljes tehetségeket viszont kedvezően befolyásolta a babonás huhogás, forradalmi aktivitásukat csak fokozta a gyöngék elfordulása a jövőtől. Végeredményben a sértődött esztétika is elősegítette az irodalom továbbalakulását s a maga tartalmi erőtlenségével csaknem hősies munkát végzett.

Sokkal nagyobb elismeréssel kell szólnom a történetőkről. Náluk még élénkebben látható, hogy tévedéssel is rá lehet hibázni az igazságra, sőt néha a szakmai hozzánemértés is mutathat helyes útat, amelyen aztán az író megtalálhatja az alkotás szabadságát. A történető kritikusnak nincs veszélyérzete, működése nem nélkülözi a botránykeresés naív technikáját és mégis azt kell mondanom, hogy a fejlődésnek mai fázisában is szükség van rá, mert felelőtlen esztétikája felkavarja az írókat körülvevő önsodáló áhítatot, megkongatja a híres írói magányt, amelynek ilyenkor hamis hangzásai is kiderülnek. Bár a történetők esztétikájából is a látomásnélküli irodalom holdbeli vidéke bontakozik ki, mégiscsak „kiijesztette" íróink egy részét abból a gőgből, amely szükségszerűségét meg akarta óvni a népi demokrácia irodalmi feltételei között is. Ezt az érdemét nemcsak elvitatnunk nem szabad, de kötelességünk ki is emelni.

Hiába képzelődés a két esztétika által köztudatba vitt látomásnélküli irodalom, mindaddig nem bizonyítható képtelensége, illetve feltételezettsége, amíg a valóságban fel nem figyelünk azokra a tényezőkre, amelyek a fejlődés vonalában igazi irodalom felé mutatnak. Elsősorban a politika esztétikájára gondolok, amely valóban nem tiszteli az irodalom akadémikus vonásait s a maga forradalmi szemléletével bizony azoknak a stiláris szépségeknek nem tulajdonít nagy fontosságot, amelyek mögött a *másik* világ érdekeit szolgáló tartalom van. A népi demokrácia esztétikája (amit az előbb megközelítésképen csak politikai esztétikának neveztem) csakugyan sarkaiból forgatta ki a lírát azzal, hogy bekapcsolta az országépítésbe. Ez elemi meglepetéssel hat, ha mondjuk a Nyugat céljaira gondolunk. Nemsokára irodalomtörténei adatként kezelhetjük ezt a célkitűzést, mert hatása csaknem az egész magyar líra friss termésén megtalálható. Különböző fokozatokról beszélek természetesen, de már túlvagyunk azon, hogy ez a fordulat vitatható legyen.

A népi demokrácia esztétikája korántsem áll meg akkor, amikor a lírát az aktualitások világába helyezi. A teljes jelen átélését kívánja költőitől s úgy, ahogy az igazi költők maguk is kívánják: a szabadságot és a nép ügyét építve közben. Aztán tovább; a merev optimizmus, mely ugyancsak a népi demokrácia esztétikájának következménye, találkozik az örök költői alkattal, mert az emberi ügyben való remény minden költő végső, nagy látomása. A népi demokrácia esztétikája ezt a látomást fel akarja fokozni s költőitől azt várja, hogy éppen a látomás tegye mozgalmassá egész költészetüket. De nem a képzeletből, hanem a valóságból támadó látomás. Éppen ezért az ellentétek külsőségesek, könnyen megoldhatók, mert a költők s a népi demokrácia végső világképe nagyjából azonos.

Látomásnélküli irodalom elképzelhetetlen ott, ahol ábrázolásra szomjas új társadalom vár a regényre és a drámára. Ennek az új magyar társadalomnak a valóságát nem határozhatja meg a felmérő pontosság, az irodalmi fényképezés. Különösképpen nem határozható meg így a marxizmus állandó előretörése mellett, a szocializmus épülése közben, amikor a változás szemmel láthatóan állandó és a mozgó társadalom képe csak látomások segítségével foglalható össze. A nagy realizmus azzal, hogy a népnek a népet ábrázolja, éppen azt az alacsony horizontot bontotta le, amely a mi polgári irodalmunkat meggátolja a teljes valóság látásában s amelyet az mégis úgy védelmez, mintha a végtelent kellene megóvnia.

A népi demokrácia esztétikájától aligha kell az íróknak tartaniok. Irodalom valóban nincs látomás nélkül. A szocializmus tudatosan járja a fejlődés útját s közben látni akarja önmagát az irodalom megbízható ábrázolásában. Látomás nélkül ez lehetetlen. Ez az új értelemben vett látomás a remény a békében s a világ igazságos elrendezésében. A látomás éppen az az át nem élt valóság, amelyet mindnyájan meg akarunk közelíteni s amelyet a szocializmus tudományos tevékenysége óta már nemcsak utópiákban tudunk látni.

A kérdésben állandóan tovább jutunk s ma már nem kell ilyenféle kérdéseket feltennünk, mint: politizáljon-e az író? A fejlődésnek ezen a fokán már túlvagyunk, az írók úgy írnak, hogy műveiknek politikai tartalma van, bár gyakorlatilag nem politizálnak. E folyóirat írói is önmagukhoz hűségesen jutottak el a népi demokrácia és az irodalom közös világképének felismeréséhez s mindig híven tükrözték vissza a magyar valóságot az irodalom felé. A felszabadulás megrendítő élményétől most eljutottak a negyedik szabad májusig, amely már nemcsak a puszta szabadságot jelenti s annak igenlése elenyésző része a rájuk s minden íróra háruló feladatnak. Ennek a májusnak tartalma olyan világ vállalását követeli, amelyben a szabadság éppen úgy renddé alakult, mint ahogy a látomásokból is valóság lesz egy napon.

GYÁRFÁS MIKLÓS

JÉG

De messze jársz is tőlem már. Emléked
Szivemben lassan megcsendesedik.
Elhalkul, mint a távolodó léptek,
Hideg vagyok, közömbös, hó esik.
A tél a szerelmemet összehúzza,
Fel-fel dobbansz bennem, de merre vagy?
Nem sejtem már. Magános lettem újra,
És dermedt. És dermesztek, mint a fagy.

A múlt idő számban fanyar utóíz.
Fekete holló — szárnyal az idő.
Mint jégtáblákat ragad el futó víz,
Úgy elsodródtál. Most már a tünő
Napok között hiába keresnélek,
Egyedüllétem mélyebb, mint a kút.
Magamban is elvesztettelek téged,
Az éj sűrű. Magamból nincs kiút.

Hová vezetsz, oh érzéktelenségem?
Keményebb, mint a kő, hová vezetsz?
Már túl mélyen a reménytelenségben,
És tőle túl messze vagyok. Nevetsz
Rajtam? Áthághatatlan jégtorlasszá
Fagyott bennem, s megvéd a fájdalom.
Körülkerítem magamat. Védjen. Már
Nincs csak az éjszaka, mely rámhajol.

Az éjszaka! Körülvattáz a csend, és
Fehéren betakar. Körmét lilán
Mereszti a hideg. Megvillan, mint kés
A homályban a félelem. Sivár,
Sivár tájak és évek következnek. Mostan
Kellene erősnek lenni. Legyél
Kemény. A gyengeségeim lemostam.
Ez tán segít. Hideg vagyok, kemény.

Most jégvirágos erdőkben bolyongok,
Kígyó-magányom rámtekeredett.
Megkérdezném a fák közül kibomlott
Szellőt, hogy magányosabban lehet?
Hogy e n n é l elhagyottabban lehet még?
Vad ordasok a társaim. A fán
Gúnyos varjak. Nincs senkim! Este majd szép
Ártatlan bárány lesz a vacsorám.

LAKATOS ISTVÁN

A SMARAGD BÉKA

Hogy mire emlékszem, főfelügyelő úr?

Még nem volt teljesen sötét, amikor lejöttünk sétálni Pipivel, meg ennivaló után nézni. Kellemes idő volt, bár kicsit szemerkélt az eső. Összehúztam a kabátomat, mert befújt a szél. Jó, langyos, déli szél volt, koraőszi szél, de mégis fáztunk. Egész nap fent a szobában! Nem jó az, áthül az ember s vacogni kezd.

Munkátlanok voltunk már hat hónapja. Nagy idő az, tessék elképzelni. Ezelőtt egy asztalosműhelyben dolgoztam, Pipi egy vasgyárban, az automatán. Nem, nem ismertük egymást. Ott kerültünk össze Szilvási néninél, az ágyakon. Tavasszal még csak hagyján az ilyesmi. De ősszel! Fázik az ember, meg éhes.

Hát mi is éhesek voltunk, maga talán sohasem volt éhes? A spárgát szorongattam, azt, amivel a nadrágom össze volt fűzve, nehogy leessék. Nyál futott a számba s kicsordult a szélén.

Egy ideig ácsorogtunk a kirakatok előtt, de elúntuk. Nem nekünk való. Szerencsére elállt az eső.

Azt mondta Pipi:

— Eredj csak, nézz be a Bundás bácsihoz.

De vállat vontam.

Bundás bácsinak vendéglője volt a sarkon. Szokott néha enni adni, ha lesegítjük a szódásüvegeket a kocsiról. Meg ha felgurítunk egy-két hordót a pincéből. De a felesége gyakran kergetett el minket, ha a kocsma körül ődyelegtünk. Tetvesek, mondta, tetvesek, nem pusztulnak innen. Ilyenkor odébbálltunk s nyelvet öltöttünk feléje. Mit tehettünk egyebet?

— Nem megyek, mondtam, Bundás bácsi nincs idehaza. Elutazott tegnap Félegyházára. Valamit vásárol.

Egy ideig tünődve gondoltam a vonatra, ahol kellemes melegben ring az ember, de hamar elfelejtettem ezt is.

Icát a sarkon szedtük fel, ő is éhes volt. A haja kibomlott és sántított.

— Mi van veled, az anyád, mi van veled. — kiabált Pipi és elkapta.

— Üvegeserépbe léptem a dombon — mondta.

— És találtál valamit — kíváncsiskodott Pipi.

— Semmit — mondta Ica, mire belekaroltunk, kétoldalról.

— Szép vagy — mondtam neki, de nem is kívánlak. Csak enni kívánok, meg inni. Hosszan hallgattuk végig az utcákat. Most már egészen sötét volt, ragadós sötét, piszkos.

— Mégiscsak be kéne menni egy kocsmába, legfeljebb elkapnak, ha nem tudsz fizetni — mondta Ica.

— Nekem elég volt a toloncból — mondtam és megálltam. De ha te akarsz, hát eredj.

Nem mozdultak.

— Pipi — mondta Ica — hagyjuk itt ezt a vacak vagányt. Letört ipse ez, még kajálni sem mer.

Pipi rámnézett.

— Fogd be a szád. Rámordult a lányra.

Az meg felhúzta a vállát, kényeskedve.

— Ha nem akartok, nem jöttök, mondta.

Ellöktem, hogy a járdaszélre penderült.

— Eredj, te ringyó!

Nevetni kezdett, fejéhez kapta a kezét. Otthagytuk a járdaszélen. Két lépés után valaki megfogta a kabátom.

— Várjatok — mondta.

Ica volt. Hátranyultam és leszakítottam a kezét a kabátomról.

— Hagyj a fenébe.

— Félek — mondta — félek egyedül. Vigyetek magatokkal.

Megfordultam. A hátam mögött állt, kicsit összegörnyedve, kibontott hajjal és szipogott. Ez olyan kedvessé tette, hogy majdnem elnevettem magam. Hátravetette lehulló fürtjét. Oldalról nézett rám, felfelé.

— Jöhetek?

Bólintottunk.

Akkorra már hidegebb volt, éreztem a bőrömön. Nem melegített a járás sem. Ica meg Pipi belémkapaszkodtak. Mentünk szótlanul.

A lábam elé néztem, igyekeztem nem gondolni semmire. Vagy maga tudna gondolkozni ilyenkor? Csak egy hurka járt az eszemben, semmi más. Egy darab véres hurka, amit a multkor adott a Bundás bácsi. Vagy az is lehet, hogy ilyent utoljára odahaza ettem gyerekkoromban? A fene tudja.

Fényes tárgy csillant meg a lábam alatt. Mintha szívendöftek volna — tudtam, hogy pénz. Egyszerre nyultunk utána Pipivel. Ne irígykedjék, húsz fillér volt.

Olyan izgatottak lettünk, hogy csak. Ezen a húsz filléren lehet valamit venni. A képzeletünkben különféle dolgok jelentek meg. Libák mélypirosra sülve, ropogós bőrrel a tetejükön, párolgó tálakban káposzta, füstölt oldalassal és a többi.

Sülttököt vettünk, egy jó nagy darabot. Pirosra sült, lisztes sülttök. Evett maga már sülttököt? Én mondom, hogy még nem, mert csak mi ettünk igazán, akkor este. Lassan kezdtünk hozzá, félve, hogy hamar elfogy. Óvatosan ízlelgettük; apró harapásokkal szaggattuk sárga belét. Átjárt a gyönyörűség. Vagy két utcasarkon át rágcsáltuk, mint az egerek. Egy lámpa alatt álltunk meg, elnevettem magam. Pipi meg Ica fülig sárgák voltak. Ők ketten meg rajtam nevettek.

Jókedvünk lett. Látod, mondtam Icának, látod, te taknyos. Mindig akad valami. Már majdnem beledöglöttem az éhségbe.

Ica morgott, még mindig a tökhéjjat rágta.

Nem furcsa ez, főfelügyelő úr? Hárman ettünk húsz fillérért. És mindjárt azután rettenetesen szomjasak lettünk.

Az akkor történt, amikor már Ica is eldobta a héjjat. Eleinte nem is éreztem semmit, csak egy vékony, könnyü kaparást a torkomban. Még kellemes is volt, mert számban, lelkemben egyaránt ott melegedett a tök íze. Aztán mindig lejjebb ment a gigámon a szúrás és köhögnöm kellett.

Éreztem, hogy eltűnik a kedves, meleg tök illata belőlem. Hát nem laktam jól?

— Szomjas vagyok — mondta Pipi —, szomjas, az anyját...

Meglepődve vettem észre, hogy én is ezt akartam mondani. Igen, persze, az a kis szúrás a torkomban... és Ica kijelentette, hogy szomjas.

Vizet ihattunk volna, amennyi belénkfér. A kocsmákban mindenütt adnak vizet, még ki is öblítik a poharat. De melyikünknek kellett víz. Melyikünknek? Csak bort kívánt a torkom, jó fínom erős bort, ami úgy csúszik le az ember torkán, mint a kígyó. S utána átfut a melegség a talpamtól fölfelé.

De bor nem volt. Mi meg csak mentünk, mentünk a nyúlós sötétben. Néha kitátottam a számat, hogy a levegővel próbáljam hűteni izzó nyeldeklőmet. Csak nem enyhült bennem ez a szomjuság.

Egyikünk sem szólt semmit. Végül Pipi azt mondta, a fenét, menjünk haza. Már én is erre gondoltam. Mit is keressünk az utcán...? Nem tudom hány óra lehetett, biztosan késő.

És akkor egyszerre erős, émelyítő borszag ütötte meg az orrunkat. Egyszerre kaptuk fel a fejünket, mintha oldalbavágtak volna. Erre a vezényszóra megálltunk. Mi ez?

Egy pincéből áradt a szag, ott álltunk előtte. Nem láttam de tudtam, hogy Pipi szemében kékes fény villan. Ica megrándította a kabátomat.

— Gyere... mondta... próbáljunk lemenni.

Pipi nem moccant. Láttam, a kabátja alatt kotorászik.

Egy kulcsot horgászott elő a zsebéből, egy sperhaknit.

— Ihol — mondta és lemutatott.

Megijedtem.

— Bolondok vagytok? Be akartok törni?

Ica kirántotta a kezét a karomból.

— Te egy rohadt gyáva fickó vagy, mondta a Hajas is.

— Mert nem akarok lebukni és nem akarok a toloncba kerülni a tetvek közé? — kérdeztem fojtottan.

— Mert szomjas vagy... kezdett hozzá a nő, de Pipi egy kézmozdulattal befogta a száját.

— Aki akar az jön. Én olyan szomjas vagyok... mondta, olyan szomjas.

Kérő lett a hangja, mintha a mamájától szeretne kicsalni valamit. Egyszerre egészen kisfiús lett, ahogy oldalrahajtott fejjel állt az ajtó előtt. Lenéztem a lépcsőkre, három kislépcső vezetett az ajtóig, pontosan olyan három kislépcső, mint valaha odahaza a lakásunk ajtajáig, amikor csak azon kellett leugranom, hogy anyámhoz érjek. Tíz éve nem gondoltam anyámra, szavamra nem gondoltam rá, és most ő jutott az eszembe, meg a faterom, akit lefejezett az ekszcender. S ahogy Pipi lehajtott fejjel itt állt előttem, magamat láttam, amint kérő és visító hanggal kérlelgetem a mamámat, hogy engedjen át Telegdiékhez játszani a gumilabdával, mert nekem csak rongyból volt.

Szomjas voltam, főfelügyelő úr, iszonyúan szomjas. Maga talán még sohasem kívánt bort?

Pipi mesteri módon nyitotta meg a zárat. Beléptünk.

Odabent koromsötét volt. Tapogatózva mentünk előre. Egyszerre

megpillantottuk egymást a fellobbanó fényben. Mulatságos figurák voltunk, tessék elhinni. Én, kezemben magasratartott gyufaszállal, Pipi meg Ica kinyujtott karral, hunyorgó tekintettel s kicsit ijedten is a hirtelen nappalban. De hamar megszoktuk. Pipi leeresztette a karját, Ica odalépett az egyik hordóhoz és felvett egy gyertyacsonkot. Meggyujtottuk. És ennél az egyenletes fénynél értünk csak rá körülnézni, hogy hova is jutottunk. Hova jutottunk...!

Köröskörül hordók hevertek, elnyult, tömzsi állatok. Mennyi hordó volt, úristen. Voltak kicsi kövér állatok, hatalmas, szétterülő testü óriások, közepes nagyságú vizilovak, s egész apró hordógyerekek, amelyek szerényen húzódtak a sarkokban, vagy a nagyok árnyékában. Tátott szájjal bámultunk. A gyertya homályos fényében elveszett a pince vége, a tulsó oldalt is alig láttuk s így úgy éreztük, hogy végnélküli terembe jutottunk, ahol egymásután állnak a hordók és seholsincs fal. Nem is mertünk moccanni jó ideig.

Ica nagyot sóhajtott, dermedtem.

Csak akkor vettem észre, hogy hol vagyunk. Hiszen ez egy borpince! Igen, ne tessék csodálkozni rajtam. Addig olyan volt, mintha furcsa és ismeretlen kastélyba jutottunk volna, különös szörnyek és soha nem látott állatok közé. Lejöttünk a lépcsőn, mert iszonyuan szomjasak voltunk, s csak álltunk és álltunk és nem szóltunk egy szót sem ebben a könnyü fényben, de igazán akkor már nem voltam én szomjas, egyetlen kortyot sem akartam inni és Pipi azt mondta — most vedelni fogok.

Körülnézett, diadalmasan, mint aki valami nagyszerü dolgot fedezett fel és odalépett az első állathoz. Hatalmas emlős volt, szétterpeszkedő izmos testrészekkel s alatta egy apró folt fénylett. Milyen tisztátalan állat! Milyen nagyszerű állat!

— Ba-da-cso-nyi fe-hér — tagolta Pipi s csettintett hozzá a nyelvével. Ez az — mondta.

Inni kezdtünk. Eleinte csak szörpöltük a fínom italt, apró, hangos kortyokkal gurguláztuk le a torkunkon, végig ízlelve, mint a szakértők. még meg is szagoltuk a sapkánkat, amelybe — más híjján — belecsorgattuk a drága nedüt. Az első kortyok úgy szaladtak le a torkunkon, mintha sok-sok év óta nem ittunk volna egyetlen egyet sem; olyan vékonyan, kedves simogatással, hogy nekem aznap másodszor a mutteromra kellett gondolnom, aki bekötötte a torkom, ha néha fájt. A második sorozat már gyorsabban csúszott, tulajdonképpen akkor már nem is gondoltam semmire, inkább csak magára az italra, erre a drága folyadékra, amely megszámlálatlan kortyokban zúdult a torkom mélységébe. Aztán Pipi arrébb ment két lépéssel és megszopott egy másik emlőt.

Piros — mondta és magasratartotta a sapkájában lévő bort, mintha üvegpohárban lenne s azt vizsgálná. Szeretem a piros bort, kesernyés. Már ő is odajött az emlőhöz, aláfeküdt és kortyolt, de nem ment vissza, bor, jó bor. Te is szereted a piros bort? — kérdezte Icát.

Ica csendben szopogatott és helyeslően bólintott. Leült a lépcső szélire és úgy ivott; azt, amit Pipi, meg én odahordtunk neki. Később letelepedett az állat lábánál.

— Micsoda komisz világ — mondta Pipi —, micsoda pocsék élet. Itt ülök és bort iszok, amennyi belém fér és mégsem csinálhatok azt, ami nekem tetszik.

— Fel kéne fedezni azt a varázslatot — mondtam —, ami lehetővé tesz mindent. Szóval, hogy minden vágyam teljesüljön.

— Ha okos vagy, kitalálod — mondta Ica és végigfeküdt a padlón.

— Kelj fel, kelj fel, megfázol te dög — ordított Pipi.

Kicsit megijedtem. Hátha meghallja valaki...?

Ideges sejtelmek kezdtek gyötörni, azt éreztem, hogy nem vagyok egyedül, valaki figyel és iszonyú botrány lesz az egészből. Mindenesetre jót húztam a sapkám mélyén lévő egriből és csettintettem. Ezt már nem veheti el senki tőlem.

— Csitt — mondtam Pipinek —, a fene beléd. Meghallja valaki és lebukunk.

— Ha lebukunk, hát lebukunk. Velem buksz te is — mondta Ica a földről.

Hej, ha nem lett volna olyan nehéz a lábam, felugrottam volna és úgy képenlegyintem azt a piszkos frankát, hogy sohasem felejti el. Így rá se hederítettem.

Hanem az az előbbi gondolat nem hagyott nyugodtan. A hátam közepén mintha egy szúrós szemet éreztem volna, amely odatapad, nem megy le onnan, lát, de én nem látom. Megfordultam, a pince vége homályba veszett. És azt is úgy láttam, mint mikor nagyon közel emelek valamit a szememhez. Kicsit összefutott az egész, kettő lett egyből.

— Megugrattak Hortobágyon... dúdolta Pipi... hát én egyszer kitalálom az aranyat-tojó szamarat, majd meglássátok. Csak tudnám, hogy fogok hozzá...?

— Előbb végy egy szamarat — mondta Ica —, de ha lehet, inkább egy disznót. Annak legalább sonkája is van.

Elég nagy disznó vagy te is, akartam neki mondani, de a torkomra fagyott a szó. Kezemben meglöttyent a lé és térdemreömlött. Az egyik hatalmas állat mögött árnyékot láttam. Pipi is ült, én is ültem, Ica feküdt. Nem a mi árnyékunk volt. Hátra kellett volna fordulnom, de nagyon nehéz volt a mozdulat, inkább kiáltani szerettem volna, erőlködtem, hogy csak egy hang is jöjjön a torkomon. De nem sikerült.

— Nézd ezt a részeg vagányt — mondta Ica, aki rémült arcomra nézett. Nem válaszoltam, csak integettem. Hülyén pillantott fel, zavaros volt a szeme. Nem értette, hogy mit akarok.

Én meg babonázva meredtem a szemközti falra. Az ismeretlen feltápászkodott. És kijött a ketrecek mögül. Megnőtt a falon az árnyék. Ekkor már sikítottam egyet, inkább hördültem. Pipi is meg a nő is felkapták a fejüket.

— Ott... hörögtem... ott...

Megfordultunk, nehézkesen és imbolyogva. Akkorra én is hátrafordultam.

A homályból egy alak mászott elő. Olyan volt, mintha maga is ködből készült volna, — egészen átlátszó — s háta mögött látni lehetett a falat, vagyis a semmit. Testtelen volt, valami szellem, s rémült torkunkon megakadt s orrunkba tódult a bor. Az ismeretlen tovább imbolygott, úgy látszott, mintha fején igazgatna valamit, talán kalapot vagy sapkát, s mintha dörmögött is volna hozzá, mélyen és haragosan; biztosra vettük, hogy minket fenyeget.

— Gyere — súgta oda Ica —, menjünk, menjünk, míg ideér.

Szerettem volna megmozdulni, de nagyon nehéz volt a lábam.

Pipi felállt és leült. Majdnem elnevettem magam, még ebben a keserü helyzetemben is.

Az árnyék még tovább szedelőzködött a hordó mögött. Egy fél pillanat mulva kimászott. Lebujtunk a hordók mögé.

Csak a dörmögést hallottuk eleinte.

— Ki van itt — mondta a hang.

Nem válaszoltunk.

— Hát ha már fellármázott éjjel, legyen becsület benne és mondja, hogy én.

Pipi szólalt meg. Azt mondta:

— Én.

— Jó pofa vagy — morfondírozott a hang. — Én. Én. Mi az, hogy én? Ki az az én? Én is én vagyok, meg te is én vagy? Talán megmondanád, hogy ki vagy te én, ha azt akarod, hogy megmondjam: én ki vagyok, én.

Nem tudtam jól hallok-e.

Pipi mindenesetre bemutatkozott.

Most már felegyenesedtünk. Alacsony, szőrös arc jött ki a sötétből, először csak a szakállát láttuk, aztán a felkunkorodó bajuszát. A szemöldöke fehéren csillogott, a bajsza egyik fele fehér, a másik fekete volt. És a szakálla szürke.

— Mi van bácsi — mondta Ica, aki máris magához tért.

Az öreg dörmögött.

— Hogy az istennyilába kerültök ide éjnek idején. Az ember már ide se bujhat, hogy ne zavarják. A ligetben fellöknek a zsaruk, a pincében a vagányok. A fene belétek, hogy nem tudtatok csendben vedelni.

— Csendben, nagyon csendben — duplázta Pipi.

— De mi a fenét kerestek itt — kérdezte az öreg és leült. A sapkáját a feneke alá tette. Kilátszott ősz, göndör haja.

— Semmit — mondta Pipi —, semmit. Azaz hogy mégis. Valamit keresünk, ami mindent megcsinál nekünk. Hogy is magyarázzam ... egy olyant, ami teljesíti a kívánságainkat.

A szellem felnézett és kifújta az orrát a földre.

— Ami teljesíti ... ?

— Azt — mondtam. — De lehetőleg azonnal. Mindjárt.

— Hát ... — mondta az öreg — annál mi sem könnyebb. Aki megfogja a hordóban a smaragd békát, annak minden kívánsága teljesül.

— Ne hazudjon — mondta Ica —, vén marha. Honnan szedi ezt?

Az öreg megsemmisítő pillantást vetett Icára.

— Aki nem hiszi, nem fogja megpróbálni. De nekem elhihetitek, mert én Tóbiás vagyok a jövendőmondó. Én látom a jövőt s látlak benneteket is — azért nem vagyok dühös rátok, hogy kihalásszátok a hordóból a smaragd békát. Tudjátok ti, mi az a smaragd béka? Nem közönséges nappali varangy, amely szembeköpi az embert és az megvakul. Béka, béka. Minden béka szeretne smaragd béka lenni, ahogy minden ember szeretne gazdag ember lenni és szegény marad. Ez a béka olyan béka, amelyik minden ezer esztendőben egyszer születik. Ez nem marhaság, ez így van, aki nem hiszi, nézzen a hordóba. A fenekén ott lapul a smaragd állat. Néha elugrik, de meg kell fogni. Ha persze itt ülök, sohasem fogjátok meg a smaragd békát, még akkor sem, ha az véletlenül egy hely-

ben marad. Az életét is meg kell fogni, különben elugrik. Egyszer fiatalkoromban találkoztam egy ilyen békával. Nyár volt és nagyon meleg. Igen jó kedvem volt, szeretkeztem és ettem, vándoroltam a földeken és pipacs volt a számban. Egy kút mellett feküdtem és jött egy lány. Azt mondta, húzzak vizet. Én szerettem feküdni és szerettem nézni a futó felhőket az égen, a nap előtt. A felhőknek csodálatos formáik szoktak lenni, különösen júniusban a bárányfelhőknek. Azt mondta az a lány, hogy húzzak vizet. Csunya volt és kissé idétlen. No, nem húztam. Erre felhúzta maga. És a vederben benne volt a smaragd béka. Akkor az a lány azt kívánta, hogy az életben sohasem legyen szerencsém. Hát nem is volt, bizony nem, sohasem. Ez a smaragd béka története. És be is teljesedett, csak nézzetek meg. Mert mikor lehetett volna, nem nyúltam utána. Inkább a felhőket nézegettem. Nem mondom, az is csodaszép volt, csodaszép.

Elhallgatott és mi is hallgattunk. Hátha mégis... gondoltam.

Ica szólt.

— Aztán ha tudja, hogy itt van, miért prédikál? Miért nem fogja meg maga?

Az öreg sóhajtott.

— Mert a smaragd békát egy életben csak egyszer lehet megfogni. Többé soha. Ebben a hordóban van — mondta —, én figyelmeztettelek benneteket. Kinyujtotta a kezét és az egyik hatalmas hordóra mutatott. Mereven és nehézkesen követtem a mozdulatát, félszemmel láttam, hogy Pipi feláll. Odalépett hozzám, de megbotlott a lábamban.

— Gyere — mondta —, gyere, meg kell próbálnunk. Lesz, ami lesz. Én belenézek.

Az öreg helyeselt.

— Én Tóbiás vagyok a jövendőmondó. Ha én mondom neked fiam, akkor tedd meg. Bár én is felhúztam volna azt a nyomorult vizet. Akkor nem itt tartanék. Ott a dugó. Vedd ki és nézz bele. Látni fogod a smaragd békát.

Feltápászkodtam, mert Pipi húzott.

— Gyere — mondta —, a ménkű csapjon belénk.

A szívemet hallottam dobolni, amíg a hordó felé mentünk. Keservesen zötyögött s mérgesen. Azt zakatolta, hogy hagyjam abba ezt a marhaságot. Pipi álla is idegesen rángatódzott. Hogy mi lesz ebből? Azt én sem tudtam, se Pipi, se Ica, se Tóbiás bácsi. Tóbiás különben ott állt a hordó előtt még mindig kinyujtott karral, szinte kihegyezett mutatóujjal, félig hátradőlve, sapkáját balkezében forgatva. Jobb arcát megvilágította a halvány gyertyafény, amely egyre fogyott. S ezen az arcon egy különös és távoli mosolygás jelent meg.

Elértük a hordót nagynehezen, teknőkön, kádakon át bukdácsolva.

— A dugót, a dugót — hallottuk vijjogva, távolról és tudtuk, hogy Tóbiás üvölt.

Pipi a hordó fölé hajolt és kirántotta a dugóját.

— Gyertyát — ordította vésztjóslóan. Ica!

Ica felugrott és újra leült.

Tóbiás elkapta a csonkot.

— Fogd — mondta és még mindig messziről mosolygott.

Kikaptam a kezéből és odaadtam Pipinek.

A lyuk fölé hajolt s szeme elé odarakta a gyertyát. Éreztem, ezek az utolsó pillanatok. Az eszem nem hitte el, hogy lehetséges a smaragd béka, de úgy éreztem, hogy most valami történni fog. Pipi arcát figyeltem, mikor változik rajta egy vonás. Aráncok elrendezését már kitűnően ismertem s bármikor meg tudtam állapítani, hang nélkül is, hogy Pipi örül-e vagy halálosan éhes, mérges-e, arcának három fővonásán, a többiek, az aprók, maguktól is elrendezkedtek az arcán.

Most a várakozás keresztjeit vették fel a ráncok, a feszült figyelemét s a halvány gyertyafényben ebben a pillanatban megváltoztak a vonalak. A szeme alatt húzódó ránc hirtelen felszaladt az orráig. A szájától a füle felé ugró vonal szétterült egészen a szeme és orra közé s az orra alatt tátongó vastag, kemény árok egyszerre eluralkodott az egész arcon, átmetszette az összes többi vonalakat s a félarca váratlan és hirtelen meglepetés, iszonyú izgalom és mérhetetlen csodálkozás kérdőjele lett.

Szó nélkül is megértettem; látta a smaragd békát.

De ebben a percben már fel is ordított.

— Itt van a béka!

Ica felugrott és elterült, de estében is sikított, bennem tövestül kifordult a világ, mély, nehéz hányingerem támadt, lélekzenem kellett, nehogy torkomra szaladjon az izgalom.

— Gyere ide — suttogta Pipi és most olyan sápadt volt, mint egy hulla. Gyere ide és nézz bele. Ott van a fenekén a béka.

Odaléptem a hordóhoz.

Először csak a bor sárgás, zöldes csillogását láttam, mint áthatolhatatlan ködöt; vékony hullámzás kelt rajta, ide-oda imbolygott, de amint szemem kissé jobban hozzászokott a zöldes-sárga hullámokhoz, lassan-lassan tisztulni kezdett a fenék s lassan előtűnt egy furcsa gomolyag. Eleinte nem láttam semmit, de elült a hullám s akkor már jól kivehető volt a lába, a feje, a szemei s a bőre, amely zöldes-kék villódzással káprázтatta a szememet. Ott volt a béka alul, világosan láttam és tessék elhinni, alig éreztem örömöt. Inkább izgalmat és megfoghatatlan félelmet, olyant, amilyent akkor éreztem, amikor villamosról kellett leugranom menet közben. Mintha azt éreztem volna, hogy hamarosan meghalok. Szomorú lettem.

— No — kívánesiskodott Ica —, no látsz valamit?

— Látom — mondtam —, látom a békát.

Tóbiás felujjongott.

— Ugye mondtam, ugye mondta, ugye mondtam? És körültáncolta Icát.

— Vén szamár — morogta Ica —, nem szégyenli.

Csak Pipi nem figyelt a játékra. Ellökött a hordótól.

— Meg kell fogni — mondta —, de hogyan? Még egyszer belenézett. Ott van még — jelentette —, milyen gyönyörű. Most már mindenünk lesz.

Megállt s vakarta a fejét.

Ica szólt rá.

— Te szerencsétlen, így akarod megfogni? Nyisd meg alul a csapot, s ha kifolyt, elkaphatod a frakkját.

Pipi kirántotta alul a dugót.

Megijedtem, de az izgalom akkor már engem is hatalmába kerített.

Hátha... gondoltam... hátha mégis? Lehet, hogy mégis történik valami? A bor gyorsan kezdett kifolyni a csapon. Először vékony sugárban, de Pipi meglazította a csap tartóját. Akkor ömleni kezdett, frecskendezve, mint a vízesés. Babonázva néztük.

Tóbiás felült a hordóra és onnan pislogott. Világért se nézett volna bele, mert azt mondta, hogyha mégegyszer látja a smaragd békát, meghal. Csak akkor szabad volt megnézni, amikor már valaki megfogta. A bor ömlött, apró patakokban folyt már végig a pincén, tálak, ládák, hordók közt. Egyszerre kiürült. Láttuk, hogy alig csergedezik már, aztán elül. Egy-két csepp hullott még.

Kezdtük szétverni a hordót, egy bordáját beütöttük. De a béka nem volt benne.

— Igyunk — mondta Tóbiás —, benne lesz a másikban.

— Igyunk — mondta Pipi —, hogy benne legyen a másikban.

— Átugrott — mondta Tóbiás —, átugrott. Utána kell menni.

Pipi kiverte az egyik hordó dugóját és belenézett.

— Ide bújt az átkozott — mondta és máris engedte kifelé a bort.

Ica feltápászkodott. Egy másikhoz ment és belenézett.

— Itt van! — kiáltotta — itt van, nem abban.

— Mit látsz — kiáltottam rá —, disznó, be ne csapj!

— Nem — mondta egészen halkan. — Szép, kékes-zöld bőre van és a szemei egészen zöldek.

Pipi odaugrott.

— A dugót — kiáltotta Tóbiás —, a dugót, verd ki a szájából.

Folyt a vörösbor, patakzott, csörgedezett. Hallani lehetett a suhogását. Tóbiás alátartotta a sapkáját.

— Itt fogjuk meg a békát — mondta — és gazdagok leszünk. Adtok nekem, ugye adtok, nem hagyjátok cserben szegény Tóbiást, aki nektek elmondta a békát? Sopánkodott és leült a földre.

Nehéz volt a fejem, alig bírtam fenntartani.

Pipi megnyitott egy másik hordót.

— Megelőzöm, nehogy ide ugorjon.

Ivott. Ott ült a hordó szájánál és nézte, hogyan fröcsköl rá a bor.

— Végre — mondta Ica —, fürdök a borban. Ettől leszek nagyon szép. — Odatartotta a fejét a csap alá és prüszkölt.

— A lábad is, te dög — kiabálta Pipi, aztán halkabban — hadd legyen szép, formás lábad.

— Tóbiásnak lecsuklott a feje.

Odaugrottam és felráztam.

— Tóbiás! — kiabáltam rá — hol a béka?

Pipi válaszolt helyette.

— Ebben a hordóban. — És megcsapolt egy újabbat.

Ica feje lekókkadt, csapzottan, nedvesen a ráfolyt bortól. Pipi kezében varázspálcává változott a dugó, azzal hadonászott, de leült és úgy folytatta.

— Nehéz a fejem — mondta —, azt hiszem, rosszul érzem magam. Fogd meg te a békát.

De nekem is le kellett ülnöm. Lassan, majd mindig gyorsabban forogni kezdett a világ, a hordók, a tálak, Tóbiás szakálla megnyúlt, hosszú fonal lett belőle, amely átért a derekamon és megcsiklandozta a talpamat.

Pipi előrenyujtott fejjel horkolt, Ica fel-felrezzent, amikor a nyakába ömlő bor végigszaladt a hátán.

A csapok nyitva voltak — zuhogott, ömlött ki a bor, nehéz, émelyítő illat szállt az agyamra s minden nagyon ködös volt. Annyit láttam, hogy Pipi elnyúlt teste mellé lehull Tóbiás és mellém odaesik Ica s engem is lekényszerít a köd a földre; még azt is éreztem, hogy a bor hideg tapintással elfolyik a fejem felett.

Másra nem emlékszem, főfelügyelő úr.

ACZÉL TAMÁS

RÓMAI RABLÁS

Cs. Szabó Lászlónak

Nyugatot, keletet, elevent, holtat
durván vagy szelíden kiraboltak
a latinok.
Piramisok
és obeliszkek
költöztek, szöktek
a Földközi-tengeren át.
Idementette kincse javát
nyiltan vagy titkon
Hellas, Egyiptom.

S az istenek vesztén
vidult a keresztény.
Rómát, a régit,
még élve félig,
földbe temették
s rabolt a kegyesség.
Láttad-e, mondd,
a Pantheont?
Teteje vaksin pislogat:
a bronzlapokat
elvitte a pápa
Szent Péter templomába.

A Piazza Navona
egy régi aréna
ellipszisére:
így épült Róma
a régi helyére,
hitet cserélve.
Obeliszk tetején,
Trajanus oszlopán
kisajátító angyalok.
Milyen heterogén!
De ami pogány,
már korán
így kaphatott
keresztény polgárjogot.

Augustus oltára
ma vajjon hol várja
a kíváncsi utast?
Megmaradt.
No igen,
az Ara Coeli-ben,
Krisztus oltára alatt.
Tetején arany
mécses és angyal és bárány.
Stílustalan.
De ha ennek árán
adhattak gazdagabb, tágabb
Rómát a világnak?

Barátaim,
nekünk is mi marad más?
Felel a rím:
csak ez a római rablás.
Mint a régi és régebbi rómaiak,
raboljunk mi is, maiak.
Tiszta a munka
javukra, javunkra.
Nyitva Európa sírja,
az marja, aki bírja.
Az élőké lesz a haszna,
bitang, aki elmulasztja.
Előtted
a példa:
a prédálóból préda.
Hát tedd, ahogy tanultad,
és rabold ki a multat
a jövőnek.

VAS ISTVÁN

KRUDY-HŐSÖK*

(Részlet egy nagyobb irodalmi tanulmányból)

E Krudy-hős az emlékek hőse, élete az emlékezés fonalán függ. Személy és tárgy, folyamat s történés a múltból él, s alakulásában már rég lezárult, mikor szemünk elé lép. A bármely pillanatban felújuló régvolt játszik bennük. A régi élet szinte lesbeáll, óvatlanul tör elő s a hős mozdulatait ugyanazokba a formákba rendezi el, amikben éltek valamikor. Előttünk valamikor kibomló jelenében a személy nem változik már, nem válik hőssé vagy hitvánnyá, mert múltja megszabott már pályát és magatartást, karjában pedig mozdulatokat formált ki s ajkára szavakat adott.

A Krudy-hős végzete, fejlődésének akadálya a saját múltja, ami formulákba, gesztusokba, változhatatlan magatartásba kristályosodott ki. De hiába kérdezünk a multbeli történés után: csak a kihűlt s a jelen sodrásában megmelegedő attifűdökre bukkanunk, amik szinte automatikus merevséggel ismétlődnek meg. Krudy emberalakjai, úgy tetszik, sohsem éltek, csak emlékeznek valamilyen életre, amit azonban akkor, a multban sem ők maguk alakítottak, akaratuk céltudatos érvényesítésével, hanem a véletlen, a szeszély, a kaland s a történés sodrába való belenyugvásuk. Kívülről szemlélték önnön életüket, legfeljebb bőrük felületén észlelték azt s azonnal azokba a tárgyakba objektiválták, melyeknek egykori „élete", elkészülésük, véglegessé válásuk folyamata lezárult ugyan, de azalatt olyan emberi mozzanatokkal is megtelt, melyek rokonértelműek a véletlen, a kaland, a szeszély jelentésével. S emellett e tárgyak el is készültek, befejeződtek, értelmes, céltudatos folyamatoknak végeredményeivé váltak. De Szindbád vagy Rezeda életében van-e céltudatos folyamat és végeredmény? Nincsen. Ezek hiányában fordulnak ők olyan szeretettel a tárgyakhoz, amelyek elkészülésének folyamata éppúgy lezárult már s a változhatatlannak adott helyet, mint a Krudy-hős karaktere, de mégis megmaradt a végeredmény, a tárgy maga, mely az észszerű, céltudatos tett egyenértékévé lehet e szegény hősök szemében. A tárgyak iránti vágyódásnak és szeretetnek egyik oka nyilván ez, a tett utáni vágyakozás, mely a tárgyat, mint végeredményt az etikai tevékenység eredményeivel cseréli fel s ennek helyébe csúsztatja. Az idő, melyben Rezeda él, tehát nem is lehet a tényleges jelen, a történés folyamatának ideje, hanem az a másik, elmúlt s az aktuálishoz mérve „időtlen" szféra, mely úgy lappang az aktuális mögött, mint a tárgyakban az azokat létrehívó s belőlük kifejthető folyamat. E hősök tehát nem *válnak* valamivé, hanem *születtek* valamivé, emlékezésük időtlen mélységű történésről szól, az életen is túlról. S azok a Krudy-alakok, akik a lélekvándorlás

* E tanulmány megállapításai nem érvényesek Krudy minden hősére, csupán két legeredetibb s más alakokban is megismételt figurájára; az ő környezetükben termő stílus azonban Krudy legsajátabb tulajdona s érvénye túlmegy egyetlen könyv területén.

tanához vonzódnak, határozottan ezt a következtetést kényszerítik ki az olvasóból.

Megszeghetők-e azok a határok, melyek mégis fennállanak, melyek mégis megtiltják, hogy a múlt mindenestül jelenné és a jelen múlttá váljék, megváltozhatnak-e a magatartásnak születéstől fogva elrendelt formái, felengedhet-e a hős lelkében az a feszültség, melyet a mult újjáéledésének vágya és reménye csigáz? Bizony, mindaz, aki megváltozik, akinek multja valóságos jelen történéssé alakul át, kihull a cselekményből, nem szerepelhet többé (Szilvia). S a halállal kacérkodik az, aki ráébred élete fiktív jelenére, látszatos, mert csak vágyakban élő multjára (Rezeda). Az emlékezésben kikristályosodott formákat nem lehet átlépni, a határon túl a halál fenyeget.

A jellem és szerkezet említett problémáira a legapróbb nyelvi elemekből kiindulva keresi tanulmányunk az értelmezést s az egyszerűbb képződmények felől az összetettek, az átfogók felé halad.

*

Női „asszonyok, akik egész életükben harisnyát kötnek és a harisnyaszemekbe kötik bele minden gondolatukat, vágyódásukat, álmaikat" (164. l.). De Krudy többnyire máskép beszél a tárgyakban bennerejlő „belső" időről, az elkészülést megelőző folyamatról, e változatlan, régen lezárt multról. Nem a gesztus, a mozdulat — a harisnyakötés — emlékeztet a maga ténylegességével, hanem a mozdulat tárgya, a felidéző mozdulat nélkül, szabadítja fel az emlékeket. Nem az asszony él, aki harisnyaszemekbe kötötte vágyait, hanem maga a tárgy emlékezik benne objetivált vágyakkal, gondolatokkal, történetének időtlen, már sehol sem ható idejében. A pezsgős palack az apátság misés-könyvére emlékezik vissza s emlékeztet, mert régi nemes (69. l.), a marabú legyező a nőkért meghalt férfiak temetési lován lengő tollbokrétára (45. l.). Itt még nincs szükség különböző igeidőkre, hogy a tárgyak kölcsönös „emlékezése" egymásba hulljon s elmossa egyediségük határait. Elég a „mint" kötőszó is, hogy megtévesztő hasonlóságot keltsen s a felidéző a felidézettel hovatovább azonosuljon.

Néha azonban a tárgyakban is, s főleg a természet tárgyaiban, hogy életre keljenek, a személyes emberi életből vett mozdulatok jelennek meg. Az emberi történés idejéből most hasonlítás, „mintha" nélkül lesz „tárgyi" idő, kötöttséget, tartamot kifejező mult (itt multidőt olvasunk), majd olyan „jelen", amiben a természet újra meg újra elhelyezkedik, ugyanolyan változatlanul, amilyen visszatérhetetlenül fejeződik be az emberélet (itt jelenidőt találunk). Az író figyelmeztet is e leírásnak az aktuális jelenből való kiemelődésére: „Olyan volt, mint valamilyen régi illusztráció". S ezután folytatja: „Hervadt, múlt évi levelek töltött*ék* meg az árkot és a rózsafák még barna szalmabundáikban állong*tak* a kertben. A nagy fák olyan mélázó némasággal áll*ottak* a ház körül, mintha alattomban az estét várnák, hogy elszökjenek a tájról... A nyárilak rejtelmesen, szinte elhagyottan *bújt* meg a kert végében... „Éjjel" a szél, az eső, a vihar mint megannyi földöntúli rejtelmek bolyong*anak* az elhagyott ház körül, talán vadállatok jön*nek* elő a hegyekből és az éj sötétjében a ház körül ólálkod*nak*... Az eső kísértetléptekkel *jár* a tetőn és a fagallyak tán a halál kezétől rázkód*nak* meg, midőn megkopogtat*ják* a gondosan elzárt ablaktáblákat". (127. l.).

Már a fejmozdulat, pillantás, nevetés, a gesztusok s a léleknek szinte

észrevétlen rezdülései idők s módok szerint is élesen elkülönítik az aktuálistól a mögötte rejtőző múltat, ezt a lezárt és tetszés szerint aktualizálható „belső" időt a belőle történetesen most kilátszó hordozójától. A tárgy passzív módon megérett és lezárult „életének" mozzanatai most képekben, jelenetekben támadnak fel s egy emberi gesztust, pillantást, hangot töltenek meg tartalommal. E képek, jelenetek értelmét a feltételesből a múltba, majd a múltból a jelenbe csapongó igeidő hangsúlyozza, ez az emberi történés idejéből már idegen jelenidőbe tett ugrás, kapcsolat nélkül az emberi történés jelenével. A szobában dohányoznak s „a távoli szigetek növényének sűrű, barnásfehér füstje és exotikus illata megtöltötte a szobát. A füstgomolyagban látni lehetett széles kalapú spanyol ültetvényeseket, zöldelő dohánytáblákat és néger nőket, a kikötőből most indul el a háromárbócos, a fehér vitorlákat dagasztja a szél, s száll a messzi tengerekre a kék cirádás szivarkadobozokkal" (73. l.). Íme közvetlenül, hasonlítás, „mintha" és feltételesség nélkül véteti elő az olvasóval a tárgy „emlékét", amit máris látni lehetett a dohány füstjében, s a nyelvi kifejezés, az „indul a hajó", „dagasztja a szél", „száll a tengerekre", jelenidejű állítmányai máris abba az aktuális történés felé át sem hidalható örök jelenbe helyeznek át, ami a tárgy „belső", minden emberi történéstől idegen ideje. Láttuk az előbb, a *hasonlatban,* hogyan emlékeztetett tárgy a tárgyra, s láttuk a *leírásban* a tárgynak emberi időből kölcsönzött s hamarosan tartammá átváltozott idejét. Mindez most kezd bonyolódni stílusában, a kétféle forma együttesében. Az emberi gesztusok, mozzanatok idejét azzal, hogy *hasonlatokkal* tárgyi *leírást* kapcsol hozzájuk, másfajta idővé változtatja át, a tárgy történésének belső idejével magának az emberi gesztusnak idejét is átalakítja időtlen tartammá. Egy ábrándos tekintet is tárgyemlékeket idéz fel, s vele az emberi idő a természeti jelenségek tárgyi, időtlen idejébe hajlik át. „Klára végre is elővette ábrándos tekintetét, amely olyan volt, mint a kora tavaszi alkonyat erdős, dombos vidéken, hol még a lapályon elnyúló réteken gyönge köd úszik." (59—60. l.) A tárgyak örök állapotjellege s prézense elfedi az emberi változás jelenét, többet mond, mint Klára jelleme önmagában, de szét is oldja őt.

Fejmozdulatok, nevetések, Krudynál csak azoknak az egykori jeleneteknek jóvoltából élnek s hatnak aktualitásukban, amely jelenetekben a rég lezárt idő folyamán kristályosodtak ki jellemzővé, s e minden aktuális történés mozzanatai mögött felködlő s határozott képekbe formált mult ép olyan jelenidővel fejezi ki magát, mint az éppen végbemenő történés. „Rezeda úr olyan furcsán nevetett, mintha már javában hulla volna és a Duna közepén úszna, egy fekete hal társaságában. A hal elkíséri messzire, amíg meg nem puhul." (52. l.) Két lappal előbb azonban ez áll: „szólott... Klára, mint aki úgy tudja, hogy csak inteni kellene a férfiúnak s az fejest ugrana a Duna közepébe". (50. l.) Az a jelen-forma tehát, mely Rezeda nevetésének furcsa körülményeit írja le, egy régebbi, lezárt jelenetnek időformáját viszi át az aktuális történésbe. Ugyanúgy egy kijelentésről: „Manapság úgy hangzik már ez, mint az ódon, padlásra helyezett spinét elpattanó húrjának zöngése s odakünn holdvilágos éjfél van. A régi kerten imbolyogva mennek át letűnt idők nagyszerű asszonyainak árnyékai, a kastély tornya fénylik az éjszakában." (91. l.) Itt a belső, valami elmúlt történésre vonatkozó jelen érzelme annyira kényszerítő, hogy külön jelen állítmányú mondatba kívánkozik. Egy másik, személyt tárgyiasító leírás:

„A doktorné szőke és göndörhajú, sűrű szemöldöke, a pelyhek nyakán és a kendő, amelyet a vállára dob, midőn a szomszédba megy, a krakkói Jagellótorony harangütését juttatja eszedbe, amint a zsidók házai fölött elszáll." (177. l.) Még egy hangulatos példa arra, mily erővel elevenedik — igealak szerint is — jelenbe egy a múltban kiformált, s a tulajdonképeni jelennel összefüggéstelen kép: „Belső" ideje egy külsőleg is jelenlévő, a történetben szerepet játszó helynek. „A hintó meg-megáll*ott* egy félig földbeásott vendégfogadó előtt. Nem messziről, tán a fogadó udvaráról, kovácskalapácsok zengése hallatsz*ott*. Kisvárosokban, csendes falukban zeng így a kalapács. Az alkonyat homályában kék és piros tűzek jelentkeztek a kovács tűzhelyén, szomorúan *áll* a patkolásra váró öreg szürke ló..." (288. l.) Az aktuális történéstől elütő másik szférának jelenideje külön mondatban olvasható.

Még meglepőbb az, hogy a tárgyias, lezárt időben kialakított kép, jelenet, mozdulat kényszere már-már elszakítja e felmerülő, emlékező mozdulatot vagy képet az aktuális jelentől is, az összefüggés az aktuálissal csak a zárójelbe tett külön mondatból állítható helyre. „Nevelőapját, a nagy Cromwell Olivér barátját párviadalban szívenszúrják Anglia virágoskertjében... vagy Horváth kisasszony megcsalta hű lovagját, tettben vagy gondolatban és most mennek Martinovics főtisztelendő mezejére eltemetni a drága halottat, amelyet szerelemnek, húsvéti reggelnek, a nyárfa lombjain át aláereszkedő napsugárnak, téli éjszakák álmának hívtak (odakünn havas fergeteg, régi toronytetők körül, kék fénnyel ég a punes a szép és régi regényes és verses könyvekkel megrakott íróasztalon, valaki a tűznél ül, a lángba bámul és egy nőre gondol)." (192—193. l.)

Végső fokon az érthetetlenségig megy el hasonló eljárással. Rezeda úr egy lelkiállapotát példázó jeleneten töpreng. Gondolatait befelé folytatja, önmagába mélyed, s a lelki szemei elé meredő jelenet, múltbéli lezártságánál fogva, olyan határozottan jelenik meg előtte, hogy hozzáfűződő utolsó észrevételét ki is mondja. A múltból hirtelen, átmenet nélkül s szintén jelen időben támad fel egy kép vagy emlék, amit az aktuális jelenben élő s beszélő másik személy nem érthet meg. „...még mindig a hídon voltak, Rezeda úr az alant hömpölygő nagy folyamba nézett, hová már oly sokan szállottak alá megnyugvással és nem is halásztak ki mindenkit a folyómenti községekben, némelyek eljuthattak a Fekete-tengerig, ahol nagyfejű tengeri pókokkal, furcsa csigákkal úszkált együtt a kis pesti pesztonka, akit úrnője megvert. Rezeda úr lassan, álmodozva mondta: — Nagy mulatságuk lehet a dunai halaknak Pest alatt.". (194. l.) A mellette haladó Klára mindezt nem érti s hiábavaló fecsegésnek minősíti.

Ugyanez áll a következő hasonlat egy részére. „Ön tudja, kedves barátom, hogy amint azt a bizonyos nevet kiejtette száján Estella, háromszor megdobbant egymásután a szívem, mint a néma határszéli erdőségek között, éjszaka, télben és sötétben a vasúti őrház jelzőharangja megkondul háromszor, ha telegráfon a közelgő vonatot jelentik." (198. l.) Az elbeszélés szerint másnap Klára kezébe kerül szerelme képe: „Aztán fordított megint Estella és a nagy képen, Zrínyi Miklós ruhájában, erkélyen állott Alvinczi Eduárd. A kis őrházon megkondult a jelzőharang." (214. l.) Mindezt Klára beszéli el, jelen időben, Rezeda úrnak, az író számol be róla múltidőben. A két, elbeszélésbeli múltidő, az „állott" s a „megkondult" az egy nappal előbb mondott s tíz lappal előbb leírt hasonlat „idejére" vonatkozik. Rögzí-

tett, soha nem ismételhető idő ez, aminek már a hasonlatban sem volt időbeli összefüggése a tulajdonképeni jelennel s ez újabb kontextusban szinte érthetetlen, annyira idegen.

*

A stílusjelenség nem áll önmagában. Összefügg a szerkezeti elvvel, az emberi történetek egymásutánjában, idők, múltak és aktualitás sorrendjében ehhez hasonló kidolgozás érvényes. Nem pusztán a múlt képzetének elhatalmasodására gondolunk, s nem a tartalmi vonatkozásokra. Pedig a gyorsan asszociált múltból, a régiek tükörképéből gyakran kerekedik ki remek leírás, a hasonlat kedvéért feltámadt halottak hatására csodás hangulatú lesz s körvonalaiban elmosódik az élők világa. „Szótlanul mentek egymás mellett a kerti úton a lilaszínű bokrok és fázós rózsafák között, mintha halottak volnának, akik most keltek föl a kis kastély alatt elhúzódó régi sírboltból, hogy délutáni sétájukat elvégezzék . . ." (125. l.)

Mégis, most arra gondolunk elsősorban, amit az előbb idézettek világítottak meg. Arra a stílusfordulatra, amely szerint lappangó múlt tör ki az aktualitás alól s szétbontja a jelen határozott s konvencionális értelmét. Hogyan megy végbe e tárgyias idő alkalmazásával az emberi gesztusok „elidőtlenedése" s hogyan állnak elő a csupa-hangulat emberek s helyzetek? A hős sorsa, fejlődése, állomásai s elmúlása rejtélyéhez az eddigi eljáráshoz hasonló adja a kulcsot. Az előbb az emberi gesztus elidőtlenítése érdekelt, most meg az a mozdulat, amivel az író felhagy a személye jelleméhez s történetéhez hű, kötelező ragaszkodással, oly módon, hogy befejezetlenül, nyitva hagyja a sorsokat, hogy az egyszer kijelentett célokat, szándékokat szinte végkép elfelejti. A stílusvizsgálat csak helyzeteket mutatott az emberi s tárgyi világból, a mű felépítését kutatva most az alapvető kérdésekre nyerünk választ. Az alapelv azonban ugyanaz, mindkét vizsgálódás során ugyanazokra a szétbontó, időn kívül helyező formákra bukkanunk. Az előbbi, csak mondattani síkon vitt elemzés most a mű szerkezeti épülésének formáival találkozik. Amaz Krudy mondatairól árulkodik, szépségének, bűvöletének titkát mondja ki, emez a hősről szól, sőt magára a műegészre is vonatkozik.

Figyelmet kelt a történések vonalának bizonytalansága. A személyes élet folyamatát bármikor befejezetlenül hagyhatja a szerző, bármely pillanatban újra kezdheti. Nem veszi fel újra a fonalat, hanem tetszés szerint eltépi vagy újra kezdi gombolyítani. Ez a magatartása alapozza meg a logikailag kihagyásos mondatfűzéseket is. A képek egymásutánja ugrásszerű, a stílusnak sejtelmességet ad s jellemeinek bizonyos reflexiv hajlandóságáról tanúskodik. „Az ajtók, ablakok szeretnek sírdogálni, ha szél van odakünn. Lehetséges, hogy valakit meggyilkoltak a házban s a holttestét befalazták." (9. l.) Kihagyja a „Kit sirat a szél?"-féle kérdést, ami azonnal felötlik az olvasóban. „Azt óhajtottam, hogy az apácák zárják le a szemem. Vajjon mért nem megy Szilvia apácának?" (191. l.) A Szilviáért esengő férfi szándékosan nem mondja ki óhaját: báresak Szilvia zárná le szemét. A szerző többet mond így, mert elhallgat bizonyos dolgokat. Hőseinek, hosszasan tárgyalt vagy csak felvillanó alakjainak sorsa bizonytalan, ködbevész, akárhányszor nyersen, a legjelentéktelenebb befejezés nélkül, szinte a mozdulat közepén hagyja ott őket, a legnagyobb határozatlanságban, felszabadítja a hozzájuk kötött asszociációkat. „Egy elmúlt férfiú (vallomásai t. i. e sorok), aki régimódi frakkban és hosszú mellényben érkezett meg

Pestre a postakocsival s a Griffben már nem kapott szállást." (6. l.) A „Szindbád" elbeszélései egy-egy befejezetlen, sokatmondó gesztussal zárulnak. „Az utcán bolond módjára hangosan kacagni kezdett... Az emberek elől egy sötét kapu alá menekült, a homlokát a falnak támasztotta és hangosan, sokszor mondta: — Fáni!" („Szindbád ifjúsága és szomorúsága", Táltos, 1917, 70. l.) E befejezés egyúttal kezdet is, átmenet a következő darabba, a Fáni megtalálásáról szóló elbeszélésbe, ami, látszólag önkényesen, jóval későbbi s határozatlan időben folyik le. Önkényessége valójában tudatos művészi fogás: a Fáni név elragadó hirtelenséggel társítja elméjében a bármikor történt szerelmi históriát, mindegy az, elmúlt-e már vagy a jövőben jön-e el. Szerkezeti jellegű ez a stílusfogás s a mű egységére, részei összefüggésére vet fényt. Ugyanígy a Vörös Postakocsiban, egyik hőse élettörténetének elbeszélésében (Bonifác Béláról s a vele szökött lányokról van szó): „Egy vasúti állomáson, messze Ázsiában azután ellopták mindenüket... A magyar határtól sokezer versztnyire, egy félig behavazott szibériai állomáson, mongol lókötők és félvad muszka tisztek között, ahol csak hetenként egyszer megy át a vonat, egyetlen pénzdarab, ruha és élelem nélkül maradtak Dideri-Dir táncos leányai és Bonifác Béla, a költő." (142. l.) Bonifác Béla története itt megszakad. (Mire ismét találkozunk vele, csak szektaalapítóvá átalakult dacos lénye villan meg előttünk, a regény végén, egy pillanatra.) Egy sors, félig-meddig szimbolikus élet áll előttünk, válságos pillanatában, minden megoldási kísérlet nélkül. Vonala nem zárul be, nyitva marad, a történés sohsem fontos — mondaná az író, ugyanott vagyunk, ahol egykor voltunk. Érdemes volt hát megindulni?

Ez a folyamat a „Szindbád titká"-ban dolgozódik ki a legfinomabban. Hogyan ejti el, látszólag szórakozottan-feledékenyen, a kitűzött célt s hogyan merül fel ismét, csak egy villanásnyira, a kinyújtott kar közelében s a véletlen adományaként, egy idegen szavaiból. „A hajós elrejtett kincsek felfedezésére utazott erre a tájra. Egy régi imakönyv borítékában találta — vagy talán csak álmodta —, hogy e tájon, amelyet nyílak, karikák, görbe vonalak és titokzatos pontozások jelölnek, a pohárral jelzett helyen vasláda van a földbe ásva — harminchárom katonalépést téve északi irányban az ódon kolostortól. A matrózkés, főzőkanál, törött lánc és női ing — amely dolgok a térképen helyet foglaltak, mind valamely titokzatos irányítói a kincsesláda rejtekhelyének, hűségesen elvezették Szindbádot a Kárpátok között..." (Szindbád, 16. l.) Az emlékezések, az utazás, az ismerkedések hamarosan eltérítik a kincstől. A szerelmi kaland is alakulóban, amikor a határszéli gimnázium igazgatója a diskurzus folyamán egy pillanatra újra megemlíti a kincset, egészen más értelemben, szándéktalanul s igen hatásosan. „A véletlen, a sors, a végzet néha furcsán igazgatja az emberek lépteit. Ön eljött a messzi Budapestről és nyomban rábukkant a kincsre. Nos, mi a véleménye önnek Fánikáról?" (30. l.) Ez a két, kincsről szóló kijelentés fonja össze az elbeszélést biztos értelmű, finom hangulatú, légies egységgé. Itt válik szerkezeti téren is érthetővé az, amit szerzőnk stílusában, a nyelvi elemekben, a leíró mondatok tömegében s a jellemzésekben bőven megfigyelhettünk: a hasonlat továbbvitelével, a hasonlatba felvett tárgy vagy táj belső idejének megteremtésével az író az élő világ fix pontjait támadja meg s mossa el körvonalait. Már itt feltűnt az emberi élet, a jellemfejlődés, a történés iramának meglassulása, megtört, nem egyenes vonalú előrehaladása. Ugyanez a stíluselv bontja meg, egy sodródó, passzív

alkatról árulkodó eljárással, a főcselekménynek zavartalan, egységes menetét: a logikailag ugrásszerűen kapcsolódó mondatokban a rohamos asszociációkkal, magában a történet szerkesztésében a felvett fonal újra meg újra elvesztésével.

Ez az időbelileg állandóan befelé, a múlt régióiba való mélyülés, a képzettársítások felszabadítása a befejezetlenséggel, a céltudatos kitérések s a személyek sodródása mind akkor tűnnek fel a legtömörebben s a legjellemzőbben, midőn az emlékezés magában az emlékezésben merül fel s széttolja a bekeretező emlékezés zárófalait, elhatalmasodik közöttük, addig a pontig, ahol a mellékcselekmény szinte a főcselekmény fölé kerül már. Valaki egy kínos helyzetére emlékezik, emlékezésében egy másik is felmerül: „Fatális helyzet„ gondoltam magamban, és hírneves hidegvérem akkor majdnem cserbenhagyott; (egyszer egyedül lovagoltam egy téli éjszakán egy pusztai úton, drága szerelmesemet, Eleméremet hiába kerestem a tanyán, bánatomban hazafelé zötyögtettem fájó szívemet...)." (25. l.) Az emlékezésen emelkedő másik emlék (ami mindig jelenet formájában támad fel) még zárójelben áll, a régebbi emlék még nem töri szét az újabb egységét. A következő példán talán a legtömörebben hat ez az „Emlék az emlékben"-féle stíluseljárás. „A huszár a kaszárnyába hívott, mert hozzám nem jöhetett. Szentéletű zsidó családnál laktam... Barna, nagyszemű, finom lépésű, igen elegáns fiatalember volt... óh be szerettem, éjjel mindig vártam, szakadt a hó és a kutyák úgy vonítottak, mintha farkast éreztek volna a nagy alföldi városban. Én kinyitottam az ablakot és a friss téli éjszaka hidege szobácskámba ömlött. Egy nagyon régi, alig emlékezetbe hozható karácsonyeste jutott eszembe, az apám nagy üveg bor mellett ült az asztalnál, hosszúszárú cseréppipából pipázott, mi anyámmal az ablaknál álltunk, valaki elment az ablak előtt. „Tedd be már az ablakot" — mondta az apám és többé semmire sem emlékszem. Mintha egész életében csupán ezért élt volna, csupán ennyit mondott volna: Tedd be az ablakot! Mialatt a huszárt éjszakánként az ablaknál vártam, gyakran elgondoltam, hogyha most az apám az asztalnál ülne, a négyszögletes pintes üveg mellett, vajjon újra ezt mondaná? — Bizonyára. — Aztán jött a huszár..." (28. l.)

Ez az emlékező magatartás ad áttekintést az ember jellemére, sorsára is. Nemcsak stíluselv ez, s nemcsak a szerkezet alapja, létalapja egyúttal az emberi életnek is. Krudy hősei csak annyiban élnek, amennyiben emlékeznek önmagukra s másokra, valami régen elmúlt s tán sohasem is létezett időre, amennyiben irodalmi élményeikhez forognak vissza egyre, s ezekből teremtik meg ködszerű, bizonytalan, mesehangulatú jelenüket. Alvinczi, Szindbád, Szilvia s Rezeda úr csak emlékeik révén élnek.

Így ír az író önmagáról is: „Egyszer a Matschaker Hofban töltöttem a telet, ahol már a nagyapám is megszállni szokott, ha útja Bécsbe vezetett... Dohányszita állott mindig a közelemben és oly halkan, elgondolkozva pipáztam a tűz előtt, mintha a magam nagyapja volnék." (Őszi utazás a vörös postakocsin, 7. l.) „Így Alvinczi körülbelül ötven esztendő óta egyforma külsejű volt." (U. o. 15. l.) „...Már törődött vele, hogy tisztelői százhúszévesnek mondják, a fogadóban az „öreg úrnak" nevezik és a nők bölcsnek és higgadtnak vélik... holott százhúsz esztendős korában is oly epedve gondolt néha egy cseh grófnéra, vagy egy színházban látott hölgyre, hogy gyakran kénytelen volt elutazni a megszokott fogadóból, a kedves Bécsből..." (U. o. 18. l.) Szindbád „hajdanában, amikor még csak 103 esz-

tendős volt, ráért éjjel-nappal nőkre gondolni...“ (Szindbád Ifjúsága és Szomorúsága, 113. l.) „Midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul“. (U. o. 5. l. II.) Ez az út ismét emlékeibe vész s Szindbád tovább él rajtuk. Ifjúsága, szerelme színhelyére megy, látja, mint folytatódik régholt szerelme a tőle született lányban, unokában, s már továbbfolyhat az ő élete is, mert őbenne él csak, egyedül őbenne, az emlék valósága. Az idő, amiben az emlék él, meghatározhatatlan valami s lezárhatatlan, nem fontos, vajjon a 300 vagy 50 éves Szindbád áll-e előttünk. A történés sem az emberi élet közönséges idejében játszik, inkább valami furcsa, a múltat tárgyasító s mégis hamar szétfoszló, elillanó légkörben, amely az időnek múlt és jövő irányú kiterjedését mintha egy pontba, önmagába vonta volna össze.

Alvinczi is abból él, amit megmenthetett az elmúló időből, amit tárgyiasan megrögzíthetett. Ő maga: „Külsejére nézve hasonlított ama sátorlakó és pusztákon növekedő ázsiai törzsek véneihez, akik sohasem öregednek meg végleg...“ (Őszi utazás a vörös postakocsin, 15. l.) Környezete sem változott meg, hosszú évek folyamán is ugyanaz maradt. „Az igazi Szilveszter, Alvinczi régi titoknoka, tk. már néhány esztendő előtt meghalt Budán, a kis Svábhegyen, egy lapos homokkőre hajtván fáradt és hóbortos fejét. Hosszú titoknoksága alatt azonban előre gondoskodott utódáról, egy zemplénmegyei körjegyző személyében, akit évekig oktatott, nevelt és formált, hogy testileg is oly hasonlatossá tegye magához, hogy a nagyúr mindennapi életében semmi fennakadás ne legyen a titoknok-cserében. Az új Szilveszter valóban oly élethíven utánozta a régi Szilvesztert, (még a kézírását, a bolhanagyságú betűket is eltanulta s titokban verseket írt) hogy Alvinczi Eduárd bízvást megerősödött ama régi hitében, hogy az emberek, akik szolgálatában vannak, örökké fognak élni, mint ő maga“ (136. l.) Alvinczi s környezete időtlen, a múltban, vagyis emlékeikben élnek: ha csak egyszer is elhagynák e múlt világot s emlékeiket kiölné a való élménye, életükkel fizetnének, regényhős szerepük szükségképpen véget érne.

Szilviára éppen ez a sors vár: ki kell hullania a regény eseményeiből, nem szerepelhet többé, mihelyt régi emléke újból valósággá vált. „Titkon mindíg azt hittem, hogy valami rendkívüli fog történni, ha én... Pesten megtelepedem. Azután semmi sem történik. Egyik nap múlik a másik után. Reggel az ágyamba süt a nap, de én fekve maradok... Félek a fölkeléstől, mert tudom, hogy ismét kezdődik az unalmas, hosszú nap... várok, hogy valami történik... Hogy Rezeda úr délután elhogy egy költeményes könyvet, amelyben végre megtalálom azt a verset, amelyre egész életemben vágyódtam, de amelyből még egy sort sem tudok... Egy Medve nevű fiú mondta el a Kálvária-téren és én 15 esztendős voltam. Medvét nem láttam többé és bármiképpen gondolkozom, a vers nem jut eszembe...“ (160. l.). Nemsokára betérnek egy cukrászdába. Most éled fel a régi emlék, a vágyódásban átélt valósággá változik át. „Valamikor már voltam ebben a cukrászdában“ — mondja Szilvia. (176. l.). Szilvia története befejezéséhez közeledik: az emlékek valósággá lesznek, visszatérünk az ősi, minden emlékező állapotot megelőző valóságba, a történés ciklusa megpihen s lezárul. Ugyanott vagyunk, ahonnan Szilvia története (= emlékező élete) kiindult, Medve, a régi s elvesztettnek hitt szerelem is megjelenik s Szilviának eszébe jut a boldogító vers. Feléledt az emlékbe zárt régi környezet, megelevenedett maga a mese is, amit két fiatal valaha (ki tudja mikor) ugyanezen a helyen

játszott végig. Mi szükség van még tovább Szilviára? Története éppúgy egy régi állapot, az emlékbe lankadt valóság feleledésekor ér véget, mint Bonifác Béla hasonló élete. Ezentúl Szilviával nem találkozunk, alakja s holtponton nyugvó története érdektelen.

A végére hagytam Rezeda urat. Jellem, néha már a tragikum közelébe sodort hős, akiben a legteljesebb, ez az emlékező magatartás, sorsát illetőleg is a legelhatározóbb. Több ízben láttuk már „emlékezését" s "időtlenségét" felvillanó gyors asszociációiban, beszédében, mozdulataiban. A szép múltért rajong, ábrándos emlékekben, színészi pózokban, képzelgéseiben érzi otthon magát. „Az orfeum plakátján... Miss Florence szonnambulista, vagy Sena Frasquita spanyol táncosnő estére elmulatták Rezeda urat, anélkül, hogy valaha látta volna őket." (186. l.). Egyetlen egyszer lázad fel önmaga világa, az emlék, az ábránd ellen. Furcsa lucidum intervallum ez. Szilvia eltűnik, Rezeda úr ekkor látja be — egy pillanatra — életük pózait, nevetséges voltát, álságait. Mások életének pózain, bizonytalanságán rágódik, mikor az élet épp saját képzelgésein, saját „időtlenségén" hasított fájó sebet egy pillanatra. Oszintén mondaná, de mégsem őszinte, mert a világ, amit támad — „egy bolondos szeszély, egy budai cukrászda émelygős hangulata, ahol édeskés Mozart-zene hangzik az órából, és a sárga tapétán rokokó-gavallérok és dámák sétálnak karöltve" — egyúttal sajátja is. Ábrándos emlékeiben önzőn birtokolja bár az életet, a múltat s a jövőt, nőt, nagy vigalmakat, halált, a jelen mindíg kisiklik kezéből, mert sajátosan s kizárólag időtlen-emlékező életformán építette meg szép légvárait. Hogyan is értette volna meg a nőket, az ő számító emlék- s ábrándvilágukat, mely mindíg a reális, megkívánt tárgy birtokbavételére irányul, eszközértékű s nem önmagáért való. Nem értheti meg Szilviát, hiszen ennek újra aktuális életévé válnak emlékei, Rezeda úréi viszont, állandóan egy lezárt időben lebegve, még lehetőségét sem mutatják az ábrándvilágból kivezető útnak, a szabadulásnak. Horváth Klára is idegenné válik tőle, az ő emlékező-ábrándozó lelkivilágának alapja az Alvinczi iránti lángoló szerelem, amin az élet újra meg újra áthullámzik, teljes közvetlenségében.

Rezeda úr nem értheti meg tehát a közvetlen, aktuális élettel csak távolról is érintkező helyzeteket s embereket sem, se Szilviát, se Klárát, tehetetlensége együtt súlyosodik el rajta az „időtlen" emlékező s irodalmi terheltséggel, s e tehetetlenség, ha csak egyszer lökik is meg egy irányban, máris rohan az úton saját halála, a megsemmisülés felé. Az önkontroll — ami mindíg viszonyítás, az élet mértéke, közvetlenség és elvontság viszonyában — teljesen hiányzik belőle, s világa, ez ellenőrző gond híjján, egyszerre bomlik fel, „pillanatnyi elmezavarban". (216. l.).

Ez annak a fejezetnek a címe, amelyik Klára elbeszélésére következik. Klára megcsalja Rezeda úrnak emlékekben, időtlen történésben s fantáziájában élő szerelmét, ez az elbeszélés adja meg a lökést, mely a férfi tehetetlenségét megmozdítja — a halál felé. A „Pillanatnyi elmezavar" tulajdonképen egy hosszú levél. Krudy stílusának egyik legszebb példája, legzeneibb hangú részlete (érdemes összevetni Tóth Árpád egy versével, „A rabról, aki király volt" — cíművel), leggazdagabb az asszociatív elemekben, gáttalanul felmerülő emlékezésekben és sodró ritmusú mondatokban. Csapongó gondolatai egy nagy halál-jelenetet, búcsúzkodást tartanak össze laza egységbe. Rezeda úr passzív lelkivilága feldúlva, egységes, tisztán „időtlen idejű", emlékező világa elemeire bomlik fel most. A helyszínen,

szobája talán, vagy az Angyalvár, ahová mint utazó vagy olasz renaissance-nemes álmodja magát, a póz, amit íróitól s álmaiból tanult, a szép zene és kedves hangok, operajelenetek s érzéki visszaemlékezések vagy vak ábrándozások a feslett román nőről, az újság, amibe megírja ez utolsó levelét, a Hernád völgye s a szeme előtt elfutó női alakok, a fegyverek, az egykori erő és szerelem — mind egy kibogozhatatlan, furcsa kaoszba, mintegy monologizáló testamentumba torlódik össze, egymás hegyén-hátán valóság és álom, regény és élet, életvágy és megsemmisülés között.

Rezeda úr története ezzel tulajdonkép véget ér. Hogy életben marad, nem számít. Az utolsó fejezet csak e félig halott ember továbbélését, szinte a teljes megsemmisülésbe hulló bódultságát tárja elénk.

*

A vizsgált idő- és sorsszemlélet nemcsak az írói stílus eljárásaiban hat, viágosan jelentkezett az a szerző tudatában is. Világosan kimondja: „Némely emlék, férfi vagy nő, tájkép vagy szoba, zenehang vagy csók: mintegy hipnotizált kép marad az emberek szívében. Nem hal meg a távollét alatt sem, csak subáján alszik az emlék. De bezzeg felébred álmából, midőn kapuboltozat alatt a lépéseknek ugyanazon régi visszhang-manók kiáltanak üdvözletet a falakból, csatornából, bolthajtásról! Akit egyszer erősen hipnotizáltak egy sétatéren, szemmel, szóval, testi érintéssel vagy gondolattal, visszatérvén a helyre, elegendő ha a padot látja, amelyen akkor ült, amikor itt boldog, boldogtalan volt... A közbeneső évek megmozdulnak, mint függönyök; szétnyílnak és alattuk újra látható a régi színjáték..." (Őszi utazás 47. l.).

Vallomás ez, a mű stílusáról, az időről s az emlékről, ami újra éled egy betemetett múlt homályából. Elemzésünk a műhöz és stílusához kapcsolódott, az imént olvasott vallomás hitelét valóban a mű és stílusa tanúsítja.

(A könyvcímek nélküli, csak lapszámmal jegyzett idézetek a Vörös Postakocsi első kiadásából valók.)

SZAUDER JÓZSEF

AZ EB VÁLASZOL

Mily láthatatlan lánc béklyóz a néphez,
hogy házát őrzöd még, gazdátlan eb
— bár udvaráról nem egyszer kivertek
s rúgás viszonzá kedvességedet?
A falvakat most farkascsorda vívja,
ki farkas is vagy, mért nem tartsz velük?
Túl vándorkutyák üvöltnek a Holdra,
mért nem tiéd elnyujtott éneküket?
Nagy a világ s palánkok osztogatják,
minden kutyára rendelt ólja vár,
csak téged sujt kutyának-sem-való sors,
csak te maradsz ebnek is proletár?
Miért szükölsz és mért bámulsz az égre,
mint ki csillagtól vár feleletet:
a se-itt, se-ott átka bírhatatlan,
nézz biztos hajlék után, míg lehet!
A régi gazda hátha újra rádún
s mit sem használ alázatod, szerelmed,
ha farkasok majd bárányért szorítják
véred váltsága festi meg a vermet.
Hát válaszolj, mit keressz még e háznál,
te farkasoknak kései fia,
mostoha korcs, szégyene a szülődnek,
ki csak teher s könnyű kirúgnia?

„Elég legyen! Némulj el, csábbeszéd te!
Kisértő hang, nem versz bennem tanyát!
Mert meredekről-meredekre lépve
halad, aki magas csúcsokra lát:
amit mondtál, nem több, mint fél-igazság,
de — győztem bár a fondorlatos alj
mélybehúzó cselén — hol fél a gazság
a csúcson még kisérteni akarj
s akkor szemedbe vágom, hogy hazudtál,
hogy igéd festett s minden szavad ál,
hallja meg a Föld millió fülével:
a gyászangyal vagy, a szárnyas Halál,
a végítélet csontembere vagy te,
ki éhséget vet és pestist arat,
jégfergeteget zúdít a hegyekre
s megfagyasztja a szálló madarat,
— ilyen vagy, ez vagy! Értsék meg a népek,
gyilkos az mind, ki nem békét hozott,
farkas, eb, bárány egy akol-ba férnek
— ki mást akar, az százszor átkozott!

RÁKOS SÁNDOR

MÁR ÉN VAGYOK...

Már én vagyok a lapát s a föld,
s a pattanó izom,
s mint kő, mely önmagára dőlt,
magam lapátolom.

Magamba vágom két szemem,
mint csákányt fürge kéz,
felásom kérges életem,
nevetni illenék.

Nevetni túl sok már erőm,
de sírni még kevés,
a rét harmattól könnyezőn
az álmos napba néz.

Hát én is nézném az eget,
de tömzsi csille vár,
lapátom hetykén integet,
akár egy pilleszárny.

A szikla rám is úgy ragyog,
mint fény a késeken,
a tenyeremen hólyagok,
büszkén és véresen.

A sebzett földben én vagyok,
ásó szívembe ver,
s ha minden rögben meghalok,
már csak születni kell.

S talán egy fényes reggelen
elér egy pillanat,
és társaim is meglelem
egy sárga kő alatt.

S akkor magasra feldobom
kapáló két karom,
s lehullva számban forgatom,
mint füttyenő dalom.

S már minden ember én leszek,
minden kis rög, tövis,
s ha éppen zöld hagymát eszek,
a hagyma szára is.

S ha bámész térdem horzsolom,
leszek a kő s a vér,
és kibogozom mosolyom
egy dolgos kedvesért.

Mert én szeretve újulok,
pezsegve élek és
megindulok s lezúdulok,
akár egy vízesés.

(Meglaj. Az Ifjúsági
Vasútvonalon, 1947 június.)

BACSÓ PÉTER

LILIPUTOK FORRADALMA

Az ostromot a liliputi színpad színészei alaposan megsinylették. Amikor karácsony előtt megkezdődött az ágyúzás, riadtan bújtak össze a színpad sarkában. Auguszt Pista, a hősszerelmes nagy tarka papagályfejet borított a fejére, mintegy mutatva, hogy ő itt sincs, más van jelen helyette. Irénke a párja; a kabátja szárnyába kapaszkodott, egy percig el nem maradt mellőle. Ők mindig mindenütt, az életben és a színpadon mint házaspár szerepeltek, ez fejletlen gyermektestüket és lelküket büszkeséggel töltötte el. Mamut Miska, akinek bajusza is volt, igazi pödörhető és kétkézre fogható bajusza, a guggoló csoport közepén helyezkedett el s időnként ezt kiáltotta: „Bátorság, tartsatok ki, utánam, nők és gyermekek a fedélzetre!" És a többiek: Kígyó Loni, az eleven hal-evő, göndörhajú nő, Pimpli Jancsi, a negyvenéves csecsemő, Kustár Károly, a társaság basszusa, Feneesz Józsi, akin úgy ragadt rajta a név, hogy anyjának, amikor az látogatóba jött, folyton így panaszkodott: „jaj mamuskám, megesz a fene"; és még egy jónéhányan, kicsikék, még kisebbek, vastagok, karesúak, ráncos csecsemő-képűek, szépek és hízelgő mosolyúak, akik ha magasabba lettek volna, bizton elvegyülhettek volna a nagyranőtt emberek közé, mind mind ott lapultak a színpad sarkában a hangszerek, a kitömött állatok, a rézüstök, a laposra hajtogatott műházak, műfák, műbútorok és mindenféle egyéb vicik-vacakok között; azokra másztak föl vagy alattuk bujtak meg; egymás ölében és egymás fején ültek, egymás lába között és hóna alatt dugták ki a fejüket; pislogtak, cincogtak, nyivákoltak, nyávogtak, rémületükben összecsinálták magukat, s így lapultak napokig, s amint az ágyúzás erősödött, jóformán egy nagy kocsonyás rezgő testté folytak össze, melynek csak szaga, íze és tapintása volt, no meg néha hangja, egyébként láthatatlan maradt. Mielőtt elbujtak volna, Auguszt Pista, a vezér, kiadta a parancsot: „Öltözzetek pirosba, fehérbe, feketébe, vegyétek fel a legszebb ruhátokat. Fessétek ki magatokat, mintha a színpadra mennétek. Olyanok legyetek mint az angyalok! Szépen és bátran haljunk meg..." Így látta a színpadon és így is játszotta. Azóta megzöldült rajtuk a ruha és megpenészedett. A redvesen párolgó testek hosszú, nyirkos szálakat eregettek.

Amint elhallgattak az ágyúk, előlopakodtak rejtekükről. Kézenfogva, libasorban, szepegve, ujjacskáik végét rágogatva vonultak át az elhagyott mutatványos negyeden. Auguszt Pista ment elől, egy aranyos színpadi kardot markolva erősen. Mamut Miska zárta be a menetet s váltig kiáltozott: „asszonyok, gyermekek előre". Bevonultak a sárkány barlangjába, megtapogatták és talpukra állítgatták a feldöntött tündéreket és manókat. Fölmásztak az Órjáskerékre, küllőről-küllőre, kocsiról-kocsira tekeregtek, mint egy hosszú feketészöld kígyó. Megülték a körhinta hintót és lovait, keserves könnyeket ejtettek egy letörtfejű istennőszobor fölött. Visszaillesztették a

fejet és mentek tovább. A Panoptikumban megkielizték a viaszhaptákot álló táncosnőcskék hasát, a felső helyiségben térdig jártak a rommálőtt és összebombázott nemi betegségekben. Az óriási kígyó feltekergett és letekergett a Hullámvasútra, az Elátkozott Várkastélyra, a majomszínházra s vonult tovább be a parkba, kicsi lábuk meg-megesúszott a télőszi sárban. Auguszt Pista elől, Mamut Miska hátul. S egyre kiáltozta: előre, előre.

A fürdő előtti téren elengedték egymás kezét s nagy kört alkotva, összedugták fejüket. Sokáig maradtak így suttogva-buttogva, keservesen nyivákolva mint a hottentotta siratóasszonyok. Rajtuk kívül egy lélek nem járt a Ligetben. Akkor Auguszt Pista kivált a körből, egy szemetesládára állt s úgy beszélt:

— Asszonyok, férfiak, nézzetek körül. Ez nem a mi világunk, mindenütt üszkös romok. — Kidüllesztette mellét, képét fölfujta. Othellóban látta így a nagyok színházában. — A haláltól megmenekültünk, de mi várhat itt ránk? — Nagy ívben körbe mutatott. A házak mint foghijjas fekete létrák meredtek az égnek, a park mögött, egy kémény se füstölt, egy ablak se rezdült. A fák kitépett szakállal és bajusszal siratták elvesztett bájaikat. — Mi várhat itt ránk? — folytatta. — Ez nem a mi világunk, nincsenek emberek! Gondoljatok a multra, gondoljatok a végső jelenetre. — És a színházi esték befejező száma meg is jelent a kis emberkék szeme előtt, diadalmasan izzva mint az égő léggömb az éjszakában. Ilyenkor az együttes mindenestül kivonult a színre és zenekart játszott. Auguszt Pista verte a nagydobot, Mamut Miskának jutott a rézüst. Senki sem maradt zeneszerszám nélkül, még a legkisebbeknek, a kocsonyás kezűeknek is jutott egy-egy fémpálcika vagy csörgő, mellyel kedve szerint csapkodhatta a padlót vagy a színpad oldalát. Kipirulva, átszellemült szívvel-lélekkel verték a csinadrattát, kiterjesztett szárnyakkal, táncos lábbal járták a polkát. Lelkük az égbe szállt, s onnan fentről nézték, hogy nyüszög, veszekszik, keveredik szerelmi bonyodalmakba, öl, rabol és gyilkol a földön a tömeg. Pimpli Janesi most hangosan fölsírt, Kígyó Lonci egy festékes ronggyal tömködte be száját.

— Gyerünk haza emberkéim — folytatta Auguszt Pista — gyerünk haza, itt nekünk semmi keresnivalónk. Majd később lassan föltámad a város és kimerészkednek az utcára az emberek, de az már egészen más világ lesz. Nem a mi világunk. Gyerünk haza, és építsük föl a mi országunkat. Gyerünk vissza a multba és ne hagyjuk a játékainkat megzavarni.

Fölkerekedtek és hazatértek. Otthon azonnal munkához láttak. Először is nehéz gerendákkal eltorlaszolták a ház ajtaját. Kívülről romokat és törmelékeket szórtak az ajtó elé. Az üresen álló mutatványosbódékból összelopkodtak mindent, ami csak a kényelemhez kellett. Megbeszélték, hogy napról-napra melyikük merészkedjék ki élelmet szerezni. A házban és a színpadon mindenfelé gyertyákat helyeztek el és gyujtottak meg. A tüzet lobogóra szították a kályhákban úgy, hogy házuk valóban olyanná vált mint egy lámpafényes menedék. A padozatot rongyokkal, paplanokkal, szőnyegekkel födték be. Madárfészket varázsoltak a házból tollakkal és rongyokkal puhára bélelt fészket. Amikor befejezték a munkát, Auguszt Pista elégedetten nézett körül. „Jól van emberkéim" dörzsölte a kezét, „most már nem férhet hozzánk senki, nem bánthat senki, hozzákezdhetünk a mi életünkhöz".

Már másnap reggel a Rómeó és Júlia szerepeit osztotta ki. Ő maga volt Rómeó, Irénke, Júlia. A régi előadásoktól eltérőleg, most reggeltől estig tartott a darab, sőt mikor lefeküdtek, mint a darab szereplői tértek nyugo-

vóra, az alvás és az álom is hozzátartozott a játékhoz. Azután az Othelló következett, majd Lear király. Később gyermekek számára írott színdarabokra került a sor. Hófehérke és a hét törpe, Piroska és a farkas és más egyebekre. Mikor ebből is kifogytak, Pista maga csapott föl szerzőnek és egyik darabját a másik után játszották el. A Vipera bosszúja egyik legérdekesebb játéka volt az együttesnek: egy erdészlánykáról szólt, akibe a rablóvezér beleszeret és végül egy kígyóval maratja halálra. Irénke játszotta az erdészlányt, míg rablóvezért Muszkli Marci, a társulat erőművésze személyesítette meg. Közben a kiküldött élelmiszerkeresők egyre roszszabb hírekkel tértek vissza, azt mesélték, hogy a külső világból eltüntek a kis cselédek, el a leventék és a katonák, mondták, hogy munkától fáradt, elnyűtt arcú embereket látni mindenfelé. Nincsenek többé nagyurak és nincsenek szolgák, csak dolgozók, fáradt és munkába siető vagy munkából jövő emberek. És vasárnap is más a Liget mint azelőtt. Nincs már tekintélye a régi rendnek, még a rendőrökkel is szabadon komázik a nép. A szerelemből is eltűnt a régi varázs, nincs többé szegény pásztorlegény és grófkisasszony. Férfiak és nők úgy sétálnak és beszélgetnek, mintha nem is volna köztük különbség. „Se öngyilkosság, se szerelmi bosszú, se semmi" fejezte be a különc csüggetegen legyintve. „Pfúj" csapott maga elé dühösen Auguszt Pista, amikor meghallotta a híreket. „Nem megmondtam nektek előre! Hát ezért éltünk? Hát ezt tanultuk? Ördögnek kell az ilyen élet! Majd én megmutatom!... Megmutatom, hogy van más világ is. Hallgassatok rám, kövessetek!"

A játékok cselekvése attól fogva megváltozott. Nem volt előre kitűzött témája a darabnak, mindenkinek kiosztották a maga szerepét s ahhoz ragaszkodni kellett, bármilyen váratlan irányba fordult is a történet. Mamut Miskának megparancsolták, hogy halálosan szeressen bele Irénkébe. Muszkli Marcit tekintse vetélytársának és minden eszközzel tartsa távol szerelmétől. Muszkli Marcinak pedig az a szerep jutott, hogy alattomos lélekkel és fondorlatos szívvel, de szerelem nélkül csak kedvtelésből üsse el Irénkét Miska kezéről. A többi emberkének ebben a darabban csak kisebb feladat jutott: cselédek, katonák, kofák, fűszeres-segédek, villamoskalauzok voltak, hogy a szerelmi drámának némi emberi környezete is legyen. Auguszt Pista csak mint sugalmazó lélek szerepelt úgy, mint Mephistó a Faustban, hol az egyiknek, hol a másiknak sugdosott a fülébe így irányítván a játékot a megfelelő drámai fejlődés felé. Ment is minden szépen a maga útján, talán csak az a csekélység zavarta meg az együttest, hogy Kustár Károly, aki Horthy kormányzót játszotta s dörgő basszushangon időnkint közbeüvöltött mintegy mutatva, hogy mindenütt jelenlévő és kérlelhetetlen mint a végzet, egyszer a játék hevében magáról megfeledkezve úgy teremtette nyakon Muszkli Miskát, hogy annak tüstént eleredt az orra vére. Miska sem volt rest, ő volt a társaság Herkulese, fölkapta Károlyt és ledobta a karzatról. Szerencsére puhára esett és semmi nagyobb baja nem történt. „Kormányzósértés!" ordított közbe Auguszt Pista, „vigyázzatok jobban marhák!" Végül is minden rendbejött, Muszkli Marci annak rendje és módja szerint öngyilkosságot követett el; a szerelmes pár pedig szépen egymásé lett s egybekelésük után meglátogatta Marci sírját.

Később azután lassan, alig észrevehetően minden megváltozott. A gyermeknek maradt lélek nem ösmert megállást: a szerelem nélküli szerelem, a szenvedély nélküli szenvelgés vérengzővé vált. Eleinte csak a vere-

kedések ismétlődtek a jelenetekben. Kustár Károly két napig feküdt eszméletlenül attól a pofontól, amit Muszkli Marcitól kapott. Azután sor került a késre is. Sőt éppen Auguszt Pista volt az, aki Bőgő Bélát, a majomembert megkéselte egyszer, amikor Béla egyszer, a szerep előírása szerint sokáig csimpaszkodott a nyakába. Igaz, hogy Pista utólag szánta-bánta a dolgot és bocsánatot kért, de az nem sokat segített, az emberke néhány napi szenvedés után belehalt a sebbe. Temetést játszottak másnap s odaföldelték a színpad alá. Pimpli Jancsi rövid idővel azután követte Bélát a halálba. Ismét a Herkules, Muszkli Miska volt a bűnös: parasztasszonyt játszott női ruhában. Jancsi volt a csecsemő, akit anyja vétkes úton hozott a világra. A parasztasszony megfojtotta gyermekét és hogy szerepét mennyire lelkesedéssel játszotta, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy szegény Jancsit cérnavékonyságúra szorongatott nyakkal, holtan szedték ki a körmei közül. Muszkli Marci, a gyilkos megbüntetése volt a következő játék, a többiek mint rendőrkopók, rávetették magukat, s kezét-lábát kicsavarva addig gyömöszölték, míg a Herkules holtan maradt a porondon. Igaz, hogy nem hagyta magát s két csecsemőembert magával vitt a túlvilágra. A társulat tagjainak száma egyre fogyott s ezen az sem segített, hogy a romlásra is találtak megfelelő szerepet: a firenzei pestist játszotta a társaság. A külvilág benyujtotta utánuk karmait s egyenkint kinyomogatta az emberkékből a lelket.

Auguszt Pista szomorúan nézett végig megfogyatkozott csapatán. „Ez nem mehet így tovább" mondta, „nem így képzeltem. X. Úgy kell nekünk, gyávák voltunk és elbujtunk. Meghátráltunk a küzdelem elől. De most majd támadásba megyünk át! Jőjjetek utánam, kirohanunk mint Zrínyi Miklós Szigetvárból."

A kórus fölsírt, a csecsemőemberek pelenkáikba dudáltak, a többiek hangszereiket fújták vagy ütögették. A fők mind hiányoztak, Kustár Károly és Mamut Miska is ott nyugodott már a színpad alatt. Főként a nők és a madárfejű emberek maradtak meg.

Auguszt Pista csillogó színpadi pénzt tett a zsebébe. „Zrínyi Miklós is így csinálta" mondta, miközben fölsorakoztatta csapatát. Mind a legislegszebb ruhájukat vették magukra. A nők pirosak-fehérek voltak, mint a Mennyország legszebb angyalai. Valamennyien fölfegyverkeztek, valamennyien! Kardokat, harapófogókat, kalapácsokat szorongattak a kezükben, kinek mi jutott. A madárfejűek a testrészeiket fogták, minden egyebet elveszítettek volna. Szorosan, zárt csoportban helyezkedtek el a kapunál. A torlaszt már korábban eltávolították.

Auguszt Pista mégegyszer végigtekintett a csapaton. „Emberkék, talán ez az utolsó útunk", dörögte. „Győzni, vagy meghalni!"

Irénkét maga mellé szólította, átölelte, megcsókolta. „Neked melletted a helyed" szólt hozzá szeretettel. „Te velem jössz a boldogságba vagy a sírba."

Mégegyszer feldördül a hangja:

— Oltsátok el a gyertyákat, gyujtsátok fel a házat.

Mikor a ház már lobogó lánggal égett, a liliputi emberkék serege kirohant az éjszakába. Elől Auguszt Pista kivont kardját a feje fölé emelve. Hömpölyögtek kifelé, mint a gátját tört áradat. Bendő Barna algebra és földrajztanár éppen arra tartott hazafelé a Katolikus Legényegylet vacso-

rájáról. Úgy döntötték föl, hogy hat lépést röpült. A bajuszán szaladt haza. Otthon százéves anyja fogadta, meglátta, összecsapta a kezét: „Fiacskám, mi történt veled?" Egyetlen megmaradt fogát úgy mozgatta mint az elefánt az orrmányát. „Jaj mamácskám, ne kérdezd... Jönnek a liliputok, jönnek, jönnek. Jönnek mint a förgeteg!"

ROMÁN GYÖRGY

UTAZÁS

Vasút

A gőzös indul, felsziszeg,
s e tájak engedelmesek.
Eltűrik hosszú, síma talpát,
s a szálló kígyót befogadják,
eltűrik súlyát, míg a fáradt
gőzből világos szárnyat áraszt.
Nekik szól, tagoltan, e kép,
mert itt csak szállni nem elég:
hogy szállni tud, hogy szállni fog,
m u t a t j a, mint az angyalok.

Tenger

Mutatja — és a táj felel,
utat gurít, sziklát emel,
mutatja friss rügyén a fa,
hogy télen át is mandula,
napnál világosabb a nap,
s a házak is színt vallanak,
tagolt a part, a test, a szó,
hajózható, tapintható,
s oly pontosan szalad a tér:
a tenger épp az égig ér.
S amint a végtelenbe hág,
mutatja, meddig ér a vágy.
Nem tehetek mást. Nem kívánok
kevesebbet, mint egy világot.

Hajnal

És e g y világot.
Helyükön a hegyek,
nagy fák alatt kicsiny szerelmesek,
mély barlangokban bujdokló szavak
vízben, virágban visszhangozzanak,
s a tengerből már felmerüljenek,
mint hajnalodó biztos szigetek
kinek a pálmák és kinek a nap,
s a költőnek a születő szavak.
(Róma)

NEMES NAGY ÁGNES

SZÖKŐKÚT

Első éve voltam akkor színész, vidéken, egy alföldi parasztvárosban. Rögtön Akadémia után kerültem oda, tele fröcsköl̈ő lelkesedéssel, olyan magamutogató vággyal, hogy a kabátjuknál fogtam meg az embereket és szavaltam nekik, az utcán, meg huzatos kapualjakban. Az alföldi polgárok bólogatva hallgattak, azzal a türelemmel, amelyhez makacs aszályok idején edződtek.

A Színiakadémiát végignyomorogtam. Apám kis tisztviselő volt az egyik minisztériumban, olyan kis tisztviselő, hogy a többiek magázták. Négy éven át takarékoskodtam, lendülettel és ötlettel, majdnem azt mondtam, pazarul és bőkezűen takarékoskodtam. Statisztálással, ösztöndíjjal végül is sikerült annyi ruhát összekoplalnom, amennyivel vidékre pályázhattam.

Hát most ott voltam a ruhatárammal, meg az Akadémián tanult klasszikus szerepeimmel és kommersz-vígjátékot játszottam, két próbára. De ezt se igen. Főképpen operettek mentek, ez is a primadonna miatt, akinek képei ott díszelegtek mindenfelé a városban: virágkereskedésben, cukrászdában. A város, a maga álmos módján, rajongott Kláriért.

— Pesten lenne a helyem — tájékoztatott rögtön első nap, miután felmért és beleegyezőleg hátbaütött —, de ez a vacak csomó a hangszálamon! Már egyszer operáltak, de visszajött. Csak vidékre jó a hangom. Itt csak annyi kell, amennyi kitart, míg lejövök a lépcsőn, strucclegyezővel a kezemben, vagy amíg a bal egyről átjátszom magam a jobb kettőre, énekelve.

Még ennyi se kellett! Elég volt Klári fiatalsága, formái, csillámló szőkesége. Mert bár barnának született, becsületes hivatástudattal teste egész területén véghezvitte a primadonnai szőkítéseket. Szakmai jelként hordta szőkeségét, mint varrónő az összeszúrkált ujjakat. De bármily buzgón végezte is az utánafestést, hajszálai tövében apró barna foltok tarkállottak, izgalmas pettyek! S az egész kis primadonnában volt valami izgalmas pettyesség — a szaga is! Klárinak színház- és spájzszaga volt, masztiksz- és kolbászszaga, fokhagymás szalonna- és mitsoukoszaga. Misi, a barátja hozta az ennivalókat szombatonként. Egy kis Tátrakocsin járt fel, ócska tragacson, de az tele volt remek kajákkal. Szombat kivételével minden este ott vacsoráztam Klárinál. Teát főzött, aztán előszedte a két ablaktábla közül a spájzt, a sok jó húsfélét, sonkát, libasültet, s a törlőruhába göngyölt köménymagos házikenyeret. Ettünk és beszélgettünk. Arról, hogy a lefestő-krém rosszminőségű a városi drogériában, foltos lesz az ember bőre tőle, Pestről kellene hozatni, vagy kevertetni a patikában.

Remekül éreztem magam Klári spájza és dumái, pettyes haja és pettyes illatai között. Csak a szombat esték zavartak, a Misi estéi. A buf-

fótól kezdve az apaszínészig mindenki résztvevőn szorongatta a kezem, mikor beültem a Sasba és debrecenit rendeltem mustárral és tormával, mint aki halmozni akarja a keserű és csípős ízeket, s egy kis üveg barnasört ittam hozzá, minden szombaton ugyanazt, a szertartások következetességével és kihívó egyhangúságával. Csak ezek a szombat esték zavartak, meg az, hogy a szerep nem jött. A szerep, amiért vidékre szerződtem. Végre egy nap hivatott a diri.

— Bogárdikám, inog a szubvenciónk. Sekszpírt kell játszanunk.

Nagy luftpauzát tartott. Értette a mókát az öreg.

Visszafogtam a lélekzetem. Ha most nem azt mondja, amire várok, nem veszek több lélekzetet. Inkább megfulladok! De azt mondta! Kimondta! Rómeó!!

— Júliát Csepreghy játssza — tette hozzá óvatosan, s nagyokat szítt a szivarján. A vörös ügyvéd szí ilyen világos, dagadt szivarokat, az a hibbant irodalmár, aki állandóan azzal dicsekszik, hogy egyszer volt a városban egy „Nyugat"-est, s akkor nála szállt meg Babits Mihály. Már régen gyúrja a dirit, adja elő a Laodaméiát, Csepreghyvel a címszerepben...

Rómeót, játszhatom, Rómeót! a szubvenciós Júlia sem oltotta tüzemet. Micsoda túlzó, fékevesztett Rómeót csináltam ott, micsoda nagyszerű Rómeót, huszonkétéves koromban! A próbákon nem győztek visszafogni! Vencel, a helyi lap szerkesztője hiába intett: „Vigyázz, Bogárdi, a tehetség megfékezett temperamentum... ugyanannyi hangsúly esik a megfékezettre, mint a temperamentumra!" A diri előjátszott, ő rendezte a darabot. Minden utasítását azzal kezdte: „Mikor én játsztam Rómeót, huszonhétben, Szegeden..." Az öreg már le se tudja vetni magát a pocakjától, lábai égnek kalimpálnak, csak pókhasa szurkálta a földet!... Hahaha! Csak röhögtem rajtuk, röhögtem, lángoltam és tomboltam!

Edit ott volt a premieren. A bal proszcéneumban ült, rókakeppje átvetve a páholy peremén, ő talpig feketében, mintha Párisban töltött éveit gyászolná. A férje a háttérben úgy festett, mint nálunk az apaszínész, ha diplomatát alakít, pedig csak borkereskedő.

— Csuda klassz voltál Bogárdikám — kszilofonozta Klári. Úgy ült mellém a banketten, olyan tüntető családiassággal, mintha az aranylakodalmunkat ünnepelnénk. Világos szopránja, az az „elől, fent, magasan, kifelé" operetthang pakfongosan szólt Edit olajos altja mellett. Edit egy végeérhetetlen Sekszpír-vitába keveredett a vörös ügyvéddel. Az ügyvéddel beszélt, de felém, de nekem! És hogyan! Micsoda tárgyi tudással, és milyen raffinált idézetekkel, milyen célzásokkal és egybevetésekkel, mintha egész életén át erre készült volna! Holott nem is kellett volna ekkora rakétázás, hogy egy süldő Rómeó elkáprázzon! Klári szőkesége máris bepiszkolódott, szerettem volna tollseprővel végigszánkázni a fején, leporolni! Hidrogénezett haja zörgött Edit kiömlött tussfeketesége mellett...

Mindennapos vendég lettem Editnél. A szokott vidéki úriházat vártam, azt a bizonyos bestseller-lakást, feljavítva néhány képpel, mint ahogyan a bestsellerekbe is raknak bizonyos műveltségi elemeket. De Editéknél valami értelmetlen, ádáz fényűzést kaptam: óriási hallt, körbefutó erkéllyel, belső lépcsővel, és a hall közepén váratlanul egy szökő-

kútat! Szökőkútat, állandóan csobogó vízzel, egy városban, ahol nem volt kanalizáció, s ahol még a főispánnál is vödör állt a vécében, hogy mindenki leöblíthesse maga után, ha a motor megint bedöglene. Mi volt a szökőkúthoz képest Nyárádyék virtusa, ahol víz hijján borban mosakodtunk? Ez a szökőkút, ez döntötte el a sorsomat! Ez a támadó pompa, amelynek színjátszó fényein át közönségesnek láttam az eddigi nagy falászatokat, a disznótoros vacsorákat... Editék csak teát adtak, habkönnyű sós süteményeket, pelyheket, pengevékonyságú ostyákat, vicceket. Az evés csak konvenció volt náluk, a teázás csak egy fajtája a társadalmi érintkezésnek.

Egyszerre beleszerettem Editbe, s csak annál inkább, hogy nem is értettem egészen, hogy csak távlatokat nyitott, de követni nem tudtam... valami elérhetetlent tapintottam benne s nem mertem hinni az ujjhegyeimnek...

Edit mindig a jövőmről beszélt, csak a jövőmről, a jelenemről alig, s ha mégis, milyen kritikusan! Hogy sokat kell nőnöm, tanulnom. Hát igyekeztem nőni, tanulni. Könyveket kaptam tőle, Aristotelest és Hamburgi dramaturgiát, Diderot-t és mindenféle művészettörténeteket.

De ez izzóan szellemi korszakomban csakhamar kétségbeejtően éhezni kezdtem. Mert nemcsak Klárival szakítottam, hanem a vacsoráival is. Úsztam az ákontókban, minden hitelemet kimerítettem. Az egész társulatnak tartoztam már. És most az is lehetetlenné vált, hogy odamenjek a vörös ügyvédhez, vagy a patikushoz: — Öregem, hívj meg ebédre, — vagy — Apuskám, le vagyok égve, adj kölcsön, mert úgy néztek rám, mintha puszta alibiből kérnék. Mint egy ragálytjelző piroscédula tapadt rám Editék penetráns gazdágsága.

És Editnek virág kellett. Szegfüt vittem neki, egy szál szegfüt csak, de mindennap és télen! Holott már a virágkereskedés se hitelezett, hiába csókoltam öklendező undorral a tulajdonosnő krizantémszagú kezeit! Éheztem és fogytam, de Edit mindebből semmit sem vett észre. Néha körül szerettem volna járni őt, mint mikor először voltam moziban, kisgyerekkoromban, s a vászon mögé akartam kerülni, hogy megkeressem a filmszínészek vastagságát. Editet is ilyen kétdimenziósnak láttam: csak szellem és szerelem... Nem látja, hogy fogyok, nem érdekli, miből élek, mit eszem, miből hozom a szegfüket neki?... hozzá a pénz már csak átszűrten jut, inas és szökőkút alakjában?... Most már nem a szökőkútat csodáltam, hanem az inast irigyeltem, amiért a kamra nyitva van előtte, s ehet rogyásig, zsíroskenyeret, sóval-paprikával... Csak nem adnak a személyzetnek is rostonsült halat ebédre, mint nekem? halat és salátákat?

Másfél napja nem ettem egy falatot sem, mikor Edit megüzente, hogy eljön hozzám.

Egészen belebutultam.

Nem is értettem a dolgot.

Akkor már régen nem is hívtam, nem is kértem, nem is ostromoltam. Az csak kezdetben volt. Kezdetben nehezen bírtam a dupla aszkézist, az éhezésen kívül ezt a másikat is. S már-már visszavágytam Klári túlfűtött kis szobájába, izzó ágyába. Habár Klári túlontúl rutinos volt a szerelemben, néha úgy éreztem, áriázik, mint az operaénekesnők, s az ária végén majd meghajtja magát, merev felsőtesttel, kezét mellére szo-

rítva. De olykor elfelejtkezett magáról, s a technikája mellé szerétett, mint ahogy szerencsés pillanataiban sikerült a hangszálcsomója mellé énekelnie, s ilyenkor hangja és szerelme telten és szárnyasan zengett, egy egész kis zenekar erejével és harmóniájával... De Edit megérttette velem, milyen lealacsonyító, majdnem becstelen volt szerepem Klári mellett... egyszerre csunyának és értelmetlennek láttam addigi életemet, s már csak Edittől vártam megváltást, megtisztulást, felemelkedést... szinte spiritualizálódtam ebben a tiszta szerelemben, s már nem is boszszankodtanm, mikor a buffó hátbavágott: „hogy van, hogy van, Absztinenciád?“ ... És ha e szellemi szerelmet olykor meg is zavarták olyan csókok, amely után az egész testem fájt, Editet csak még jobban tiszteltem, hiszen gondolni sem mertem arra, hogy talán a diplomatakülsejü borkereskedő-férjjel töltött esték edzik oly ellenállóvá a mélyebb testi kísértésekkel szemben...

S most mégis eljön...

Rettenetes lámpalázat kaptam.

Mennyit bámultam akadémista koromban a belvárosi csemegések kirakatait! Csak álltam Kovács E. M. előtt és dülledtre néztem a szemem a kirakati inyencségeken és tökmagot ropogtattam mellé, a zsebemből. És most itt vagyok a betört kirakatüveg előtt. Nem, nem betört. Kinyílt. Magától nyílt ki. És itt állok előtte és nem tudom, nem sértődik-e meg a kaviár, ha kanállal eszem és vajjon illik-e az ananászt egyszerűen marokra fogni?

Edit kiszámíthatatlan. Úgy él a kisvárosban, mint egy átutazó, akinek vízumnehézségek miatt hosszabb időt kell töltenie egy ellenséges és kellemetlen országban. Hosszabb időt — de átmeneti időt. Átmenetileg élt a városban, mintegy tíz éve már, átmenetileg és indignálódva, elválasztva magát a várostól szökőkúttal és könyvekkel, inassal és kottákkal. Néha behívta magához gyerekei francia kisasszonyát és elbeszélgetett vele Párisról, azokról az időkről, mikor még ő is ott élt a Szajna balpartján és festeni tanult... Ilyenkor megsímogatta a gyerekeit, két szép kislányt, fekete, dugóhúzós loknikkal... Sétáinkból be-betértünk az Onódy cukrászdába, egy-egy tálca süteményt vitt haza esténkint a gyerekeinek, rózsaszínű, drapp és barna süteményeket... szerettem volna ott lenni a csiszolt-lakk gyerekszobában, leülni a filccel bevont parkettre, s versenyt enni a gyerekekkel. De nekem a csomagot kellett vinnem, óvatosan, hogy össze ne törjenek a sütemények, és védenem a magam igazát a „Le paradoxe sur le comédien“-nel szemben, szenvedélyesen, s csak annál szenvedélyesebben, hogy a gyomrom néha árulón közbekorgott, amit Edit tapintatosan nem vett észre, csak úgy, mint ahogy a klaszszikus darabokban a „félre“ instrukciójú beszéd alatt a színpad összes többi szereplői merő tapintatból megsiketülnek...

Hát most idesétál az ananász.

Egész délután gargarizáltam. Féltem, bőjtszagú lesz a szám, másfél napja nem ettem, s most jön Edit, az ő hullámosavaros csókjaival...

Belenéztem a tükörbe. „Senki sem azonos látszatainak pontos összegével“ — jutott eszembe Edit számtalan idézeteinek egyike... Még szerencse, mert látszataim pontos összege szerint egy megőrült festőművész önarcképével voltam most azonos, melyet közvetlenül öngyilkossága előtt festhetett... A hetek óta tartó éhezés, a másfélnapos teljes

koplalás, a meglepetés, a lámpaláz... Levetettem magam a díványra, a hasamra, párnát nyomtam a gyomrom alá, ne fájjon úgy... kifütyülnek... a súgó a helyén van?... Prém bácsi, az elejét hangosan adja fel!...

Milyen egyszerű volt minden Klárival... milyen házias... húsleves jóasszony módra...

— Bogárdikám, te már nem szeretsz — mondta tegnap, mikor megfogott a kiskapuban — én tudom... de legalább vacsorázni járj hozzám... rémes, milyen sovány vagy... tudom, Editet szereted... de én megelégszem a dublőzi hellyel... nem akarok csillag lenni nálad, főfőcsillag... csak rezervcsillag... ha a másik bereked a ragyogásban... — csuklotta felém s üdvözült mosollyal bőgni kezdett.

Editnek tetszeni fog ez a rezervcsillag dolog. Ma elmondom neki. A multkor is egészen lázbajött, mikor elmeséltem, hogy Klári radirgumi szeretne lenni.

— Micsoda? — kérdezte izgatottan.

— Radirgumi. Azt mondta, tárgy szeretne lenni, kis tárgy, amit zsebre lehet tenni. Radirgumi. Betenném a zsebembe a morzsák, papírlapok és lejárt villamosjegyek közé...

Klári már csak szöveg, amellyel a sikeremet egyengetem... És csakugyan, én egyengetem a sikeremet? Edit megnézett a Romeóban, jól megnézett, megtávcsövezett a proszcéneumból, s ezzel az én dolgom már el is dőlt. Rámhurkolta az óperenciás gazdagságát, exotikus műveltségét, s én elkábulva, akár a hasam felvágattam volna...

Amit most éreztem, minden inkább volt, mint vágy... De ahogy Edit belépett a szobámba, minden megváltozott. Elmult az éhség, el a félelem, a harag, — egy más égitest vonzásába kerültem... nem a nap világított többé, hanem Edit... minden ferde lett körülöttem, minden eltolódott... mindennek ő lett a középpontja... és egyszerre igent mondtam arra, akarok-e fejest ugrani a világürbe vele...

Eddig csak Klári slágereken edzett szekszeppiljén éltem, hivatásszerű temperamentumán, finálera dolgozó izgalmán, — most végre megismertem a valódi, a mélyhűtéses szenvedélyt is...

S mikor búcsúzott, már tökéletesen eláztam a megrendüléstől, s szólni sem tudtam, csak csókoltam a kezét, mely távoli lett ismét, hogy immár nem egy meztelen kar folytatásaként feküdt előttem, hanem perzsakabát ujjából bujt elő... S elgyengülve borultam karcsú bokái elé, melyek csuklónak is beillettek volna kevésbbé igényes nőnek...

De mikor visszajöttem az ajtótól, megszédültem. Meg kellett kapaszkodnom az asztalban. S ott egyszerre megláttam egy csomagot. Egy tálca süteményt az Onódy cukrászdából. Edit vehette a gyerekeinek a szokásos esti adagot.

Az éhség úgy tört rám, hirtelen, mint egy szélroham a nyitvafelejtett ajtón át. Nem birtam kibogozni a csomag zsinórját. Eltépni sem volt erőm. Behasítottam — hasítottam? — betörtem a papírt és téptem, markoltam ki a süteményeket alóla. Az elsőt úgy roppantottam derékon, hogy kibugyogyant a krémje, épp hogy alá bírtam tartani a kezem. Az ujjaimról, tenyeremről nyaltam a krémet, a habot. Nem is ettem — ittam a süteményeket, a csokoládéskúpokat, eperkrémes fánkokat, habrollókat... gyűlöltem most a két szép kislányt,a dugóhúzós loknikkal... tömtem magamba a süteménye-

ket, faltam, kapkodva és mohón, és köpködtem a papírt, amit a sietségben a süteménnyel együtt a számba tömtem, krákogtam és köhögtem, mert cigányútra ment a falat és bőgtem, elkínzottan és mégis felszabadulva, hogy végre eszem, eszem! másfél napi koplalás után! Hajam belelógott a krémekbe, ragacsos lett, ázott, mint a széna többnapos eső után, könnyem-taknyom belefolyt az indiánerekbe, köpködtem, köhögtem, bőgtem és faltam...

Egyszerre felnéztem. Edit állt az ajtóban. A csomagért jöhetett vissza. Állt és engem nézett.

A tekintetét aztán felhasználtam egy O'Neill darabban. Nagy sikerem volt vele. Minden kritikus külön megemlékezett róla.

De ez már Pesten volt, két esztendővel később.

PALOTAI ERZSI

A PÁRDUC

Elszunnyad a fák iszonyú,
örök, növényi hallgatása.
Miért próbálsz, hamis tanu,
velük dőlni az éjszakába?
Szivárog a csontok beszéde
a sejtjeiden át meg át:
az egyedüllét dzsungelében
tedd mellettem a vallomást!

A harapásra nőttem én,
a szenvedély mint a gép munkál,
éhezve tagjaiba tép,
s te könnyelműn magamra hagynál?
Ó, annak aki mindig éhes,
a világ konc és újra konc
s ha falatjától bajsza véres,
lehet-e bűnben része, mondd?

Az álmodók ápolt, kerek
udvarában, akár a párduc,
éber szemmel lépegetek
s tudom, hízik a lakomához
a csorda, kövérül a vágya
s már nem övé, ha álmodott,
mert azt a párduc sohse bánja:
neki csak hús, mit enni fog.

Mint sűrű gallyat tördelem
előlem az emberiséget:
így lesz másoknak förtelem,
ami nekem szabadság, élet —
ablakokból a vérszopóra
kiáltoznak s puska után,
míg zsákmányért jár törve-zúzva
dúvad-talpain a magány.

Hát tedd az egyetlent, amit
tehetsz, a tested odadobva
annak, ki a hús jajjait
döngő egekig harsogtatja,
hisz csonttá: emlékké soványodsz,
ha nem gömbölyödöl velem,
de él és növekszik a párduc,
míg csak morzsa a szerelem.

RÁBA GYÖRGY

KILÁTÓ

SÁNCOK KÖZÖTT

A veszély biztonsága

Azt hiszem, alig akad jelentős és művészete tárgyához, a valósághoz erkölcsösen alkalmazkodó író, aki ne érezné szükségét eddigi magatartása revíziójának. Az az író, aki a felszabadulás óta becsületesen gyakorolta hivatását, nyilván nem találta olyan egyszerűnek az új helyzethez való igazodást, mint egyik-másik buzgó neofita, aki sietségében magánfeledte antikos alsóruháját, szorgalmasan szajkózott arról, amihez éppen annyi köze volt, mint korábban az antikhoz.

Valóban, egy-két középszerű kivételtől eltekintve, az elmult három év az író fejlődésében szükségszerűen válságos volt. Az író tudatában problématikussá lett a valóság és ő, e problématikus valóságból, nem annyira a valósághoz, mint inkább problémáihoz igazodott.

Ennek a marxista és nem-marxista íróra egyképen jellemző magatartásnak kettős oka volt. Egyfelől — a forradalom gyakorlata, mely a régi marxisták számára sem volt problémamentes, nem kevésbbé gondolkoztatta meg a szocializmus új híveit — másfelől — a szeszélyesen változó, erkölcseiben, ízlésében és hitében meglazult társadalommal szemben a gazdasági, társadalmi, esztétikai elméletek valamifajta biztonságot nyujtottak.

A formalizmus: az elméleteknek ez a közvetlen valóságot megelőző elsőbbsége, az elmult három évben, jellemző volt irodalmunk egészére. A marxistákéra is, azzal a megszorítással, hogy köztük néhányan az elmélet terén igyekeztek szabadulni ebből a formalizmusból.

Magyar író magatartásában az új esztendő kétségtelenül fordulatot jelent. Az általános világválságnak, a tőkés társadalom válságának újabb szakaszába érkeztünk. Ezt a szakaszt a közelmult felületi válságával szemben a veszély bizonyossága jellemzi. A világpolitikai frontok kialakulása után nyilvánvaló, hogy valamennyi anyagi, erkölcsi és szellemi értékünk a megsemmisülés veszélyében forog. És ez a veszély nem csak a dolgozó népet, a kialakuló közösséget fenyegeti, hanem az író elvonatkoztatott magányát is, amely elképzelhetetlen a közösség valamilyen — reális, vagy irreális — jelenléte nélkül.

Az a valóság, amivel eddig mit se kezdhettünk, ami eddig alakuló, szeszélyesen változó és ezerlehetőségű volt, most — úgy látszik — végleges arculatot öltött. Természetes, hogy a megszilárdult helyzet szétroppantja és lerázza magáról a meghatározásra törekvő rendszereket és felületén lényegét is, tartalmában rendszerét is feltárja.

A széthulló tőkés társadalom újabb, talán döntő harcra készül a kialakuló új társadalom ellen. Háború lesz-e, vagy sem, ezúttal nem lényeges. Ha a béke ügyében még nem is döntöttek, az írók már harcolnak Akit eddig a bizonyalanság veszélye ingadozóvá tett, az megszilárdult a *veszély biztonságában.*

Ez a harc ma még csak a világszemléleti határok kitágulásában nyilatkozik meg. A magyar irodalom ismét kozmikus igényű. Újrafogalmazza az élet, a halál, a szerelem, a hit, a szabadság, a közösség törvényeit, melyek a szétomló polgári társadalomban tartalmatlan szkémákká lettek. Az eddigi tartalmi és formai formalizmust nagyon is valóságos küzdelem váltja fel, a harc kemény és egyszeri formáival.

A kísérletezés szabadságának kérdése a művészetben, ekképen, a harci helyzettől kap határozott feleletet. A dráma előkészületei befejeződtek, megkezdődött a dráma. Ebben már nem kell keresni a lényeget. Megragadhatjuk a jelenségben, amint mozgásában a lényegesbe csap át.

De a küzdelemhez, a szükséges állhatatosság mellett, olykor a kétkedés és a pesszimizmus is hozzá tartozik. Embertelenekké, hazugokká válnánk, ha nem így lenne. Ez a pesszimizmus, persze, éppoly távol van a kaján rémlátástól, mint a sekélyes optimizmustól. Az író kegyetlen, megnemalkuvó harcosa igazának. Az író vall és nem taktikázik. Kíméletlen ellenfeleihez, de kíméletlen önmagához is.

A bizonytalanság veszélye

Amikor megállapítottuk, hogy a mai történeti helyzetben az irodalom biztonságos jellegét valamilyen — létünk egészét fenyegető — veszély bizonyossága határozza meg, akkor a legkevésbbé sem gondoltuk azt, hogy *csak* a veszély adhat biztonságot a művésznek. Ez így képtelenség és ebben a megfogalmazásban inkább igaz az ellenkezője, amit a „Vallomás a közösségről" (Alkotás, 1947.) című cikkünkben írtunk: „A művész alkotásához éppúgy nem nélkülözheti a biztonság valamilyen fajtáját, mint a közönség a műalkotás élvezetében. Ezt a biztonságot a művész számára közössége nyujthatja. A fizikai, testi összetartozás azokkal, akiknek vágyait, félelmeit kifejezi."

Ebből a megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy a veszély csak akkor nyújthat biztonságot, ha jelenlétével arra a „menedékre" utal, amelyet fenyeget. Az imperializmus fenyegető támadásának jelentőségét, a művészet szempontjából, éppen abban látjuk, hogy leplezetlen megnyilvánulásában kétségtelenné teszi törekvése irányát és célját.

Nem állítjuk, hogy az alkotás feltétele a veszély „szakadatlan" tudata és hogy a veszély állandó hangoztatásával jogunk van elhanyagolni a veszélyben lévő közösséget. A permanens veszélynek ez a szemlélete arra vezetne, hogy — mint egyes primitív népek — az ördögtől való féltünkben az ördögnek áldoznánk. A veszély állandó jelenléte arra kell késztessen, hogy fenyegetett „házunkat" építsük valóban biztonságot nyujtó „erőddé". Ezért írtuk, hogy „a magyar irodalom ismét kozmikus igényű. Újra fogalmazza az élet, a halál, a szerelem, a hit, a szabadság, a közösség törvényeit melyek a szétomló polgári társadalomban tartalmatlan szkémákká lettek".

A biztonságot nyujtó közösség persze, akkor is biztonságos, ha külső veszély nem fenyegeti. Annak nyujt biztonságot, aki eltávolodik tőle. Kialakult kulturáknak is voltak meghasonlott nagy művészei. Ilyenek bizonyára lesznek a jövőben is. Aki az eljövendő társadalomtól szakad majd el, saját veszélyére teszi, aki azonban ma hagyja cserben közösségét, mindenki veszélyére teszi. Az ilyen művészt joggal közösítik ki.

De, ha az író még nem látja tisztán a helyzetet, felelősségre von-

ható-e? — kérdezhetnék. Miért éppen ezerkilenczáznegyvennyolcban kell felismernie feladatát, miért nem később, vagy éppen előbb?

Erre a kérdésre imént — kissé könnyedén — azt válaszoltuk, hogy a valóság eddig ezer*lehetőségű, szeszélyesen* változó volt és csak most öltött határozott arculatot. Ez bizony nem túlságosan meggyőző válasz és jobban megközelítjük az igazságot, ha — kissé szerénytelenül — tovább idézzük magunkat: „A megszilárdult helyzet... *felületén* lényegét is, tartalmában rendszerét is feltárja."

Valóban arról van szó, hogy a valóság eddig sem volt bizonytalan és szeszélyesen változó, csak ahhoz, hogy lényegét megközelítsük, mélyebbre kellett volna látnunk. Ma, ez a lényeg már a felületen is megközelíthető. Ma például már nyilvánvaló, hogy az egyesült nemzetek szervezete, amelytől a béke intézményesítését vártuk, az elnyomók és elnyomottak küzdelmének fóruma — vagy —, hogy a népi demokrácia nem a nyugati és keleti típusú demokrácia kompromisszuma, hanem kezdettől fogva a proletáriátus hatalmának új körülmények között jelentkező megvalósulása. Szaporíthatnánk a példákat.

Úgy látszik, nem a meghatározott törvények szerint alakuló valóság volt szeszélyesen változó, hanem mi voltunk bizonytalanok a valóság megítélésében. A zűr-zavar nem a világban, hanem bennünk uralkodott. Ha így van, akkor a történelmi fejlődés irányát jól megítélő politikus inkább töltötte volna be az író küldetését, mint maga a tévelygő, a valóság felismerésében felületes író?

E kérdésre válaszolva szeretnénk a pesszimizmusról való felfogásunk támogatására megemlíteni egyet-mást. Az író pesszimizmusa a bizonytalanság veszélye. A művész, mint már megállapítottuk, akkor válik bizonytalanná, amikor a valóság fetisizált felületén túl nem ismeri föl a lényeget, a fejlődés szükségszerű irányát. Ez a magatartás jellemző a Szózat, a Vén Cigány Vörösmartyjára és, alapjában véve, ez a bizonytalanság realizálódott Ady pesszimista költészetében is. Petőfi és József Attila alapvető optimizmusát szubjektív adottságokon túl a történelmi helyzet is megmagyarázza. De ki tagadná, hogy olykor ők is bizonytalanok és ez a bizonytalanság olyan pesszimista remekművet eredményezhet, mint az Apostol.

Az író tehát tévedhet és tévedésében is alkothat jelentőset. Bizonytalan lehet a pillanatnyi helyzet megítélésében, de nem lehet bizonytalan hovatartozásában. Pesszimizmusa sohasem azt fejezi ki, hogy szerencsétlennek akarja, hanem, hogy ilyennek látja közössége jövőjét. Bizonyára csak akkor pesszimista, ha ügyével valóban közösséget vállal. Lehetséges, hogy a pesszimizmusnak megvan a maga társadalmi veszélye, de kétségtelen, hogy a „proletár utókor" a nagy alkotók művei közül a pesszimista alkotásokban is a közösségi érzés monumentális tényeit tiszteli majd.

MAJOR OTTÓ

KÉTES REALIZMUS

*(Zilahy Ararátjáról)**

Zilahy Lajos az elmult hat-nyolc esztendőben olyan élénk társadalmi és politikai gesztusok szövevényével fonta körül irodalmi *oeuvre*-jét, hogy nem kis mértékben nehezíti a kritikus dolgát, aki íróról legszívesebben művei alapján ítél. Itt van mindjárt legújabb regénye az Ararát. Talán mondanom sem kell, milyen szokványos és könnyű feladat volna az Abszolut Esztetika vélt-biztonságú mérlegén latolgatni előnyeit és hátrányait, megállapítani róla jót és rosszat, életet vagy halált kiáltani rá. De méltatlan volna, ha ennek a nyilvánvalóan örökkévalóságra számító társadalmi nagyregénynek ismertetését holmi aprólékos dícséretekkel, vagy kukacskodó kifogásokkal kezdeném... mondjuk ilyenekkel mint: X. Y. mellékalak csudálatosan plasztikus, viszont ez — meg ez a mozzanat pszichologiailag abszurdum stb., stb. Mindez természetesen igaz lehet, csak éppen nem a leglényegesebb. Ebben a regényben a részletek valóban fontosak, de lehetnek átfogóbb, látszólag nem szorosan irodalmi (s nem is szoroson a regényhez tapadó) — szóval nem formális — észrevételeink is. Sőt, kell, hogy legyenek. De mivel mégis fanatikusan hiszünk abban, hogy íróról csakis műve alapján alkothatunk véleményt az irodalom számára, legyen szabad megkockáztatni azt a könnyelmű ígéretet, hogy ha ideig-óráig elkanyarodnánk is a csupasz Irodalomtól — persze ez csak optikai csalódás lehet — végül is a Műről fogunk ítéletet mondani, s az Ararát értékét sem azon fogjuk lemérni, hogy szerzője 19-ben Bécsbe szökött a kommunizmus elől,** de még azon sem, hogy 45-ben egy hangsúlyozottan baloldali társaság vezető tisztét töltötte be. Mindezek az adatszerű tények (és még sok más, amelyeknek felsorolásával itt nem úntatom az olvasót) egy érdekes egyéniség társadalmi pályájának mérföldkövei, amelyeket talán meg sem említenénk, ha a maguk prózaiságában nem jellemeznének egy nagyon is „emberi" életet. S hogy pontot tegyek e rövid elmefuttatás végére, be kell vallanom, hogy alig-alig hiszek abban a tetszetős tézisben, amely azt hirdeti, hogy az íróban különválasztható az Alkotó és az Ember. Bizonyos fokig talán... De egy lazább értelmezésű, szóval életszerű és nem geometriai párhuzam feltétlenül összefogja a kettőt. Sőt: a két megnyilatkozási sík harmóniája egyik örök kritériuma az Igaz Alkotásnak. A mű erkölcsi hiteléről van itt szó.

*

Zilahy az aktualitások foglya. Regényei szinte kivétel nélkül „időszerűek", a bennük felvetett problémák a maguk idejében élőek és izgatók voltak. Érdeklődésének minden csápja saját korára tapad, hirtelen nem is

* Azok számára, akik már olvasták a regényt.
** L. Ruzitska Mária: Zilahy Lajos. 11. lapon.

tudnék még egy hasonló súlyú magyar írót említeni, aki olyan mereven elzárkózott volna a történelmi multtól, mint ő. Termékeny munka lenne elkészíteni ennek az állandóan *up-to-date* magatartásnak a mérlegét az ellenforradalom huszonöt évében. Nagyon röviden talán így foglalható össze az eredmény: népszerűség, anyagi siker, kétes értékű nimbusz a közönség körében és még kétesebb értékű elismerések a Hatalom különböző fórumaitól — talán ennyit az egyik serpenyőbe, másrészt viszont lassú, de határozott irodalmi deklasszálódás valami rangosabb *bestseller* felé... Ezt az utóbbi folyamatot különben az irodalmi kritika szigora olykor túlzott lendülettel és lelkiismerettel siettette, talán ezért olyan élesen tagadó Zilahy értékelése a connaisseurök körében.

Az irodalom tehát megsínylette ezt az állandó aktualitást, de Zilahy olvasói szemében hovatovább az ország reprezentatív írója lett, aki csak ritkán eresztette el a vezető történelmi osztályok pulzusát, hogy az alsóbb osztályokét is megtapintsa. A „közép-osztályban él a nemzet" hamis illúziója növelte Zilahy jelentőségét egyetemesen nemzetivé, ami tökéletesen érthető, ha meggondoljuk, hogy 1. Zilahy regényeinek problémái kevés kivétellel a középosztály életéből sarjadnak, és 2. hogy minden osztály a maga megdicsőülésén dolgozik írója magasztalásával.

A 30-as évek második felében tornyosodó problémák, a háborús atmoszféra bizonyos fokig politizálták az addig következetesen semleges Zilahyt is. Folyóirata, a *Híd* ezeknek az éveknek legjellegzetesebb szellemi megnyilatkozása volt. Számos izgató elképzelés forrt benne, de a sok hamis hinta-gesztus között csak elvétve jelentkezett építő szándék, haladó gondolat is. És Zilahy neve nem egyszer inkább az utóbbiakkal kapcsolódott össze.

Írói elvein, amelyek régebben szigorúan visszatartották mindennemű állásfoglalástól, már előbb lazított egy keveset; „A fegyverek visszanéznek" című regényében már derengett valami halvány szembeszállás a háború felé rohanó Európával. Pozitívum ebben még alig-alig található: tendenciái — ha egyáltalán vannak ilyenek — olyan széles általánosságban mozognak, hogy humanisztikus közhelyeknél alig értékelhetők többre. De vezércikkeiben, majd pedig a *Fatornyokban* nézetei sűrűsödnek és konkretizálódnak, s magatartása is egyre szilárdabb halmazállapotot nyer. Az ország háborúba lépésétől kezdve Zilahy közéleti és irodalmi szerepe bizonyos ellenzéki jelleggel színesedett, amelyet a gondolkodóbb értelmiségiek vékony rétegének megtorpanó németrajongása és ocsudó pacifizmusa táplált. Nem volt ez valami harsány és határozott kiállás, politikai állásfoglalás, inkább csak gondosan stilizált anglofilia, ügyesen kétélűvé csiszolt gesztusok sorozata, amelynek igazi értelme csak a tolvaj-nyelven értők kis csoportjának nyílott. Kivétel talán a Fatornyok, de ennek mondanivalóját voltaképpen ezerkilencszáznegyvennégy politikai akusztikája duzzasztotta meg.

*

Ez volna hát Zilahy karrierjének vázlatos története az ellenforradalmi 25 esztendőben. Demokráciánkban eleinte gyakran és szokatlan egyértelműséggel hallatott magáról: a magyar-szovjet művelődési társaságnál töltött be vezető tisztet, valamint egy reprezentatív folyóiratot szignált Szentgyörgyi Albert társaságában. Aztán kiutazott Amerikába, s itthon megindult a csalódott találgatás útjának természetét illetően. Személyére sejtelmes köd ereszkedett, s amikor hirdetni kezdték új regényét, a

közönség érdeklődését nem kis mértékben fokozta az író körül terjengő bizonytalanság. Meglehetősen egységes kíváncsiság nyilvánult meg Zilahy irányában a legkülönbözőbb olvasórétegek részéről, amelyek függetlenül attól, hogy a multban kedvenceik közé sorolták-e vagy sem, most az Uri Író határozott, ködoszlató állásfoglalására vártak.

De inkább csak az állásfoglalás puszta ténye, s nem annak iránya izgatta a kedélyeket, a megnyilatkozás miként-je, a hang hogyan-ja... A *helyzet pikantériája* volt az, ami igazán vonzott, az egyszeri, soha vissza nem térő helyzeté: hogyan fest Zilahy első irodalmi lépése a népi demokráciában. A könyv elfogyott, beszélni kezdtek róla sokan és sokat — csak éppen nem az volt a beszélgetésnek tárgya, amire a kötetet váró érdeklődésből következtetni lehetett.

Az Ararát rövid időn belül sajátos sorsra jutott. Perverz szekszualitástól duzzadó epizódjai elterelték a figyelmet a lényegről, és akik csak hallomásból ismerik a regényt, azokat már nyilván egy egészen más természetű kíváncsiság sarkallja az olvasásra... A regény obszcénitásai mellett másodrendűvé szürkül az Ararát igazi lényege: a magyar arisztokrácia hanyatlásának ábrázolása. Való, hogy Zilahy nem tesz nyilt ígéretet e nagy feladat teljesítésére, de a tág történelmi meder, amelyben a regény lefolyik, s a lappangó históriai ihletettség már eleve igényeket támasztanak bennünk a téma súlypontjának helyét illetően. Ennyiben tehát csalódtunk az Ararátban, s ezt a csalódásunkat az író mentegetődzései — avagy csak szokásos szerénykedési formulák? — kevéssé enyhítik. „*... ez a regény csak torzó és kifejezési formájában is a legtöbb helyen csupán feljegyzéseknek hat.*" — írja Zilahy; ez azonban túlzás. Igaz ugyan, hogy a regény szembetűnő szerkezeti aránytalanságai vagy egyik-másik portréjának repedései hiányérzetet hagynak, mindezektől függetlenül azonban az Ararát *mondanivalója befejezett*. S mint ilyennek megvan a maga végleges karaktere.

*

A regény egy mágnáscsalád története. Valahol a mult század utolsó negyedében kezdődik, és feljön egészen a második világháború kitöréséig. Dukay István gróf, (alias Dupy gróf) a család vérbeli arisztokrata feje, 1939 augusztus 30-án hal meg. Hatásosan szimbolisztikus ez a dátum, azzá teszi a következő nap, a háború kitörésének napja: szeptember elseje. Ez a frappáns elrendezés egyik legmegragadóbb gicese a regénynek. Különben Zilahy ezúttal gyakran indukál magasabb feszültségű jelképes értelmet egy-egy jelenetében: újabb bizonyítéka annak, hogy többet *szándékozott* nyujtani ferde kéjek Valpurgis-éjénél.

Dupy gróf halottas ágyánál jelen van az egész család, ide fut össze utoljára a regény minden szála. (Szinte kínálkozik ez a finálé, hogy innen induljon majd neki az Ararát folytatása.) A zárójelenet nagyon tömör és világos megfogalmazása Zilahy szándékának, érdemes vele tüzetesebben foglalkozni. De hogy félreértés ne essék: itt csupán a *szándék* végső képletének megismeréséről lehet szó, maga a regény ettől ugyanesak elkanyarodott. Szándék — és amit ebből megvalósítva kapunk: terhelő kettőssége az Ararátnak. S immár mérték is adódik: a *szándék* arányain mérni a *teljesítményt*.

„*Nincs menekvés... Nincs menekvés egyikőtöknek sem...*" — ezek voltak Dukay István utolsó szavai. Most nézzük sorra, kik voltak jelen, amikor ez a végzetes jóslat elhangzott.

Menti grófné, Dukay István felesége. Leánykori neve: Schäyenheim-Elkburg Klementina hercegnő. Minden szélsőségtől irtózik, a császári világ eszményeinek zárkózott és csöndes ápolgatója. Az utóbbi időben karitatív buzgalom vett rajta elő. Mikor férje meghalt, ő *„kezdte az imádkozást, fennhangon: Vater unser...".*

Rere, a legidősebb fiú. Az arisztokrata családoknak szinte már elengedhetetlen kreténje. *„Mialatt a hangos imádkozás folyt, Rere a mutatóujjával ismeretlen betűket rajzolgatot a parkettre. Senki sem tudhatta, hol járnak egykedvű gondolatai."*

János gróf, ő a jól ismert „nyilas-gróf", a Hitlerrel tartó mágnásfiú. Testi-lelki nevelője a nácirajongó Kliegl Ottó tanár. János különben antantszíjat hord, zöld inget és homoszexuális. Amikor Menti grófnő megkezdte a Vater unser-t, *„rögtön megszólalt János gróf kissé fakó hangja: Der Du bist im Himmel".*

György gróf; Amerika megszállottja, megtestesítője a liberális gondolkodásra hajló arisztokratának, aki az iparosodásban látja a jövőt. Szóval feudálisokkal szemben ő a mágnás kapitalista, ami természetszerűen valamelyes társadalmi haladottságot jelent. Amikor János gróf a Himmel szónál tartott, *„Váratlanul dörrent meg a térdeplő Dukay György hangja.., Előről kezdte a Miatyánkot magyarul..."*

(Egyébként az író ebből az alkalomból megjegyzi: *„Dukay István halottasságya mellett így ütközött meg mégegyszer Nagy Ottó császár és Ordony vezérszelleme."* Ez csupán azoknak szól, akiknek nincsen megfelelő érzékük a jelképek iránt.)

Krisztina, az idősebb lány. Töredékesen rajzolt portréján sajátosan keverednek a romlott és az álmodozó-idealista nő vonásai. Tulajdon nagybátyjával folytat viszonyt, de Károly királyba szerelmes. Életének súlypontja az Ararát-i családi kastélyból Madeira-szigetére tolódik el az emigrált király lakhelyére. További sorsáról nemigen tudunk. Világgá zűllött, homályából ritkán előbukkanó, nagystílű arisztokratalány. De halála váratlan és megdöbbentő. Néhány sorban tudósít erről a regény; a felszabadulás után egy pesti gettóház udvarán találtak rá holttestére, összefagyott zsidóhullák között. 1940 óta egy zsidó orvos felesége volt.

Ziát, a kisebbik lányt nem érte a haldokló jóslata. Ő akkor lépett a szobába, amikor már elhangzott a kísérteties szózat. Ekkor a haldoklónak „már csak annyi ereje volt, hogy Zia felé nyujtsa a kezét. Zia megragadta a feléje nyujtott kezet és térdrebukott az ágy mellett. Dupy gróf ajkain halvány kis mosoly jelent meg, amikor meghalt". Zia főhőse a regénynek, az ő élettörténete, — amely zömben a két világháború közé esik — teszi a cselekmény gerincét. Kár, hogy figurája nem eléggé teherbíró. Egyébként rokonszenves teremtmény; emberinek érezzük mozdulatait, amikor a svihák olasz herceg, Philippo felesége lesz, majd mikor csalódva házasságában hosszú madridi magányába vonul. Nem csúszik ki Zia lábai alól a talaj akkor sem, amikor a radikálisan baloldali, földosztásért küzdő Ursi Mihály oldalára kerül, jóllehet ebben a megoldásban túleseng a romantika (ami nem zárja ki azt, hogy az életben elő ne fordulhasson). De végleg szerencsétlen a földosztási epizód: ezt a nyers gicceset kevesen fogják megemészteni. Különben — nem emésztette meg Dupy gróf sem leányának ezt a lépését és hosszú idő után, csak halálos ágyánál látja meg újra Ziát. A lényeg itt az, hogy a legkisebb lányt nem érték apjának végszavai, amit egyszerü véletlen-

nek is tulajdoníthatnánk — hiszen csak egy pillanattal késett le a haldokló utolsó szavairól — ha nem lenne olyan nyilvánvaló Zilahy helyzet-alakításának tendenciája. Zia, immár mint Ursi Mihály felesége, fotoszalont nyit az Andrássy-úton; ami azt jelenti, hogy végleg levonta a földosztás konzekvenciáját: tehát nemcsak hogy fölégette maga mögött a feudális osztályhoz vivő útat, de épített egy újat is: a polgárok felé. Valamit enyhít ezzel előző lépései tornyosuló romantikáján, különösen a kirakatba tett Duce kép impozáns: egyelőre csak ez óvja meg a naiv olvasót attól a gondolattól, hogy Ziából — ha folytatódna a regény — esetleg kommunista párttag lenne. Mindenesetre a Zia útját helyesli, szentesíti az író azzal, hogy őt kivonja az apai jóslat hatálya alól.

Ez lenne tehát a *szándék*. Ezekkel a figurákkal akarja Zilahy megtestesíteni, megeleveníteni a magyar arisztokráciát. S ebben az utolsó jelenetben egy pillanatra célt ér: a családi tablóban ott van a mágnás-osztálynak szinte minden típus-karaktere. De ennek a jelenetnek igaz arányai csak elvétve derengenek fel a regény félezer oldalán. Zilahy képtelen megmaradni az ábrázolásnak e szerencsés realizmusánál. A fejezetek, epizódok sulypontjai többnyire a lényegtelen felé tolódnak, s valami mozdulatlanságba fúló, fotografált valóságot vonszolnak magukkal. *Statikus valóság* és *dinamikus szándék* keverednek a regényben, ami körülbelül megfelel az ábrázolást tépázó kettősségnek: a végletesen egyénit hangsúlyozó alkati hajlandóság és a művészi tipizálás keveredésének. Az egyéni hangsúlyozása, az egyéniség-kultusz alkati hajlandósága Zilahynak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tipizáló igény *nem szerves* adottság nála. Senkit ne tévesszenek meg ezirányban korábbi regényei, amelyek úgyszólván kivétel nélkül általános érdekű problémákat vetettek fel, nagyobb közösség döntő kérdéseivel foglalkoztak — ami egy bizonyos fokig automatikusan tipizálta az alakokat is. De csak a probléma héja, a beállítás, a díszletezés, szóval ami *külsőleg* a műben, az hordozott némi igényesebb örök-aktualitást. De a regény húsa: az ábrázolás mikéntje, felszínes érdekességgé, egy bizonyos kor múló aktualitásává sorvasztotta azt, ami művészi ígéret volt benne. A bestsellerek többnyire társadalmi regények; gyakran nagyon mély és döntő kérdéseket bontogatnak — s éppen, hogy nem ezen múlik irodalmi értékük. Hanem a módszer, a tétel kidolgozása, a megírás, — ezen buknak el a könyvpiac csillagai. Az irodalom szempontjából: éppen a problémák magas igénye állít olyan művészi feladat elé, amelynek teljesítésére csak ritkán van meg a kellő erő. Talán nem felesleges megemlíteni ezt az Araráttal kapcsolatban sem.

Következetesen lényeg-látónak maradni, ez hasonlíthatatlanul több erőfeszítést igényel, mint a valóságnak fizikai értelemben vett teljességét ábrázolni. *Tehát egy esemény, kor, osztály vagy társadalom irodalmi vetületét — lenagyobb fokon! — csakis mint belső lényegükre támaszkodó ábrázolást lehet elképzelni. S mi ez a belső lényeg? A valóságnak művészi képletbe sűrített, tisztult arányai.* Zilahy képtelen magát erre a lényegre koncentrálni. Sőt: annyira ráhatalmasodnak meséjére a regényes elemek, a szórakoztató epizód-cirádák, annyi a lényegtelen, a burjánzó sallang rajta, hogy azokat a ritka szerencsés pillanatokat — amelyekben töretlen az ábrázolás művészi realitása — hovatovább nem érezzük a regény szerves tartozékainak.

*

Hol sikkad el a lényeg az Ararátban? Ott, ahol az író a kulisszák mögé vezeti olvasóját, hogy onnan mutassa be az arisztokrácia szétzüllését. (Valami ehhez hasonló veszély ott lebeg minden család-regény fölött.) Ahelyett tehát, hogy a társadalom oldaláról világítaná meg ezt a hatalmas folyamatot, Zilahy hálószoba intimitások sorozatává zsugorítja a feudális rend hanyatlását. Innen, a kulisszák mögül oszloposodnak szinte már a regény pilléreivé a családtagok s a különböző mellékfigurák sexuális attrakciói; *így válik az Ararátban a nemiélet züllöttsége a mágnásosztály dekadenciájának egyedüli biztos tünetévé.* Talán nem szükséges részletesebben fejtegetni, hogy a regénynek azokat a társadalmi erőket is ábrázolnia kellett volna, amelyeknek szorításában felbomlottak az arisztokrácia osztályformái; annyi azonban bizonyos: a valóság kegyetlen meggyötrését jelenti, ha egy társadalmi osztály dimenzióit a hálószoba és nem a társadalom felé érzékeltetik. Ez a fogyatékosság egyébként az író szemléletének természetéből fakad: laza és felszínen ragadó ez a szemlélet, jelenségeket konstatál, de csak nagy ritkán képes a jelenségek *mögött* meglátni az összefüggést is.

*

A felületes olvasó progresszív szellemünek fogja érezni az Ararátot. De lehet-e igazán haladó az a mű, amelyben a világnézeti tendenciák csak felületen jelentkeznek és gyökereik nem nyulnak le a művészi ábrázolás mélységeibe? Aligha. Azok a társadalmi-politikai tapogatózások, amelyek a háborús években megszínezték Zilahy egyéniségét, éppen az Ararátban satnyulnak meddővé; amit vártunk: a Fatornyok szerzőjének művészi megujhodását egy társadalmi-világnézeti elhatározottság jegyében — az nem következett be. A regény szociális tendenciái — relative nézve — nem konkrétabbak és konstruktivabbak, mint az írónak a háborús években hangsúlyozott humanizmusa, s ábrázolásának művészi rangja sem jutott tovább előbbi írásainál. Zilahy politikai állásfoglalása elhaló és leszáradó, sőt lekívánkozó sallang a regényen. Kívül esik annak vérkeringésén, idegen annak lényegétől, de idegen írójától is. Mindez nem mond ellent annak, hogy az ő írói pályáján az Arárat a legélesebb hang, sőt: az Arárat a leghatározottabb társadalmi állásfoglalása Zilahynak. Akinek írói habitusára több mint negyed századon keresztül a zárkózott semlegesség volt a legjellemzőbb, legállandóbb vonás, ezt az egyéniségéhez nőtt magatartást már alig tudja könnyedén és veszélytelenül feladni. Az Arárat két vonatkozásban sínyli meg Zilahy írói modor-változását. Egyrészt nem látjuk tisztán állásfoglalásában a pozitívumot (sem társadalmi, sem művészi téren) és talán ehhez kapcsolódik az is, hogy nem érezzük minden ízében őszintének a regényt. Minden állásfoglalás természetszerüen kétirányú: tagadó és igenlő, vagy ha tetszik: destruktiv és konstruktiv. (Ne gondoljunk itt e fogalmak napi értelmére.) Ha egy állásfoglalás határozott, azaz pozitiv vonásai (konstruktivitása) félreérthetetlenek, negativumai automatikusan megvilágosodnak. De ha egy állásfoglalásnak csupán negativumai tisztázottak, ettől még nem válnak nyilvánvalóvá pozitivumai.

Az Arárat puszta témájában, de még szándékában is negativ állásfoglalás: az arisztokrácia felett húzza meg a lélekharangot. Ennek a hangnak a csengése azonban fáradt és tompa. Nyilt kapukat dönget, megfejtett rejtvényen izzadja keresztül magát, problémája a Tegnapelőtté,

amelyet nem is a Ma, hanem még a Tegnap oldott meg. Arra a területre pedig, ahol fény derülne állásfoglalásának pozitiv oldalára (ha egyáltalán van ilyen), már nem lép az író. Mindez talán nem volna döntő a regény irodalmi értéke szempontjából, ha Zilahy nem kezelné negativ mondanivalóját pozitivumként: a megoldott problémákat zsonglőrien elegáns stílusával akarja frissé-élővé üdíteni, a helyzetek beállításával aktuális, akut drámaiságot igyekszik előidézni; — egyszóval nem hajlandó észrevenni, hogy kérdései történelmi érdekességüek. Hogy egy probléma érdekessége aktuális, jelenbe vágó avagy történelmi természetü, mindez nem esztétikai-érdekü kérdés. De ha elferdítve a probléma jellegét, lényegének meg nem felelő művészi eszközökkel igyekezzük átgalvanizálni, ez már igenis esztétikai érdekü folyamat; sőt: esztétikai korlátozottság. Ebbe a hibába esik Zilahy is. Ezért hamis és erőltetett az Ararát progresszivitása, ezért nem érezzük sok pontján őszintének ezt a nagyigényü korregényt. S még valami: Zilahy most lett először időszerütlen. Most hozott először témát a történelem által már lepecsételt multból, most szakadt ki először korának problémaköréből. Magában véve ez még nem hendikepelné a regényt, hiszen az Ararát legerősebb pontjai talán éppen azok, amelyek történelmi pillanatokat örökítenek meg. (Károly és Zita koronázása, Ferenc József halála és Krisztina naplója.) De Zilahy valami feleslegesen gondos irodalmiassággal, szirupos modorossággal, sőt lexikálisan tudományos betétekkel igyekszik ellensúlyozni — s nem éppen a biztosabb izlésüek felé — a téma történelmi zártságát.

Írói modora, magatartása szokatlanul fölényes, helyenként elképesztően frivol. Szélsőségeiben is igyekszik kulturált és vasalt maradni, — ennyiben tehát hű Zilahy előbbi formájához — de a széles pózok, a meghökkentő hangnem inkább már egy felszínes törekvésnek, az épatér les bourgeois-nak, semmint egy őszintén egyéni tartásnak a tünetei. Zilahy alakít: alakítja a cselekményt, alakítja önmagát, teátrális svunggal olykor belép történetébe és vállalja a nyilt színen való rendezés nem éppen hálátlan feladatát. Irónikus és megilletődött egyszerre, gúnyoros és komoly, érző és cinikus... Magatartása árnyalatainak testhezállóan hű kifejezője a nyelvi stílus: talán az egyetlen, ami maradéktalanul irodalmi élvezetet nyujt ebben a regényben.

Pornográfia. Nem mondunk újdonságot azzal, hogy Zilahy erősen szenzuális beállítottságu. Regényeit át meg átszövi a sejtelmesen tompított érzékiség; a szerelem, a testi szerelem élet állandó főszereplői írásainak. Mindeddig azonban következetesen megmaradt az ízlés határain belül és inkább csak a nemi élet fontosságának, állandó jelenlétének hangsúlyozásával s nem annak naturalizáló részletezésével, öncélu ismertetésével tüntetett. Az Ararát ezen a téren valóban forradalmi mű. Olyan perverz orgiát csapnak benne az alantas nemi ösztönök, olyan válogatott obszcénitásokat gyüjt egybe a sexuális élet perifériájáról, amelyek még akkor is visszataszítóak lennének, ha arányosabban illeszkedve a cselekménybe, nem terelnék el a figyelmet a regény lényegi fogyatékosságairól.

Irodalmiasság. A részletekben meghúzódó belletrista finomságokat csak addig tudjuk igazán élvezni, amíg nem az írói rutin futószalagjáról kerülnek elénk. Egy-egy igaz lélektani lelemény fínom kiaknázásában a novellista Zilahy erényei jelentkeznek, máskor pedig stiláris szellemisége vonz: a vastagabb andektázó kedv szerencsés találkozásai ezek a helyek

egy sajátos csevegő-bájjal. Mindez könnyen válik olcsó, mesterkélt technikává.

A mellékalakok megformálásában talán jobbik oldaláról mutatkozik be Zilahy. A Dukay család közvetlen környezetében ott találjuk *Berilit*, a francia bonnet, aki bizarr pedagógiájával szamárfület mutat a mágnás-család képmutató, állig gomborkozó erkölcsösségének; *Fini* herceget, ezt a sikerült történelmi karikatúrát és *Lojzi* tisztelendőt az ő diszkréten leplezett antiszemitizmusával. De a családot rajtuk kívül is egész csoport lényegében megragadott figura veszi körül, akik közül nem egy az arisztokráciát környező társadalom valódi hangját-magatartását hozza a regénybe. Hogy csak a legmaradandóbbakat említsem *Kliegl Ottó* tanár, a félelmes és groteszk, Hitler rajongó; *Fogoly* és *Pognár*, a két újságíró, akik a középosztály kevés meggyőződéssel vállalt szélsőségeit hozzák a színpadra, és *Ursi Mihály*, Zia második férje, akinek ábrázolásába a kelleténél valamivel több romantikus lelkesedés keveredett, s aki egy kicsit már a Jókai-szabású férfi ideálhoz hasonlít. Közös ezekben az alakokban a gondosabb jellemzés és valami erőteljesebb lélektani átvilágítás, ami többnyire egy-egy epizód fellobbanó fénye mellett történik. De ezeket az inkább társadalmi síkra állított alakokat egy magánélete felől ábrázolt család áramkörébe vonja az író, s így aránytalanság támad a mellékalakok tömény társadalmi jellege és a főhősök társadalmi színtelensége között.

*

1924-ben Herczeg Ferenc és gróf Bánffy Miklós a következő sorokkal ajánlották tagul Zilahy Lajost a Kisfaludy Társaságban: „... *munkásságában a régi magyar irodalom hagyományainak útján jár és ennek a nemes iránynak újból meghódította a közönség rokonszenvét.*" Ez a jellemzés teljessé mélyül Berzeviczy Albert elnök üdvözlőbeszédét, amelyet az immár taggá választott Zilahy Lajoshoz intézett. „*Versírói megjelenése a nekünk legkedvesebb auspiciumok alatt: a Beöthy Zsolt bemutatása mellett ment végbe, már ekkor is mintegy eljegyezvén magát a Kisfaludy Társasággal. Azután kiterjedt munkássága a kisebb elbeszélésekre, a regényre, a színműre is, mindenütt mélyenjáró feladatokat, lélektani problémákat is keresve és találva, de mindig távoltartva magát a költői bizarrságtól; felfogásban, előadásban mindig hű maradt az üde természetességhez, az őszinte közvetlenséghez s a művészi egyszerűséghez.*"

Nem szükséges e jellemzés hátterébe odaállítani Herczeg Ferenc vagy Berzeviczy irodalmi nézeteit, félreérthetetlen önmagában is: a konzervatív író eszménye bontakozik elénk e sorokból. A fiatal Zilahyra sokban találóak ezek a megállapítások, de pályájának alakulása több ponton szembeállította őt a hajdani eszménnyel. Zilahy nem jegyezte el magát szorosan az irodalmi és társadalmi konzervativizmussal, legalább is azzal a formával nem, amelynek pl. Herczeg Ferenc a megtestesítője. De írói egyéniségét végső soron a neobarok társadalom determinálta; az a társadalmi háttér alakította észrevétlenül Zilahy modorát; szándékai és igényei szükségszerüen ehhez igazodnak. Rabja ennek a társadalmi konstellációnak, de nemcsak amikor törvényeit elismeri, hanem akkor is, amikor szembekerül velük. Zilahy Lajos hangjának a neobarok Magyarország akusztikája felelt meg legjobban.

PÁNDI PÁL

A MAI LENGYEL PRÓZA

1939-ben a háború kitörésének pillanatától — a lengyel irodalom látszólag elnémult. Látszólag, de nem valójában. Az irodalom a föld alá költözött. Eltűnt a kiadó piac, megszüntek a folyóiratok és ujságok. A fővárosban csupán egy hivatalos napilap jelent meg, melyet a megszállók rossz lengyelséggel szerkesztettek. A közvélemény azonnal „rongynak" keresztelte el a lapot. Sem az idősebb írónemzedék tagjai, kiknek neve nemcsak széltében az országban, hanem a határokon túl is ismert volt; sem a fiatalabbak, akik csak most léptek az írók sorába, nem mocskolták be nevüket az ellenséggel való együttműködéssel. A németek, akik feladatul tűzték ki a lengyel értelmiség kiirtását — elsősorban a toll és a tudomány embereit üldözték. Sok író pusztult el. Sokan közülük keresztülmentek a koncentrációs táborok poklán. Nagy többségük, falvakban és kis városokban, más név alatt bujdosni kényszerült a Gestapo elől. Legtöbben mindenüket elvesztették; könyvtárukat, kéziratait, egész alkotó életük erkölcsi és anyagi eredményét. Fizikai munkát végeztek — gyakran erejükön felül. Többen közülük lengyel nyelvoktatással foglalkoztak, történelmet és irodalmat tanítottak a titkos gimnáziumi és egyetemi tanfolyamokon.

De a „föld alatt", az ellenállási mozgalomban élt a lengyel irodalom. Élt és hatásosan dolgozott a népbutító goebbelsi propaganda ellen. A németek nem tudtak Lengyelországban quisling-kormányt alakítani. A közvélemény — politikai beállítottságra való tekintet nélkül — illegálisan működő írók és publicisták vezetésével megbélyegezte az együttműködés minden kísérletét.

Amint elhallgattak az ágyúk — megszólaltak a múzsák. A városok elpusztítása, legfőképpen a főváros pusztulása okozta technikai nehézségek ellenére, megjelentek a napilapok és az irodalmi folyóiratok. A szabad szóra kiéhezett olvasók szétkapkodták ezeket; örömmel köszöntötték a hasábokon a háború előttről ismert kiváló írók neveit. Nagy számmal jelentkeztek új írók is, akik első műveiket a földalatti sajtóban nyomatták. Az irodalom új írónemzedékkel lett gazdagabb; a háborúokozta megrázkódtatás, a partizánharcok, a nemzet történelmében bekövetkezett legsúlyosabb szenvedések, sok nagyszerűnek ígérkező tehetségben ébresztették fel és gyorsították meg a kibontakozást.

A háború kibővítette az irodalmi látókört. Kényszerítette az irodalmat, hogy nyitott szemmel nézze az embert és a világot. Nem egy fátyolt lebbentett fel, nem egy ámítást szüntetett meg. A lengyel alkotóerő igazi kiteljesedését a legdöntőbb időkben érte el. S ezt elsősorban az emberek iránti együttérzés és az életmegnyilvánulások mechanizmusának, valamint az egyedeket a közösség kötelékében egymáshoz kapcsoló jogainak felismerése útján érte el.

Ma még nem is lehet megjósolni, milyen irányban halad majd a lengyel prózairodalom a jövőben, hogyan válik az új Lengyelországban a valóság tükörképévé; megállapíthatjuk azonban, hogy megközelítette ezt az élmények legmélyebb egyszerűségéig.

A visszanyert függetlenség első három évében, a regényirodalom kitűnő termékeinek többségét a háború visszhangjai töltötték meg. Az idősebb nemzedék írói, akiknek alkotásai főleg az egyéni emberi sorsok problémáira korlátozódtak, akikre valósággal ránehezedett Proust nagy művének technikája és az újkori psychológia irányai (Freud); most arra törekszenek, hogy a háború és a forradalom kataklizmáján keresztülszántott társadalommal mind erősebben egyesüljenek. A mai irodalommal szemben, az alkotó kritika követelményei között első helyen a realizmus követelménye szerepel. Az irodalmi kritika legkiválóbb reprezentánsai Wyka Kzimierz és Kott Jan követendő példaként rámutattak az európai prózairodalom elmúlt korszakának nagy reálistáira: Balzacra, Flaubertre és Dickensre. A lengyelek közül felidézték az elmult század második felének nagy íróit Prus Boleslaw-ot és Orzeszkowa Elizát. Ez utóbbi a társadalmi igazságosság első harcosa; küzdött az állampolgárok egyenjogúságáért, amely őket fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül megilleti.

Az idősebb lengyel írónemzedék legkiválóbbjaihoz kétségkívül *Nalkowska Zófia* tartozik. Prózája makulátlan és eredeti. Számos regényében mély pszichológiai tudással formálja regényalakjait. Saját szenvedélyeik, törekvéseik és vágyaik hálójába került emberek sorsát rajzolja meg, emellett a kor és környezet képét mindig hűségesen adja vissza. Nagy életbölcsességét a legművészibb eszközökkel fejezi ki. Nalkowska munkássága sokoldalú és termékeny. Sok regényt és elbeszélést írt; legkiválóbbak: „Dom nad lakami" (Ház a rétek felett), „Choucas", „Niedobra milosc" (Rossz szerelem), „Romans Teresy Hennert" (Hennert Teréz szerelme). „Granica" (Határ) c. regényében — mely néhány évvel a háború előtt jelent meg — bátran nyúl a háborúelőtti Lengyelország társadalmának fájó pontjaihoz. A németek által megszállt Varsóban, Nalkowska Zofia otthona volt az a hely, ahol a megkínzott és üldözött tollforgatók mindig segítséget, biztatást találtak; ahol a körülöttük dühöngő gaztettek és aljasságok ellenére ápolták a szó szépségét és az emberekbe vetett hitet. A fasizmus bukása után, Nalkowska — mindig fiatalos és fáradhatatlan energiával — alaposan megismeri a bűnös rendszer következményeit. Tanulmányozza az auschwitzi haláltábor aktáit és ami ezekből előtte feltárul, lelke mélyéig felrázza. Ennek az átélésnek gyümölcse a „Medaliony" (Medaillonok) című könyvecske. Nalkowska ebben az emberi fájdalom és szenvedés szintetikus képét adja. Több rövid elbeszélésben éreszobrot állít a mártiroknak. A „Medaliony" mottója: „Emberek tették ezt embertársaikkal". Ezekben az elbeszélésekben Nalkowska művészete legtökélesebb formában bontakozik ki.

Nalkowska mellett — a legnagyobbakhoz tartozik *Iwaszkiewicz Jaroslaw* költő és prózaíró, aki ezidőszerint az Írók szakszervezetének elnöke és egyik élvonalbeli irodalmi lapnak a „Nowiny Literackie" (Irodalmi hírek) főszerkesztője. Írói tevékenysége gazdag. Költeményeken kívül sok elbeszélést és regényt írt. Színműveit Európa több színpadán játszották. A „Czerwone tarcze" (Vörös táresák) című történelmi regénynek szerzője. Kitűnő tárcaíró és eredeti színműíró. A „Lato w Nohant" (A nohanti nyár) című

színműve, melynek meséje Chopin és George Sand szerelme körül szövődik; a háború előtt óriási sikert aratott és a mai napig sem került le a színpadról. 1949-ben Chopin halálának 100-ik évfordulóján, mikor az egész világ hódol majd a nagy mester emlékének, a „Nohanti nyár" újból színre kerül Párisban, Bécsben, Rómában és Prágában. Igen érdekes Iwaszkiewicz „Maskarada" (Jelmezbál) című színműve. Ebben Puskinnak a nagy orosz költőnek életéből dolgoz fel egy epizódot. Az 1946-ban megjelent „Stara cegelnia" (A régi téglagyár) című színműve a megszállt ország életének, realizmusában megrázó s emellett rendkívül finoman megrajzolt képét adja. 1947-ben Iwaszkiewicz elnyeri az „Odrodzenie" című irodalmi lap első díját a „Nowa milosc" (Új szerelem) és „Nowele wloskie" (Olasz novellák) címmel — már a háború után megjelent — novella-gyüjteményeivel. Iwaszkiewiczet látszólag sodorják magukkal a mindennapok aktualitásai. Művei azonban aktuálisak szélesebb, örök és általános emberi értelmezésben, aminthogy örök a fájdalom, a boldogság, szerelem és halál. Iwaszkiewicz műveiben követi az európai irodalom hagyományait és gazdagítja ezt sajátos, igéző és ízig lengyel formával.

Komoly fajsúlyú irodalmi tevékenysége, *Dabrowska Mariát* évek óta a lengyel írók élvonalába állítja. Haladó szellemű, sőt harcias írásai közül legismertebb „Noce i dnie" (Éjjelek és nappalok) című trilógia, melyben az írónő beható és részletes képét adja a földbirtokos osztály lassú hanyatlásának. Azokról a társadalmi és ideológiai változásokról ad számot, melyek a lengyel társadalomban az elmult század dereka óta végbementek.

Ha a háború előtt már ismert írókról beszélünk, úgy meg kell emlékeznünk *Gojawiczynska* Pola-ról és *Boguszewska* Helenaról. Két remek stílusú írónő, kitűnő érzékkel tapintanak rá a régi rendszer fájó pontjaira; — a legtisztább formában, magas művészi eszközökkel — alakítják szürke lengyel kisemberek sorsát. A romokon feltámadó Varsó új életének nagyszerű képe Gojawiczynska legutolsó regénye: „Stolica" (A főváros). Hasonlóan szép Boguszewska gyermekkori visszaemlékezései „Czekamy na zycie" (Az életre várunk), melyben a lengyel határmenti nemesség örökre letünt életét eleveníti meg.

A fiatalabb írók közül már a háború előtt magára vonta a figyelmet *Andrzejewski Jerzy* „Lad serca" (Rend a szívben) című regényével. E regényben felvetett kérdések a fiatal írót Mauriac és Bernanos példájára, a katolikus gondolat előharcosaként tüntették fel. Ezzel szemben a háború után kiadott háborús élményeiről szóló elbeszélések, az íróban végbement belső változásról tanuskodnak, jelzik lelki átalakulását és a tisztán emberi problémák felé fordulását.

A ma lengyel irodalmában kivételes helyet foglal el *Rudnicki* Adolf. Már a háború előtt ismerik érdekes regényeit: „Lato" (Nyár) és „Szczury" (Patkányok). A háború után saját világnézetének és művészi eszközeinek biztos tudatában, érett, mélyen gondolkodó íróként mutatkozik meg. A lengyel zsidóság pusztulása lelke mélyéig megrázza. Írásaiban örök emlékül támasztja fel a lengyel kisvárosok lakóinak életét, akik évszázadok előtt telepedtek meg lengyel földön és mélyen belegyökereztek az ország tájaiba, történelmébe és szokásaiba. Kiadja nagyszerű elbeszéléseit, többek között: „Czysty nurt" (A tiszta áradat), „Kon" (A ló), „Shakespeare". Legutóbb megjelent elbeszélése „Ucieczka z Jashej Polany" (Szökés Jasna

Polanaról) témájában eltér többi elbeszélésétől: mesteri módon fejezi ki azt a gondot, amit a világbékét fenyegető német kérdés okoz Lengyelországnak és a békét áhító Európának.

Igen érdekes, francia bájjal és humorral telt egyéniség *Breza* Tadeusz, regény- és tárcaíró. 1946-ban adta ki regénysorozatának első részét „Mury Jerycha" (Jericho falai) címmel. E regényben nagy lélektani tudással és eredeti humorral tárja fel a háborúelőtti Lengyelország politikai és társadalmi életének bonyolult szerkezetét. Breza e regényéért kapta meg 1946-ban az „Odrodzenie" első díját.

Putrament Jerzy, már a háború előtt ismert költő; a demokratikus gondolat harcosa. Kötetekre terjedő költeményein kívül — a háború után — művészi fejlettségének teljében adja ki regényét „Rzeczywistose" (Valóság) címmel, mely a vilnai baloldali ifjúság háborúelőtti kemény életéről szól. Háborús élményei és reflexiói nyomán, megjelenik novellás kötete: „Swieta kulo" (Szent gömb). Mint kiváló politikus Putrament most a párizsi nagykövetti tisztséget tölti be, ez azonban nem zavarja szenvedélyes vitacikkek megírásában és élénk részvételét a lengyel irodalmi életben.

A fiatal *Brandys* Kazimierz a háború után feltünt írók közül került az irodalom élvonalába. Saját vérével megírt regénye „Miasto niepokonane" (A legyőzhetetlen város) a háborús, bosszúálló Varsó rapszódiája, elnyerte számára Varsó város irodalmi díját. Brandys jólsikerült önéletrajzában a „Drewniany kon"-ban (Fa ló) groteszk formában emlékszik vissza a kisvárosi „jó gyermekszobában" eltelt gyermekkorára. Legutóbb megjelent elbeszélésében „Sámson"-ban érett íróként szól, aki megérti az átélt háborús tragédia és az azt követő szociális változások okozati összefüggéseit.

Ragyogó bemutatkozás volt *Dygat* Stanislaw könyve a „Jezioro Bodenskie" (A bódeni tó). Témája: a háborúban német részről e tó partján internáltak élete. Dygat frappáns stílusával, a minden értelemnélküli cselekményből — látszólag humoros regény keletkezik, mely telve van „Pure nonsens"-szel és szellemes paradoxonnal. A felszín alatti belső tartalom azonban elárulja a mélyen gondolkodó írót. Néhány aforizmában olyan jellemrajzot ad a németekről, mint eddig még senki más. Második regénye a „Pozegnania" (Búcsúzások), ebben a lengyel szenvedések leírásának realizmusa mellett nem veszti el szatirikus eredeti meglátását és magávalragadó humorát.

Meglepő sikert ért el s egyszerre szerelte le a közönséget és kritikát az ifjú *Zukrowski* Wojciech. Első műve „Z kraju milczenia" (A hallgatás országából) című háborús elbeszélései, kitünő mesélő készségéről tanuskodnak. Stílusa nagyszerű, éleslátása igaz művészre vall. Ezeket az erényeit még tradicionális katolikus világnézetének ellenfelei is elismerik. Második könyve ifjúsági regény: „Porwanie w Tiutiurlistanie" (Elrablás Tiutiurlistanban) fantáziával, költői lendülettel és sok pedagógiai értelemmel írt mű. A „Porwanie w Tiutiurlistan"-t most több nyelvre fordítják és idővel bizonyára bevonul az európai gyermek könyvtárába, úgy mint akár a „Gulliver" vagy „Robinson Kruzoe". Meglepetést keltettek Zukrowskinak nemrégiben megjelent elbeszélései „Piérkiem flaminga" (Flamingó tollával). Bár művészi kifejezőkészsége épp oly tökéletes, stílusa itt teljesen elütő előző realizmussal telített elbeszéléseitől. Ez az író gazdag sokoldalú, nagyszerüen fejlődő tehetségéről tanuskodik.

Nehéz egy cikk keretében összefoglalni a lengyel irodalom összes eredményeit és reménységeit. A lengyel prózairodalom gazdag és sokoldalú. A két súrlódó ideológiai áramlat: a marxista és a katolikus csak fokozzák fényét és lendítőerőt adnak a további szabad alkotásnak. A rendszerváltozás okozta körülmény, hogy olyan rétegek jutottak szóhoz, melyeket nemrég még a nyomor és előítéletek kínai fala zárt el a kultúrmunkától, kétségkívül hozzájárul majd a lengyel prózairodalom témakörének és stílusának gazdagításához. Lengyelország kultúrtörekvéseinek jelszava: felfelé egyenlítődés. A népi államban a művészek felkarolása, hivatalos részről a művészeknek nyujtott segítség, legfőbb alapja és záloga a lengyel irodalom további fejlődésének.

CZERMAKOWA IZABELLA

MÁNDY IVÁN NOVELLÁI

Bár még nincsenek kötetben összefoglalva, beszélni kell Mándy Iván novelláiról, nemcsak azért, mert írójukat a Baumgarten kuratórium éppen most tüntette ki, hanem mert ezek a novellák olyan művészi eredményei a fiatal magyar szépprózai ábrázolásnak, melyek a novella-írás nem egy lényeges problémájára megfelelnek. Mit jelent ez? Nem többet annál, minthogy Mándy Iván kialakított egy nagyon is sajátos, messziről felismerhető, érett novella-stílust, amelynek segítségével jó, sőt gyakran kitűnő elbeszéléseket ír. Ábrázoló módszerének érvényességéről azonban korai lenne talán ennél többet mondani. Mégis kétségtelen, hogy novellastílusa beleillik abba a módfelett igényes írás-hagyományba, melyet irodalmunkban Gelléri Andor Endre, Pap Károly és Illés Endre nevei fémjeleznek.

Közhely, hogy a novella legfőbb problémája a sürítés. Annyi meghatározás mellett, eggyel szaporítva a sort, mondhatnánk azt, hogy a novella az epika szonettje, azzal a paradox különbséggel, hogy valójában nagylélekzetü műfaj. Olyan kürtszólam, amelyet végig a legnagyobb erőfeszítéssel kell kifujni. Nos, Mándy Iván a formáló, sürítő módszerek alkalmazása előtt, már a tárgyválasztásban telt alaphangú, zárt témakört szemel ki magának. Novellái majdnem kivétel nélkül a külváros vidékén, a város peremén játszódnak és alakjai is legnagyobbrészt a társadalom peremén kallódó emberek, vagányok, suhancok, máról holnapra tengődő kiszolgálók, csaposok, a Józsefvárosi terek ődöngő figurái. Erős körvonalu, sürű világ ez, néhol szinte egzótikum jellegü, melyet tömör, rövid jelenetekben, filmszerűen pergetett képekben ábrázol. Ime egy jellegzetes filmkocka:

> A kapualjban felgyulladt a lámpa, valaki megfogta Spinyóka kezét és egyszerre ott volt a táncolók között.
>
> — Hát a Spinyóka nem táncol?
>
> Lehajtotta a fejét, csöndesen vihogott, úgy mozgatta a karját, mintha ringatna valakit.
>
> — Majd kerítünk neki táncost! Dönci, hol a Dönci!
>
> Spinyóka még mindig nem nézett fel, de érezte, hogy a fejére tesznek valamit. Odanyult és felcsattant a nevetés. Kis koszorú volt a fején, — koszorú falevelekből, ágakból. Hosszúszárú, kókadtfejü virágot nyomtak a kezébe. Így

állt a virággal, meg a koszorúval és nevetett ő is. Hirtelen elkomolyodott, feje lecsúszott a mellére, sovány ujjai a koszorút babrálták. — De miért, miért?...

— Itt a Dönci!

Szélesen röhögő pofa állt Spinyóka előtt, csíkos ingben, horpadt kalapban. Nézte a lányt, aztán elkapta a vállát és megcsókolta.

— Tetszik neki! Úgye szép menyasszonyod van, Dönci?

— Éljen az ifjú pár!

Nászindulót játszott a verkli.

Szembeszökő, mennyire érzelmi aláfestésü ez az ábrázolásmód és mégis mennyire tartott, ellágyulásnélküli, rezzenéstelen. Rövid, kemény mondatokkal faragja meg a figurát és metszi ki a jelenetet. „Trükkje" éppen az, hogy a hangsúlyozott lírai anyagot mindig *alakjai tudatán keresztül* idézi fel; s így anélkül, hogy meghatódnék vagy távoltartását enyhítené, hitelesen bele tudja helyezni alakjait a maguk elkoptatottan és lucskosan érzelmes világába. Sőt éppen azzal élteti őket, hogy az ábrázolás folyamán közérzetükkel telített egész világdarabot teremt mögéjük, életet meghatározó környezetet, s az összeütközések valójában ezeknek a más-más életdaraboknak az összeütközései.

Persze ehhez a környezetbe kivetített érzelmi ábrázolásmódhoz rengeteg élmény, megfigyelés, írói nyersanyag kell és ezeken túl szigorú írástechnikai fegyelem. Hiszen hiteles anyag hiányában a figurák csupán üresen kongó társadalomtudományos közhelyek lötyögő overalljait öltik magukra, másfelől pedig a fegyelem kihagyása nyomban kockára teszi az egész ábrázolás sikerét. Egy rossz mondat, mellyel kilép alakjából és állást foglal vagy értékel, sokkal nagyobb zavart kelt, mint egy-egy írói mellékfogás, bármely lazább vagy többsíkú ábrázolási módszerben. Meg kell adni: Mándy Iván bravúrosan állja a sarat, mind az írói anyagbőség, mind a fegyelem terén.

Lényegében ez a belehelyezkedő, atmoszférikus ábrázolásmód is sürítés, mert a környezetet, a világ valóságait, mint lelki tájat, mint a jellemzés eszközét használja fel. A kulissza e novellákban maga is megszólal, előreviszi a történést. De Mándy Iván még fokozza a sürítést azzal, hogy filmként pergetett jeleneteiben — hol a modern epika eredményeit felhasználva idő és tér távolságai között könnyedén forgolódik — csak a dolgok csontvázát mutatja meg. Az epikai részletezés rendszerint elmarad, az előzmények, az indokok homályba vesznek. A rövid, tömör mondat csak a lényeges jegyeket csillantja fel. S így az elbeszélések hiába füzérei az éles reflektorfénnyel bevilágított érzelmi pillanatképeknek, mégis éppen az elmosott háttér miatt puhább, melegebb tónusokat kapnak részleteiknél. Mint Thomas Mann Tetralógiájában Ráchel menyasszonyi fátyla, hiába diszítik kemény, csillogó betétek, az egész alapanyaga puha és elomló. S így végül is ezek az írások lényegében tónusnovellák. Vagy mondjuk így: séták az emberi sorsok hangulati tartalmai körül. De mint a novellák hősei, e hangulatok is meglehetősen körülhatároltak s árnyalati gazdagságuk ellenére emlékeztetnek a téli tenger monoton színeire. Végeredményben mind az emberi kallódás világából valók. Az öröm vagy a szenvedély fényes, lüktető hullámai például nemigen derengenek át a felszinükön.

Mándy Iván tudatában is van tónusos ábrázolása színesonkaságának, láthatóan tágítja is újabb írásaiban novellái világát, fokozza történetei drámaiságát, hosszabbakra oldja keményen kopogó tőmondatait. Kí-

sérletet ki nem adó, szigorú és néha már göresös írásmódjával fokról-fokra lép előre. Művészetét a műgond szoros abroncsként fogja körül, de ez az abroncs, bármennyire érett is stílusa, nem tágíthatatlan. Ha módszere, műgondja, mellyel jeleneteit komponálja, jelzőit vagy interpunkcióit felrakja, emlékeztet is mondjuk a németalföldi zsánerfestészet munkamódjára, mégsem bizonyos, hogy művészetének it ott van a határa, ahol a zsánerfestészetnek, vagyis a figura-ábrázolásban. Írói igényei megejtő erőfeszítéssel szabadítgatják ki minduntalan írás-technikájának ebből a csapdájából. Nyilvánvaló, hogy lélektani érdeklődésének fokozódása lesz végül is a legbiztosabb mentőangyala. Modora pántját ma is ez az érdeklődés óvja a megmerevedéstől. LENGYEL BALÁZS

KÉPZŐMŰVÉSZET

A MAGYAR GRAFIKA SZÁZ ÉVE.

A Fővárosi Képtár egymást váltó kiállításaival legmozgékonyabb képzőművészeti szervünknek bizonyult. Aktuális tárlatai nagy közönséget vonzanak. Ezért jelentős az a tény, hogy rendezései a haladó szellemet képviselik. A Fővárosi Képtárt látogató tömegeken keresztül valósul meg fővárosunkban a tömegek sokat áhított képzőművészeti nevelése.

A centennáris év kimagasló eseménye a Dési-Huber Kör rendezésében megnyílt „Magyar Grafika 100 Éve" című kiállítás. A hatalmas anyag segítségével csaknem maradéktalanul bontakozik ki a magyar művészet utolsó száz éve. Ez az utolsó száz év az, amelyben a magyar művészet nagyszerüen fellendült, hogy annyi évszázad tespedése után olyan művészi, európai és társadalmi magaslatra emelkedjék, mint a későgótika, vagy a reneszánsz korában. A kiállítás szemléltetően mutatja be azt a művészi és világnézeti tisztulást, amely az idillikus, polgári bidermeyertől, a művészetet nem értő megrendelőktől a modern kor tömegeknek szóló, világnézeti útmutatást adó, humanisztikus-nevelő szándékú képzőművészetig vezet. Idealizmus, külsőséges modorosság az indulás, a kapitalista polgári társadalmat, mint luxuscikk szolgálja. A tető, ahova elérkezett képzőművészetünk, a művészetek szükségességét bizonyítja. A kendőző, hazug látszatokat elleplező festőcskék helyett erőteljes, kérlelhetetlen művészekkel zárul az utolsó száz év művészete. A képzőművészet éppen olyan kritikusa a társadalomnak, mint az irodalom. Dési-Huber, vagy Derkovits épp annyira útat mutatnak, mint a haladó szellemű írók. A kiállítást látogató ezres tömegek élénken bizonyítják a képzőművészet szociális erejét, amelynek bemutatása volt a kiállítás célja.

A grafikai művek a legalkalmasabbak arra, hogy egyszerüen és áttekinthetően bemutassák ezt a fejlődési vonalat és demonstrálják a művészek emberi és világnézeti hovatartozását. Ez a műfaj a képzőművészet legintimebb fajtája. Nem monumentalitásával hat. A friss megfigyelések, a pillanatnyi ötletek elevensége vonz. Nem a befejezettség igényével hat, de ugyanakkor határozottságra késztet. A látásbeli fogyatékosságot nem leplezheti a szín tarka zsivaja. Csak a vonal kifejező ereje, a fekete-fehér tömeg kontrasztja, vagy a formát teremtő és feloldó fény-árnyék áll a művész rendelkezésére. A csak tónusfestők, a színzsonglőrök és egyéb felületi hatásokra szorítkozó passzív és bizonytalankodó művészek a grafikai művek tanuságával elvesztik művészeti hitelüket és megbizhatóságukat is. A valósággal való viszony sehol sem lép határozottabban elő, de a kompoziciós készség is itt kerül legtisztábban napvilágra.

Ezért választotta a Dési-Huber Kör a grafikát a szociális szellemü művészet fejlődésének bemutatására. Sajnos, hogy kisebb rendezési hibák az áttekinthetőséget zavarják. Mások viszont a kiállítás hitelét rontják, mert a közhit szerinti nagy művészeket nem a legjobb művük képviselik. Így aztán alkalom nyílik arra, hogy a kiállítás rendezése körül ‚túlzott tendenciát" szimatoljanak. Jelentős hiba az is, hogy a fejlődésben nagy szerepet játszó művészek egyik-másika jelentéktelen grafikával szerepel, például Kmetty. Az áttekinthetőséget és a türelmet zavarja, hogy sok művész övrjét több teremből kell összekeresni. Így van például Derkovits esetében. Máshol kínálkozik az alkalom, hogy rokonszellemü művészeket egy terembe gyüjtsenek össze, sajnos ez azonban ritkán történt meg. A nagy anyag összehordása körüli izgalom miatti többszöri zsürizés hiánya azonban kipótolható. Az az általános óhaj, hogy egy ilyen szempontok szerint megtisztított

és kiegészített kiállítás talán megmaradhat állandó gyüjteménynek és a fiatal képzőművész nemzedék okulására továbbra is hozzáférhető lesz.

A kiállítás érdeme a nagyszámú szobrász-grafika. Az erőteljes Medgyesi, Beck Ö. Fülöp, Ferenczy Béni lapok maradéktalanul bemutatják a fentiek szobrászi és művészi képességeit. Sajnálatos, hogy a teljességet nem vették ezen a téren figyelembe. Medgyesy Rippl-Rónairól készített rajza lenyügöz egyszerüségével, közvetlenségével és tömegszerű monumentalitásával. A kiállítás egyik legszebb tárgya.

A sokat vitatott Rippl-Rónai kiállítás után igazságszolgáltatásnak tekinthető a néhány szépen kiválasztott grafika bemutatása. A művész súlyos egyénisége itt a szecesszió mankója nélkül mutatkozik be. Önarcképein egy reális, tághorizontú művész jelenik meg, aki önmagát és a világot egyforma szigorú szemmel méri ugyan, de az élet sokrétüsége felett érzett öröme szüntelen alkotások felé hajtja. Fantáziája és intuiciója könnyen kivonatolja az élet jelenségeinek lényegét: örökös mozgás, pezsdülés reneg a karakteres, határozott vonalakon. A Szalonban szükségtelenül és bizonyos művészetpolitikai okokból bemutatott szecessziós árvíz után jólesik látni az igazi Rippl-Rónait s könnyedén elfelejteni szecessziós modorosságait.

Kernstock Károly grafikai művei élesen rávilágítanak arra a szerepre, amelyet a posztimpresszionizmus e nagy problematikusa a magyar művészetben betölt. Lapjain impresszionista könnyedséggel mélyebbszándéku emberi és expresszív mondanivaló vegyül. Önarcképei egy vívódva igazságot-kereső embert mutatnak be. Kompozicioi kiváló indítások egy új kollektiv szándéku monumentális festészethez. Kernstock végérvényesen szakít a természet passziv, csak impresszionista ábrázolásával és új utakat mutat. A tárgyaknak nem misztikus-posztimpresszionista, hanem emberileg megismerhető valóságjegyeket ad. Kompozicioi művészetének két végletét mutatják be: a tudós művészt, aki nem szégyel régebbi koroktól és stilusokból tanulni és a merész újítót, aki a könnyed franciás szemléletből súlyos, az új világnak megfelelő élettől pezsdülő, fiataloserejü kompozicioókat formál.

A rendezőség javára irandó az a szellemes megoldás, ahogy Baresay monumentális hatású szénrajzát az első világháború utáni élnemzedék alkotásai közé helyezi. Szomszédjai: Márffy, Bernáth, Vilt, Berény, Márffy szellemes, könnyed, de csak felületi hatásokra törekvő, elkápráztató művészete, vagy Szőnyi önmagábazárt, életet csak álmodó bágyadtsága, vagy Bernáth izoláltsága mellett Baresay a való világ művésze, aki az anyag természetének ismeretében nem csupán a felületet ábrázolja, nem bizonytalan jelenségeket ad, hanem túljutva a posztimpresszionizmuson, megérti a tömeg szerkezetét és teremtő megértésével azt az emberi világ konstruktiv részévé formálja.

A fiatalok élgárdája az erre következő termekben sorakozik fel. Szalay Lajos nagyszámú grafikával képviselt; mély pszihológiai érzéke, a lényeget kihámozó intuitiv ösztöne a magyar művészet egyik legkiválóbb grafikusává avatják. Igen gazdag sorozatát láttuk Duray Tibor realista grafikáinak. Vonalainak kifejező ereje mély igazságokat ábrázol.Koffán Károly újabb monotipiáin bizonyos édeskésség jelentkezik. A linoleummetszetek kemény és fanyar világnézetét úgylátszik feladta. A technikai ügyesség mintha egy visszafelé-útra csábitaná ezt a kivételes adottságú grafikust.

Dési-Huber István, a magyar művészet fiatalon elpusztult tehetsége hatalmas számú grafikai művel szerepel. Dési-Huber az új realizmus egyik úttörője. A reneszánsz művészekre emlékeztető tudományos és geometrikusan rendszerező szemmel méri le a valóságot. A lényegre leredukált formák tiszta csengése világos, kifejező és érthető. Rend, áttekinthetőség és nyugalom minden művén. Az élet és a létezők iránti szeretet indítja el művészi alkotókedvét. Az ember és a természet békül össze művein. Akár fagyökereket ábrázol, akár parasztokat, elpusztíthatatlan életerő, az igazságos ügy öntudata, a léthez való ragaszkodás hatja át lapjait. Az ábrázolt lények, az időjárás mostohasága, a talaj szikársága, vagy a szociális elnyomás ellenére is megtalálják kiteljesülésüket és elérik tenyésztő győzelmüket, a világrendet, amely minden létezőnek egyforma jogot biztosit. Kár, hogy az anyag válogatásánál nem vezették ökonomikus szempontok a rendezőséget: a gondosabb kiválogatás talán még nyilvánvalóbbá tette volna Dési-Huber kiválóságát.

A kiállítás fénypontja a Derkovits-terem. A Dózsa-sorozat hatása lenyügöző. Fölény és nyugalom, a feketék és fehérek kiegyensúlyozott ritmusa leobjektiválja a lázadó és forradalmi hangot. Fantázia és karakterizáló képesség, az ötlet szinte zenei variálása, a fehérés fekete moralizáló ereje, a lényeg szinte szónokló igazsága a magyar grafika csúcspontjává avatja Derkovics sorozatát. A monumentális grafikák kísérteties erejü, lenyügöző falfestményként hatnak.

VÉGVÁRI ALAJOS

KÖNYVEK

Zelk Zoltán:
KAGYLÓBAN TENGER.
Dante.

Zelk Zoltán legújabb verseskötete a római templomok Janus-szobrait idézi fel iskolai emlékeink lomtárából, ahol a kétarcu latin isten egyik arcát a pusztító háború, a másikat a termékeny, derüs béke felé fordította. A kötet első harmadában a háborús években (1941—44.) született Zelk-versek legjavát találjuk, majd a béke versei következnek. Ez a második rész a gazdagabb, már terjedelemre is, és elsősorban erre irányul az érdeklődésünk is: Zelk Zoltán, akit korábbi köteteiből a bús rezignáció halk költőjének ismertünk, akinek életébe — verseiből tudjuk — kétszeres erővel taposott a kor és a háború durva vascsizmája, hogyan szólal meg az öröm hangján, miként rezonál a megváltozott élet új élményeire?

Első benyomásunk, hogy hangszerelése nem sokat változott, verseinek ritmusa is a régi mederben gördül, az öröm hangja egyszer sem csap ódai zengésbe. Ha patetikus szárnyalással indul is egy-egy vers, többnyire mélabús emlékezéssé szelidül, vagy epikává szélesedik. (Egy kötet sem mutatta be ilyen gazdagon Zelk kis-epikai erényeit, mint a Kagylóban tenger.) Nem a versek ritmusa, hanem a *képei* vallanak elsősorban — a tartalmi jelentésen túl — arról a hatalmas változásról, ami a költőben és a társadalomban zajlott le és ezek a keresetlenül felvillanó képasszociációk hitelesebben szólnak az örömről, minden ódai pátosznál. Ha összevetjük a depresszió évei alatt és a szabadulás friss élményében fogant versek képanyagát, feltünő, hogy *mennyivel többet lát a világból* a költő szabadon, mint előbbi korszakában. Minél nagyobb nyomás nehezedett rá, annál szükebb világból válogatja képeit. „*Szükül* a táj, borzolt sörénnyel féli a készülő vihart..." — írta 1937-ben és a negyvenes években arról vall, hogy a haza nem *tágabb*, „mint körömmel vájt verem". Akit egy ország megtagadott, az *négy fal között* épít magának hazát:

> Azzal, hogy vagy, felkelsz, lefekszel,
> tüzet gyujtsz, főzöd vacsorádat:
> megőrized nékem hazámat.

A kínlódó ember *magábazsugorodik* és a lélek mélyebb tárnáiba húzódik vissza, — a felszabadulás útja *expanziv:* kitör a korlátaiból ésmár nem elégszik meg a passzsziv szemlélettel: *világokat ránt magához:*

> Sokan sosem leszünk, akkor se, hogyha
> hegyek, napok, holdak ülnek körém!
> Nyissuk ki hát ajtónk és ablakunkat,
> ömöljön, zúgjon be a tág világ!
> Lehullt a rémület denevérszárnya,
> lehullt a mult, nincs véle már vitánk!

Ez már a felszabadult költő hangja és egyben *alapgesztusa* is Zelk új költői magatartásának. Ezt az új meghatározást Zelk tudatosan építi fel. A Kagylóban tenger több verse (mégpedig alegjelentősebbek: Vers Vers! Vers — Tavaszi vers — A pártos éneke) valóságos ars poetika. Ars poetikájának summáját így fogalmazza meg a kötet első versében:

> A Mindenség hull térdre már:
> verssé akarna lenni!
> Költők nyuljatok érte le:
> ne falja fel a Semmi!

Egy egész kozmosz rendeződik verssé az idézett záróstrófa mögött *derüs harmóniában* és dinamikus keringésben: csillagok, árnyak, falevelek, a csibék módján futkosó szavak, a kő, amely a vérese felé süvít, az agg éj és a suhanc hajnal. A nehéz évek verseiben gyakran csak éppen *megnevezte* „lelkiállapotát", hangulatát, érzéseit. A szegénység és a szenvedés szinte vizuális élményt nyujtó képei mellett sürün előfordultak az akkori versekben elvont fogalmak is: rettegés, bánat, remény, kín, félelem. Most minden fogalmat *képbe bont szét* és az elvontabb szavakat is érzékien szemléletes jelzőkkel látja el. (Szikár kín — Húsos öröm.)

Melyik Janus-arc illik Zelk Zoltán költői alkatához? Úgy érezzük Zelk legmélyebb valója szerint a derüs béke költője. Látszólag ellene mond ennek a korábbi kötetek atmoszférája, szürke melankóliája. De Zelk Zoltán a szegénység fullasztó légkörét is otthonná tudta melegíteni a verseiben és ez az otthont a háború forgatagában szimbolummá emelkedett Zelk költészetében. A „szegénység tárgyait": a piszkos vödört, a rossz rúgójú diványt is úgy szemléli ezekben a versekben, mint életének hű kísérőit, napjainak néma társait. „Meleg vigasszá érett bennem a szenvedés"

— írta 1932-ben és ez mottója lehetne Zelk egész költészetének, 1944-ig. 44-ben, a legnehezebb hónapokban, mikor az ország vad haláltáncát járta, Zelk mindössze két-három verset írt. Radnóti költészete ezekben a hónapokban ért fel klasszikus magasságokig, Illyés, vagy Vas István „márciustól márciusig" versbe írt mindent, ami körülöttünk történt. Zelk lírája ekkor megbénult: a vad borzalmakat nem tudja már halk bánattá szelidíteni. Költői alkatára nagyon jellemzően ezt a hatalmas és borzalmas élményterületet nem építette be költészetébe.

Az új világ eseményeiből, problémáiból is alig jut be valami *közvetlenül* Zelk ouevrejébe. A konkrét jelenségek helyett — akáresak a nehéz években — inkább azok *hangulati reflekcióit adja.* De ezt is sokszor „kerülő úton": ahogy a *természet tükrözi* a szubjektiv életérzést.

Modern költészetünk természetkultusza már a nagyvárosi ember természetnosztalgiájába gyökerezik. Rousseau tanítása végre talajra talált a magyar költészetben. A másfélszázados késés érthető: Rousseau idejében nálunk nem a természetbe, hanem a városba vágyakozott az ember, mint Komlós Aladás közelmultban kimutatta érdekes tanulmányában. A hétvégi kirándulások, természetjárások adják több vers élményi magját Radnótinál is, Zelknél is, a *legkorábbi* kötetekben. Később rádöbbennek, hogy a természet képe *kétszer sem* lehet egyforma: többé-kevésbbé mindig a pillanatnyi hangulatot és a szubjektiv életérzést vetíti vissza. Radnóti természetkultusza, bukolikus érdeklődése később mély szimbolikává tágul: az eleven természet képeiből kölesönzi a kellékeket megrendítő lelki tájaihoz. Zelk nem „rendezi át" a természet rendjét, de a természetből így is saját arca néz vissza rá (jellemző kötetcíme volt: Kifosztott táj) és a természet döbbenti rá felszabadulására is:

Emlékszel még, Édes, tavaly ilyenkor
minden fűszál, kóró gáncsot vetett
s az árnyak is, mint kígyók tekeröztek
bokám köré, sziszegve léptemet.
Az esti fák csontujjai mutatták
szíved alatt búvó szökésemet.
Hogy is értünk haza? Tán ölbe vettél,
tán ölben vittél, mintha gyermeket...?

Mily óriás voltál! S milyen kicsiny vagy
ismét... Tudod mit? Ölbe kaplak én
s futok veled ma este e vidéken,
mely oly békésre szelidült körém,
hogy úgy járok uteáin, mint szobánkban,
hogy kertjei közt oly otthon vagyok,
akáresak ők ott fönn, az ég porában
a meztelen hempergő csillagok!

VARGHA KÁLMÁN

Kárpáti Aurél:
KULTÚRA HALÁLTÁNCCAL.
Új Idők

Aki átlapozza Kárpáti könyvét, az csodálkozva tapasztalja, hogy ebben az aránylag vékony kötetben 22 íróról van szó. A Péterfy Jenő, Szerb Antal, Halász Gábor vagy Németh László nagyterjedelmű, nem egyszer tudományos igényü esszéihez szokott olvasó csodálkozva kérdezheti, hogy vajjon mit lehet elmondani egy nagy íróról azon a 7—8 lap helyen, amit szerző — látszólag oly fukar kézzel — mért ki neki. A baj azonban nem itt van és hiba lenne Kárpátitól számonkérni azt, hogy miért nem írt Péterfy típusú esszét, amikor voltaképpen nem is esszét akart adni, hanem írói arcképet, olyat, amilyet Schöpflin, Ignotus vagy Kosztolányi írt. Mik ennek a műfajnak az ismertetőjegyei! Elsősorban talán valami rendkívüli formaérzék megjelenését várjuk tőle, — olyan formaérzékét, amely az írónak a köztudatban széthulló vagy vértelenül elvont vonásait minden különösebb analizis, vagy szembetűnőbb érzelmi átélés nélkül, magátólértetődő, kerek egészbe foglalja. Új szempontból átértékelt arcot nem fest a portré művésze, megelégszik azzal, hogy egy életrajzi esemény vagy egy jól megfigyelt írói részlet alapján új ecsetvonást, színárnyalatot, perspektivát tegyen hozzá a köztudatba átment arcképhez.

A Kazinczyról, Berzsenyiről, Kisfaludy Károlyról, Keményről, Justhról szóló megemlékezésekben valami irodalomtörténeti áhítat lappang, s miatta az író sehogysem tudja igazán megközelíteni tárgyát. Ez már a stíluson (lásd a Berzsenyi cikk iskolásan halmozott Berzsenyi idézeteit) is meglátszik; Kárpáti nincs olyan közel a régiekhez, mint pl. Németh László, aki találó bizalmaskodással „irodalmunk nagy finnyásának" nevezte Kazinczyt. A köztudatba átment irodalomtörténeti megállapításokhoz annyira ragaszkodik, hogy a már feltűnően elavultakat sem gyomlálta ki művéből. Lehet-e úgy írni Berzsenyiről, mint „táblabíró-gondolkozású nemesről", akinek szeme „egyszer, egyetlenegyszer megakadt a népen". Hiszen az idős Berzsenyi Széchenyi lelkes követője, s a Mezei Szorgalom Némely Akadályaiban emberségesebb börtönrendszert, tagosítást, szövetkezeti alapon való belterjesebb földmüvelést, népbankokat követel korát megelőzve! Igaz lehet-e az, hogy Katona tíz évig „gyilkos keserüséggel" „temetkezett" Kecskeméten, mikor bensőségesen szeretett szülei mellett élhetett abban a városban, amelynek történetét már jurátus korában elkezdte írni, s minden mulatságban, komoly

társadalmi megmozdulásban része volt? Kérdezzük, mit keresett volna Pesten, ahonnét elkötözött a színtársulat, s amely megélhetést aligha adott volna. Úgy érezzük, a szerző itt mindenáron izzó tragédiává színezi Katona drámai és szerelmi „kudarcat", pedig mindez ennek a nagy valóságérzékkel és erkölcsi erővel megáldott írónak szemében csak csendes rezignációra adott okot.

Ha Kárpáti túl akar menni a sablónos megfigyeléseken, gyakran félreérti a korszellemet vagy az író mondanivalóját. A „Romlásnak indult" kezdetü Berzsenyi versből pl. a „magyar önismeret forradalmi kezdetét" hallja ki, s a költemény keserü nemzetszemléletét Kölcsey közvetítésével egészen Adyig vezeti. Holott filológiailag bizonyítható, hogy Berzsenyi a vers első fogalmazásában még a „hiv Gvadányit" vallja mesterének és tendencia tekintetében később sem megy túl az 1790-es nemesi visszahatásnak „a náj módira" szórt erősen konzervativ kifakadásain. Hogy a polgárosuló-nacionalista Kölcseynek, a radikális-forradalmi Adynak magatartás tekintetében a leghalványabb köze sem volt ehhez a felfogáshoz, azt hisszük, nem kell bizonyítanunk.

Justh Fuimusának szociális programmját helytelenül értelmezi. Azt írja, hogy Justh regényében a parasztság „tétlenségre kárhozott", sőt tételét konkrétan akarja igazolni a Gányó Julcsából: „Ha az erkölcsi magasbbrendüség érvényesül is történeteiben, legfeljebb passzivitásban jut kifejezésre, mint Gányó Julcsánál". (48. l.) Ezzel szemben maga az író így nyilatkozik müve előszavában: „Julcsa kiállja a tüzpróbát, mert fajának ez életerős alakra szüksége van. Julcsa emelkedik, mert erős." De Kárpáti véleménye nemcsak Gányó Julcsa esetében van szöges ellentétben Justh ismert nézeteivel; tudjuk, hogy Justh az egész parasztságot erős, kiegyensúlyozott osztálynak tartotta, s a vele való keveredéstől remélte a halódó magyar dzsentri megújhodását. Kárpáti viszont kijelenti, hogy Justh szerint „nincs lényeges különbség a kettő közt" (t. i. a dzsentri meg a paraszt közt), s a valójában parasztrajongó írót aztán nyugodtan nevezheti, éppen ilyen vonatkozásban, ábrándultnak és fanyarnak.

Mikor a közelmult íróihoz érünk, a jellemzések már melegebbé és színesebbé válnak. Itt néha módszert változtat a szerző, nem alakjának egész életét és oeuvrejét summázza, hanem egy sajátos problémát ragad ki belőle (pl. Ady magyarsága és európaiassága), vagy a művek egy csoportjáról beszél (Babitsról szólva részletesebben csak a Versenyt az Esztendőkkel, Keresztül-kasul az életemen és az Európai Irodalom Története című munkáival foglalkozik). Ha az imént portréinak hűvösségét, irodalomtörténeti szokványosságát kifogásultuk, most néha túlzott lelkesedéssel kell vádolnunk. Ambrus Zoltánról szóló — egyébként igen jól felépített cikke végén — ezt írja: „[A kor] sok írót juttatott szóhoz, de talán csak egyetlenegy olyat, aki azonfelül, hogy végigélte, valóban át is élte, s egyéniségének átfogó erejével mintegy zárt egészbe foglalta a szóbanforgó félévszázadot". (65. l.) „Ezért gondolom, hogy a magyar irodalom jelen történetének hatalmas fejezete fölé nyugodtan oda lehetne írni „Ambrus Zoltán kora" (u. o.). Pedig Ambrusnak minden kétségbevonhatatlan kitűnősége, óriási stílustörténeti érdemei mellett is aránylag (a legnagyobbjainkhoz mérve) szükkörü a művészi alakítóereje, s aligha hisszük, hogy egy ötven esztendőre nyúló korszakban, melyben annyi stílusromantika, forradalmi mondanivaló, mélylélektan, százados magyar hagyomány — megannyi Ambrus írói tehetségétől idegen jelenség — tünt fel, éppen ő lenne a legkifejezőbb jelképe.

Igazat adhatunk-e Kárpátinak abban, hogy „Karinthy elsősorban költő volt"? Aligha, hiszen Karinthy alapproblémája, a lényeg és a tartalom kettőssége, nem lírai téma, mert a csodálkozás szubjektív velejáróin kívül kevés érzelmet bír meg. Valóban, Karinthy verseiben nem érezzük a forma és tartalom szétválaszthatatlan egységét; a forma gyakran csak nyüg (melyet épp ezért szavadverssé kell könnyíteni), majd meglepő és erős hatásokat adó, de lényegében önmagáért való elem, amely inkább a szerepjátszást, mint a kifejezést szolgálja.

Feltünik az is, hogy Kárpáti az írói világkép egyes elemeinek létrejöttét csaknem kizárólag pszichológiai és esztétikai okokkal magyarázza. Úgy véli, hogy Móricz túlságosan nagy szerepet tulajdonít az erótikumnak a paraszti életben. A jelenség magyarázatát aztán abban keresi (részben talán helyesen), hogy a Sárarany írója itt Gárdonyi meg Tömörkény szemérmes rajzai után az elsőnek való kimondás, az újság, ingerét érzi. Mi azt hisszük, hogy ennek, a Móricz egész pályájára jellemző vonásnak, igen erős társadalmi gyökerei vannak. Juhász Géza Móricz Zsigmond Ébresztése című emlékkönyvben rámutat arra, hogy az asszonyfaló parasztok voltaképpen az elnyomott nép mitoszai azokról, akik közülük féligmeddig az úriosztályhoz emelkedtek, s annak dúskáló, vérbő életét akarják élni. Az asszonnyal való elkeseredett civódásokban pedig nem egyszer ellentétes társadalmi mozgások ütköznek össze, hi-

szen az asszony nagyon gyakran áll a maradiság, szűklátókörüség pártjára — írja Nagy István ugyancsak az említett emlékkönyvben.

Igazságtalanok volnánk azonban, ha csak a fonákját adnók ezeknek a portréknak, melyekben annyi fínom megfigyelés (itt elsősorban a Babits, Krudy, Ambrus arcképre gondolunk) és érdekes személyes emlék van eggyéötvözve egy mindig arányos és szerves kompozició egészében. A stílus is, amely mindenütt csiszolt és elegáns, talán itt válik a legszínesebbé.

Kevesebb jót mondhatunk a Kultúra haláltánccal című részről. Itt javarészt könynyü tollal megírt, az egykori Új Időkbe kívánkozó csevegésekre akadunk (A nyárspolgár dícséreti, A tévedő kritikus, Műhelyforgácsok, stb.). Bár ellensúllyal néhány, a maga idejében bátor, nagy publicisztikai lendülettel megírt cikk is ide tartozik. Bennük a fasizmus, a best seller-termelés, a sportőrület és az „életesség" szellem ellenes barbarizmusa felett ítélkezik az író.

Végül idegen ismerőseiről, a világirodalom nagyjairól (Boccaccio, Cervantes, Defoe, Stendhal, Dosztojevszkij, Turgenyev, Tolsztoj, Balzac), számol be Kárpáti. A szinvonal itt sem egyenletes, a Boccaccioról, Cervantesről, Goncsárovról szóló megemlékezéseket inkább csak az évforduló sürgethette, s kár volt őket ebbe a kötetbe felvenni, hiszen már az 1921-ben megjelent Búsképü Lovag című cikkgyüjtemény is tartalmazta őket. Alapos és elmélyült a tanulmányszámba menő Dosztojevszij arckép, a Tolsztoj elemzés pedig az író vallásosságának, világnézetének kínzó ellentéteit mutatja be jólmegválasztott idézetekkel. Talán csak azzal az egy részletével kell vitába szállanunk, ahol Tolsztoj öregkori „művészetellenességét" „gyermekkori álmodozásnak" nevezi, nem látva annak szociális okait. Bármennyire is elítéljük Tolsztoj túlzott és igazságtalan vádjait, melyek még egy Shakespearet vagy Beethovent sem kíméltek, mégsem szabad elfelejtenünk, hogy itt végelemzésben a nagy író paraszti humanizmusa lázad fel a felbomló polgárság naturalista részletekben elvesző, formaimádó, hedonista művészete ellen. (L. Lukács György: Nagy orosz realisták.)

„Kevesebb több lett volna" végső fokon ezt kell Kárpáti könyvéről mondanunk. Ha anyagának jó egynegyedrészét elhagyja, vagy alaposan átdolgozza, olyan művet adhatott volna irodalmunknak, mely szervesen továbbfolytatja Ignotus, Schöpflin, Kosztolányi írói portréinak nemes hagyományait.

SZ. NAGY MIKLÓS

Charles Morgan:

TÜKÖRKÉP.

Regény. (Franklin. É. n.)

Ismét „A forrás" és „A láng" nagy elbeszélője szólal meg ebben a regényben, amely az előbbiekhez mérten rövid ugyan, de mégis ugyanaz a bő mesélőkedv, s ugyanaz a ragyogó, szükszavú, de pontos emberábrázolás jellemzi, mint amazokat. Egy fiatal művészlélek kibontakozását mondja el, belső fejlődését és küzdelmét, magáratalálásáért és a felszabadító munkáért. Természetesen ez magában nem volna érdekes, hisz jónéhány ilyen könyvet ismerünk; ám ami e munkát kiemeli a szokványos művészregények közül, az a példátlanul fínom lélekrajzon kívül a környezet fölényes ismerete és döbbentően hü ábrázolása. Charles Morgan pontosan azt tudja, ami a legnehezebb: a hőst belehelyezni a környező világba; megmutatni az összefüggéseket az egyéni én és a ráható világ között. A világ, amely Nigel Frew-re, a tizennyolcéves, bontakozó festőzsenire hat, a mult század második felének Angliája; közelebbről a Frew-ház, amelyben — akár egy cseppben a tenger vizének minden tulajdonsága — fellelhető a kor, a környezet, a viktoriánus Szigetország összes ismertető jegye.

Ez a Frew-család természetesen mindent megtesz, hogy a köréből kitörni vágyó fiatalembert, akinek egyetlen vágya, hogy festővé lehessen, visszatartsa a polgári biztonság meleg almában, s eltérítse rosszízű szándékától, hiszen a művészi pálya, ha nem is *shoking* már 1875-ben, Turner után, de mindenesetre felette gyanús, s semmiképp nem alkalmas arra, hogy a bankban gömbölyödő fontezreket tovább gyarapítsa, amelyeket a Frew-család gondos atyja szerzett, teakereskedésen. Ez a szemlélet van a család ellenkezésének alján, s hogy az ilyen szemlélettel mily reménytelen megküzdeni, — ezt példázza a regény első fele.

Egy, a kor hangulatához és környezetéhez híven idomuló, romantikus regényszerkesztési módszer minden bizonnyal úgy oldotta volna meg e problémát, hogy a hosszú küzdelem után végre is győz az ifjú Nigel lendülete, s családját sikerül meggyőznie igazáról. Nos, itt a regény első ragyogó fordulata s egyben nagy meglepetése: mire az önállótlanná nevelt s gyámoltalan fiú végre elszánja magát arra, hogy ha kell, nyiltan is szembefordul családjával, s szüleit erőszakkal is meggyőzi igazáról, erre az erőszakra már nincs is szükség, mert a szülőket közben meggyőzte — saját sznobizmusuk. Engednek a tekin-

télyes Lord Windrush rábeszélésének, aki családi nevén, mint Henry Fullaton, hírneves festő, s Nigelt a keze alá adják, festészetet tanulni. Morgan nem mondja ki, de érezzük: a szülőket nem Henry Fullaton, a *híres festő* győzte meg, hanem Henry Fullaton, *Windrush lordja*, — s nem festést tanulni küldik Windrush-be, a lord kastélyába, hanem gentlemen-like-ot, arisztokratikus életformát.

Itt, Windrush-ben találkozik ismét fiatal hősünk első szerelmével, Clare Sibrighttel, akibe még leánykorában belészeretett, s aki most szintén itt él, mint Ned Fullaton-nak, Lord Windrush fiának felesége. Ennek az étheri szerelemnek aprólékosan pontos és emberien együttérző leírása a könyv másik főerőssége. A nagy ifjúi lángolás ez a szerelem, a tizenkilenc éves fiatalember vad vágyódása az eszményített szerelem iránt, amikor a férfi még nem a nőbe, hanem a szerelembe szerelmes.

Aztán esztendők telnek el, az ifjú festő három évet Párisban tölt, ott tanul tovább; s amikor ismét találkozik az asszonnyal, újra lobot vető szerelmébe, törvényszerüen, beleizzik a test forró követelése. Az érzés átlényegül: a lelki imádat testivé is válik — de a testi beteljesülés már nem elégítheti meg a többrevágyó lélek mohó szomjúságát.

A könyv minden szava a helyén van. Lélekrajza, bár aprólékos, sohasem unalmas, jellemei, bár köznapiak, mégis érdekesek. *Igazi regény.* S ha nem is írjuk le róla szívesen, hogy remekmű, a *mestermű* epiteton ornansával — úgy érezzük — feltétlenül föl kell díszítenünk.

A fordítás — Rónay György munkája — remek hajlékonysággal követi az eredeti szöveg minden árnyalatát, pontos mondatai bő áradással és mély sodrással bontják ki a regény szépségeit. Műve nagyvonalú és jelentős írói munka. Sajnálatos azonban, s néhol zavar, hogy az ilyen kitűnő stiliszta, mint Rónay, aki oly szépen és mesterien bánik a magyar nyelvvel, nincs mindig tisztában az ikes ragozással.

BÁRÁNY TAMÁS

Carlo Levi:

AHOL A MADÁR SE JÁR

(Szikra.)

Olaszország déli részén, nem messze Nápolytól apró fehér falvak élnek. Világukban különös emberfajta alakult ki, autonóm szokásokkal, termelési renddel s a külvilágtól sokban különböző kultúrával. Ország ez az országban, a paraszti elszigeteltség egyik jellemző megjelenési formája. S mégsem valami szent korlátokkal övezett paradicsom. Ide is eljut a központi államhatalom keze: az adóvégrehajtó egyre járja a házakat, s a fehér porban föl-föltünik egy-egy csendőrcsapat.

Carlo Levi a gondos megfigyelő és nagyon kifejező író (egyébként tehetséges festő és orvos is) ide kerül száműzetésbe, művében a jegyzőkönyv egyszerüségével írja le mindazt, amit megfigyelt. A gondos jegyzetek fejezetekké nőnek, s egész könyvvé, kerek teljességgé, amelyből nem lehet elvenni semmit, de hozzátenni sem, s amelynek így és csakígy tünnek elő komoly tanulságai.

A képek, impressziók, szeszélyességükben is megmutatják azokat a föltételeket, amelyek ezt a különös életformát kialakították. Megmutatják azt a rettenetes szegénységet, amely a szegényparasztok mindennapi küzdelmeiben sem oldódik föl, s amelynek megszünésére kilátás sincs. Ez a rettenetes helyzet alakítja ki aztán az élet más megnyilvánulási formáit is. „Erkölcs", „vallás", „igazság" itt holt fogalmakká válnak. Gaglianóban, az apró faluban a helyzet teremti az erkölcsöket, amelyek szigoruak ugyan, de másképp, mint Európa „magaskultúrájában". A „bün" fogalma is elveszti világi értelmét, tolvajlások vagy csalások a létfenntartás természetes és mindenki által alkalmazott eszközei, s legföljebb csak azok a bűnök jelentősek, amelyekért a túlvilágon kell lakolniok.

A túlvilág ott él az emberekben. A kilátástalan napi munka, az egyhangúság és céltalanság kialakítja az embereken belül az élet pszichológiai lehetőségének föltételeit. Valami célra, törekvésre szükség van. Így lép a gaglianói parasztok életébe a túlvilág, amelynek fantasztikus arányait önmagukban bontják ki. S ez nem a kereszténység túlvilági élete, inkább a pogány mitológiáé, amelynek istenei még élnek és csodákat tesznek ezen a tájon. Gaglianóban a csodák nem rendkívüliek, az emberek egész életükben féllábbal már a túlvilágon érzik magukat, szellemeket és manókat látnak maguk körül. Ezek a lények azonban — a helyzetnél fogva — nem ijesztőek, s nem is fél tőlük senki. Egyszerű barátok ők, sorstársak, akiknek hatalma nagyobb az élő embernél. Ha valaki meghal, maga is ennek a hatalomnak válik részesévé, élő gazdagok és adóvégrehajtók felett.

Így alakul ki egy emberfajtában a sajátságos belső világ, melynek rebbenései belső törvényszerüségek szerint vezetik az embereket. Az életnek ez a kettőssége te-

szi egyedül elviselhetővé a munka egyhangúságát és a reménytelen szegénységet. S elmosódik emberek és állatok között a szilárd határ is. „Mi nem vagyunk keresztények" — mondják a parasztok és „keresztény" „ember"-t jelent Gaglianóban. Az állatok is részesei a szellemvilágnak, titokzatosak és tartani kell tőlük.

Az író módszerei nagyon változatosak. Elsősorban a valóban látott tényeket jegyzi föl, s így szociológia keletkezik, s szokásrajz. De nem elégszik meg ennyivel, behatol az egyes emberekbe is. Nem a kicsinyes pszihologizálás aprólékossága ez, nem valami orvosi pedantéria, mely exotikumokat kutat az emberek lelkében. Carlo Levi azt fürkészi, hogy a közösség, a falu mostoha viszonyai hogyan kapcsolódnak az emberek belső fejlődésébe. Az élmény és emlék mindenkiben belső világot is teremt. Ez a belső kép objektív tény, él és hat. De a különböző embereknél a legdifferenciáltabb módon mutatkozik meg, s csak hirtelen ragadható sörényen és tehető irodalmi témává. S végeredményben a belső világ megjelenési formáiból ismét az anyagi világ jelenségeire lehet következtetni. Csak éppen az emberek élethez, munkához, szerelemhez, kultúrához és halálhoz való viszonya válik tisztázottabbá. Kitűnik, hogy Gaglianóban a halál szerves része az életnek. Beleszámítják, úgy függ össze az élettel, mint a télire elszáradt ágak a fával, amelyhez hozzá tartoznak, s amely nélkülük nem tudna virágot hajtani következő tavasszal.

A túlvilágon kívül még egy remény van: Amerika. Az amerikás parasztok jórésze gazdagodva tért vissza, az emberek kuporgatnak a kivándorlásra, s nem értik Rómát, az „urak államát", mért nem engedi menni őket. De az amerikai fölemelkedés lehetősége babonákkal együtt lassan eltűnik. A parasztok el-eleresztik mankóikat, mindinkább egymást vizsgálják, s izmos öklüket. A továbbjutás, az embersége s élet lehetősége őbennük van — erre gondolnak egyre többen, — önmaguk közösségében és kemény öklében. A babonák világából -s az amerikás nosztalgiából így feslik elő egy új, harmadik, s minden eddiginél hatékonyabb erő. A közösségé. A sejdítés láza még ott lüktet az emberekben, s a módszerek sem tisztázottak még. De a parasztok mosolyognak már. Azt mondják, eddig még senki sem látott mosolyogni gaglianói parasztot. S most a mosoly szokatlan ünnepében, a szertefutó ráncok bokraiban, a fölvillanó szemek szikrázó pupilláiban ott dereng a jövő. Gaglianóban egyre kevesebb a szellem, a manó, a csodatétel. De egyre több a szabad gondolat, s a könyv.

Carlo Levi könyve nemcsak a nép Olaszországának kialakulását sejtteti, nemcsak a parasztok ébredését mtatja meg. Abban a percben rögzíti a körülményeket, amikor elillan a középkor, hogy hatalmába ejtse az embereket a napsugaras szabadság szükségének feszítő tudata.

SEBESTYÉN GYÖRGY

Waldapfel József:

FORRADALOM ELŐTT.

Franklin-Társulat.

Waldapfel Józsefet, irodalomtörténeti munkáiból alapos tudósnak ismertük meg, aki az általánosságban mozgó, bizonytalan hipotézisek szaporítása helyett, mindig többre becsülte a pontról-pontra haladó, lelkiismeretes kutatást, a szövegelemzésekből, összehasonlításokból leszűrt adattisztázásokat, a megbízható tényeken nyugvó eredményeket. Ez a módszer természetesen hosszú ideig csak részleteredményekre vezet, sokszor csak egy vitás pontot tisztáz, vagy egyetlen évtized történetét hozza közelebb. De ezek a részletek is izgató problémák, a kutató mikroszkopikus nagyításában ismeretlen világok tárulnak fel és ha a tudós a *pozitív adatok végső összefüggését* is látja, a részletből is a teljes élet törvényei bontakoznak ki. Waldapfelnél ez sem hiányzik és legújabb könyvében az irodalomtörténész rutinjához a jó szerkesztő erényei is társultak.

Új könyvében a 48-as forradalom előtti Pest-Buda életét kapjuk: korabeli karcolatok, hírlapi tárcák színes, eleven mozaikkockáiból. A szerkesztő csak néhány sor bevezetőt ad a karcolatok elé, így *maga a kor szólal meg,* Budapest történetének ez a nagyon jelentős évtizede, amikor Petőfi itt élt Pesten, hónaposszobáról-hónaposszobára vándorolva és az időben már ott érlelődtek az események, melyek egy pillanatra az egész ország figyelmét Pest felé irányították.

Az akkori város életének *teljes keresztmetszetét* kapjuk ezekből a néhányhasábos karcolatokból. Waldapfel szerencsésen olyan műfajból válogatta ki szemelvényeit, amely a *legközelebb áll az élet eleven* lüktetéséhez, de kiemelkedik az egyszerű hírközlések sivár tömegéből: a korabeli lapok *fővárosi rovataiból* szedte ki a legjellemzőbb, legkedvesebb írásokat. A hírlapi tárca és a fővárosi rovat élete a harmincas évek végén kezdődik, és a divatlapok és velük életképműfaj virágkora a negyvenes évek közepe. A legelső hírlapi tárcák pesti leve-

lek, s aztán éveken át versenyeznek egymással az újságok és a divatlapok, hogy különböző című fővárosi rovatukban ne csak ujdonságokkal szolgáljanak, hanem lehetőleg minden oldalról és minél színesebben bemutassák a fővárosi életet — elsősorban vidéki olvasóiknak, mert hiszen a *magyar* sajtó olvasóinak nagy többsége még vidéken él. A műfaj kialakulásában nagy része van világirodalmi példáknak, Dickens sketch-einek, csakúgy, mint a párizsi élet ábrázolásainak Merciertől Sueig (az utóbbinak hatása a legnagyobb, mint Waldapfel megállapítja) és tovább Balzacig, valamint a bécsi életképeknek: a magyar műfaj-megjelölés is közvetlenül bécsi példára vezethető vissza. Sokszor éppen a példák követése hamisítja meg az ábrázolásokat. Sok pesti, vagy budapesti életkép a nagyvárosi élet rejtelmeiről szóló idegen írások puszta másolata. De egész tömegükben bőséges tárgyi elem van a két város egykorú külső képéből és életéből: olvasunk a pesti porfellegről, a boltcimerekről, a könnyüvérü pesti uracsokról, akiket arszlánnak nevezett a közvélemény, a jurátusok életéről, a zálogházról, május elsejéről, a császárfürdő vidám életéről, a csendes kirándulóhelyekről és rosszhírű mulatókról, vendéglőkről, kávéházakról. A kor kedvelt kifejezése, az *„életképek"*, minden definiciónál jobban meghatározza ezt a műfajt.

A könyv nemcsak a főváros multjának tárja föl alig ismert szakaszát, hanem *egy ismeretlen műfajt is népszerűsít* és nem tudjuk minek örüljünk jobban, mert talán nem tévedünk, ha azt valljuk, hogy ezek a kis karcolatok frissebbek és közelebb állnak hozzánk, mint a korukbeli, kifejezetten szépirodalmi müvek.

A műfaji egyezésnél mélyebb rokonság füzi össze ezeket az apró reflexiókat: írói csaknem valamennyien vidékről kerültek föl Pestre, diákkoruk utolsó éveiben. Garay János Tolnából, Nagy Ignác Keszthelyről, Frankenburg, az Életképek szerkesztője Sopronból, Vahot Imre Gyöngyösről, Degré Alajos Temesből: a homo novusok fogékonyságával tekintenek szét Pesten és lendülettel vetik be magukat az itteni élet forgatagába.

Érzékeny, fínom megfigyelő valamennyi, aligha van korszak, amelynek irodalma ilyen bőségesen és sokoldaluan tárná elénk Budapest egykoru életének képét, meg is botránkoznak néha egy-egy pesti ujdonságon, vagy eltulzott furcsaságon, de csipkelődéseik, dorgálásaik, naiv moralizálásaik mélyén féltő szeretettel figyelik a két nyelvü és kétarcu város minden rebbenését. A város nevében (Buda-Pest) a *kötőjel* ebben az időben még mély szakadékot szimbolizál a lakosok szokásaiban, lelkialkatában egyaránt. „Pest átmenet korszakban van — írja Garay — virágzása most kezdődik, Pest csak ezután lesz, aminek lennie kell: egy nagy, szép világváros, s reméljük istentől nemcsak anyagilag, de szellemileg is — *az első magyar város* — és így pálcát nem törünk felette".

Magyarrá tenni Pestet: minden írásból ez a kívánság szólal meg, hol sürgetően, hol meg szelid gúnnyal a *„maradók"* és a kétfelé kacsintókkal szemben. Garay így ír a boltcimerekkel kapcsolatban: „Vannak a pesti polgárok között *haladók*, ezeknek cimereik kizárólag és csupán magyarul vannak írva, s ezeknek, örömmel tapasztalhatni, naponként szaporodik számuk. Vannas ismét *maradók*, kik egy hajszálnyival sem távoznak a régitől s konokul sokszor legszebb magyar nevök mellett is folyvást vendég nyelvvel élnek s azért cimerének is németnek kell lenni. Végre vannak a boldog középnek barátai. Ezek az egyik ajtó fölé magyar, másik fölé német felirást tesznek — noha, persze csupa véletlenből, a német mindig jártasabb utca felöli ajtó fölé jön."

A német színház is nagy szálka a haladó ifjúság szemében: a város szívében áll a nagy városi színház, az egyre silányabb német színészet pompás otthona, míg a magyar az országútra szorul. Ki is fütyülik többször a haladó magyar ifjak a német színház előadásait, egyszer botrányos verekedés támad a színház előcsarnokában, az esethez Kossuth is hozzászólt és rámutatott annak képtelenségére, hogy a rendőrség nem léphet fel erélyesen a főrendek ellen. Ez adta a közvetlen okot arra, hogy Széchenyi a hirlapírás terén is fölvette a harcot Kossuth ellen. Csaknem valamennyi szemelvényből érezhető, hogy nagy események vetik előre az árnyékukat: látszólag jelentéktelen vitákban országos ügyek érlelődnek. A politikai kritikát legbátrabban és legélesebben a fővárosi rovatban gyakorolhatják az ujságírók, mert a cenzura ezzel kevésbbé törődik, mint az ország állapotának bírálatával. Színes tudósításokban számolnak be a lapok 1847 márciusában, hogy a haladó ifjúság lelkes ünnepségben részesítette Petőfit. Ekkor már a Nemzeti Kör és a Pesti Kör egyesüléséből megszületett az Ellenzéki Kör, amely az ellenzéki politika egyik főszervévé lett.

Waldapfel József kitűnő könyvével kapcsolatban még azt jegyezzük meg, hogy az elfelejtett hirlapi karcolatok kiadásával fölkeltette az érdeklődést *Budapest történeti néprajza* iránt.

VARGHA KÁLMÁN